

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

AFGANİSTAN'DA HADİS ÖĞRETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

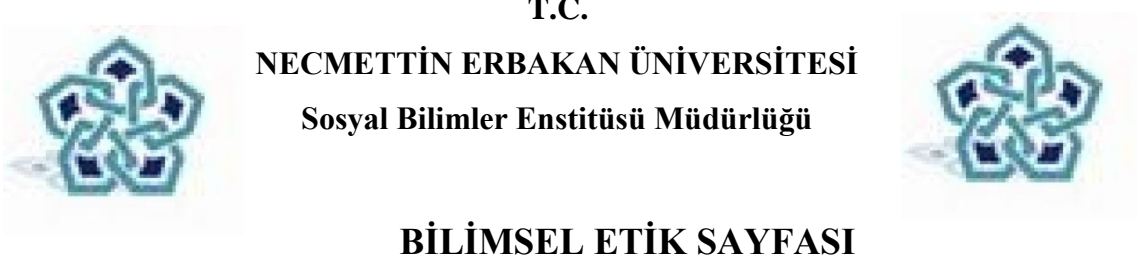
Doç. Dr. Muhittin UYSAL

HAZIRLAYAN

Abdul Naim SULAİMANQUL

104244021001

KONYA-2013

Öğrencinin

Adı Soyadı: Abdul Naim SULAİMANQUL

Numarası: 104244021001

Ana Bilim / Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri/ Hadis

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Doktora

Tezin Adı: AFGANİSTAN'DA HADİS ÖĞRETİMİ

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Abdul Naim SULAİMANQUL

İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin

Adı Soyadı:	Abdul Naim SULAİMANQUL		
Numarası:	104244021001		
Ana Bilim:	Temel İslam Bilimleri / Bilim Dalı: HADİS		
Programı:	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
Tez Danışmanı:	Doç Dr. Muhittin UYSAL		
Tezin Adı:	AFGANİSTAN'DA HADİS ÖĞRETİMİ		

Abdul Naim SULAİMANQUL tarafından hazırlanan “Afganistan’da Hadis Öğretimi” başlıklı bu çalışma 01/02/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı Soyadı

İmza

Doç. Dr. Muhittin UYSAL

Danışman

Doç. Dr. Fikret KARAPINAR

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM

Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

İslâm'ın ikinci temel kaynağı olan Hadis, bütün İslâm âleminde olduğu gibi Afganistan'da da çok önemli yere sahiptir. Afganistan'da Hadis ilmi ile ilgili eğitim-öğretim durumu hakkında bugüne kadar herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamış veya en azından araştırırken bize rastlamamıştır. Afganistan'da Hadis birikimi ve öğretimi konusunda derli toplu bilgi veren bir çalışmaya ihtiyaç olduğuna inandığım için böyle bir çalışma yapmayı uygun buldum. Danışman hocamın da uygun görmesi neticesinde, çalışmanın konusu resmileşti. Şunu da belirtmem lazım ki böyle bir çalışmayı yapmamda hocalarımızdan bazılarının da teşviki büyük rol oynamıştır.

Araştırmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun önemini, kullandığımız kaynakları ve izlediğimiz metodu anlatmaya çalıştık. Birinci bölümde, Afganistan'da İslâm'ın yayılışı ve İslâmî İlimlerin öğretimini değerlendirdik. İkinci bölüm de ise Afganistan topraklarında doğan, yetişen ve oralarda ders veren muhaddisler ve eserleri ile günümüz Afganistan'da ki Hadis öğretimi ele alınmıştır.

Bu vesileyle tezi hazırlarken benden yardımlarını esigemeyen danışman hocam Doç. Dr. Muhittin UYSAL Bey'e ve bu çalışmanın olgunlaşmasında bana yardım eden Doç. Dr. Fikret KARAPINAR Bey'e ve Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM Bey'e de çok teşekkür ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca Afganistan'da bu tezle ilgili alan araştırması yaparken kendi tedris ve diğer işlerini bırakarak günlerce ve hatta haftalarca benimle birlikte birkaç ildeki medreseleri dolaşıp bilgi toplamama yardımcı oldan, Afganistan'ın Fâryâb iline bağlı Kurğan ilçesindeki "Sa'd b. Ebî Vakkâs" adlı medresede hocalık yapan Mevlevî Atikullah MAHDUM'a da burada teşekkürü bir borç bilirim.

Abdul Naim SULAİMANQUL

Konya-2013

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Asya'nın kalbinde yer alan Afganistan'ın Pakistan, İran, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Çin'le sınırları bulunmaktadır. 35 milyon olduğu tahmin edilen bu ülke nüfusunun %99'u müslümandır. Bu ülkenin resmî adı “Devlet-i Cumhûrî-i İslâmî-i Afganistan”dır.

İslâm dini bu topraklarda H. 22 yılından itibaren kabul edilmeye başlanmıştır. Afganistan toprakları içerisinde Horasan ve Sicistan gibi çok önemli ilim merkezlerinin önemli bir kısmı yer almaktadır. Dönemin ilim merkezlerinden olan Herat, Belh, Büst, Gazne ve Firyâb gibi şehirler de Afganistan sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bugünkü Afganistan topraklarında birçok muhaddis, müfessir ve fakih yetişmiştir.

Bir islâm ülkesi olan Afganistan'da, İslâmî ilimlerin öğretimi tarih boyunca çok önemli yer tutmaktadır. Günümüzde de Afganistan'da İslâmî ilimlerin öğrenilmesi ve öğretilmesi konusunda Afganistan halkı ve devleti tarafından büyük bir çaba harcanmaktadır. Devlet tarafından kurulan okul ve medreselerin yanı sıra Afganistan'ın halkı tarafından kurulan medreselerde de İslâmî ilimler okutulmaktadır.

İslâm'ın ikinci temel kaynağı olan Hadis, devlet tarafından kurulan okul, medrese, yüksekokul ve üniversitelerin ders müfredatında yer almaktadır. Hadis, Afganistan'ın halkı tarafından kurulan medreselerin her döneminde öğretilmektedir. Afganistan'daki medreselerde İslâmî ilimlerin öğretimi hadisle noktalanmaktadır. Medrese eğitiminin son bir yılı “Devre-i Hadis” diye adlandırılmaktadır. Bu yıl içerisinde sadece hadis öğretilmektedir. Bu bir sene içerisinde “Kütüb-i Sitte” okutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Hadis, Medrese, İslâmî İlimler, Eğitim, Okul.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

HADITH EDUCATION IN AFGHANISTAN

SUMMARY

Afghanistan is located in the heart of Asia; it is bordered by Pakistan, Iran, Turkmenistan, Uzbekistan, Tajikistan and China. This country's population is approximately 35 million peoples and 99 % is Muslims. The official name of this country is "Islamic Republic of Afghanistan".

Islam has begun to be accepted since 22 H. in these lands. Within the territory of Afghanistan, Khorasan and Sicistan is an important part of the very important science centers. The period of knowledge, which centers in cities like Herat, Balkh, Bust, Ghazni and Firyâb is located within the borders of Afghanistan. Many Hadith scholar, Tafsir scholar and Islamic law scholar are growing up from Afghanistan.

The Islamic country of Afghanistan, in the history of teaching Islamic sciences is taking a very important role. Today in Afghanistan, the educations of Islamic sciences for the citizens are getting a great effort from the government. The school and madrasa were built by government as well as school and madrasa were built by citizens for education of Islamic science.

Hadith as the second major source of Islam, is taking part on their curriculum in schools, colleges and universities that established by the government. Hadith in the madrasa who established by the citizens is taught in every period. The teaching of Islamic science in madrassas in Afghanistan is considered with Hadits. In the last year in madrasa it is called "Devre-i Hadis" meaning is "Hadith Period". In that year is just for the hadith teaching. In that year "al-Kutub al-Sittah (The six major hadith collections)" and "al-Muwatta" by Imam Malik will be taught.

Keywords: Afghanistan, Hadith, Madrasa, Islamic Sciences, Education, Schools.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	İİ
ÖNSÖZ	İİİ
SUMMARY	Vİ
İÇİNDEKİLER	Vİİ
KISALTMALAR	Xİİ

GİRİŞ

KONUNUN KAPSAM VE ÖNEMİ

A. KONUNUN KAPSAM VE ÖNEMİ	13
B. METOT	13

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTEN GÜNÜMÜZE AFGANİSTAN, İSLÂM'IN YAYILIŞI VE İSLÂMÎ İLİMLERİN ÖĞRETİMİ

A. AFGANİSTAN'A KISA BİR BAKIŞ	15
1. Tarihî Durum	15
2. Coğrafî Konum	19
3. Ekonomik Durumu	20
4. Etnik ve Dinî Yapı	21
B. AFGANİSTAN'DA İSLÂM'IN YAYILIŞI	22
C. AFGANİSTAN'DA İSLÂMÎ İLİMLERİN ÖĞRETİMİ	24
1. Modern Okulların Açılışına Kadar Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi	24
2. 1875-1978 Yılları Arasında Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi	26
3. Demokratik Cumhuriyetin Kuruluşundan Mücahitlerin Dönemine Kadar Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi	32
3.1. Demokratik Cumhuriyeti Hükümetinin Hâkim Olduğu Bölgelerde Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi	32

3.2. Mücahitlerin Hâkim Olduğu Bölgeler, Pakistan ve İran'a Hicret Eden Muhacirler Arasında Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi.....	35
3.2.1. Pakistan'daki Muhacirler Arasında ve Mücahitlerin Hâkim Olduğu Yerlerde Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi	35
3.2.2. İran'a Hicret Eden Muhacirler Arasında Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi	38
4. Mücahitler Döneminde Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi	40
5. Taliban Döneminde Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi	41
6. Taliban Döneminden Günümüze Kadar Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi ..	43
6.1. Resmî Olan Yerlerde Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretim	43
6.1.1. Okullar	44
6.1.1.1. Devlet Okulları (Resmî Okullar)	44
6.1.1.2. Medreseler	57
6.1.1.2.1. Dârülhuffâz Medreseleri	58
6.1.1.2.2. Dârülulûm Medreseleri	66
6.1.1.2.3. Dinî Medreseler (Resmî Dinî Medreseler).....	72
6.1.3. Meslek Yüksek Okulları	72
6.1.3.1. Dârülulûm Meslek Yüksek Okulları	72
6.1.3.2. Dârümuallimîn Yüksek Okulları.....	76
6.1.4. Üniversitelerin İlahiyat (Şer'ıyyât) Fakülteleri.....	79
6.2. Resmî Olmayan Yerlerde İslâmî İlimlerin Öğretimi	87
6.2.1. Aile.....	87
6.2.2. Hanegi Molla (Evlerde Din Öğretimi).....	87
6.2.3. Mescidler (Câmiler).....	88
6.2.4. Medreseler	90
C. GENEL DEĞERLENDİRME	102
1. Temel Dinî İlimler Açısından	102
2. Hadis İlmi Açısından.....	103

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA HADİS ÖĞRETİMİ

A. BUGÜNKÜ AFGANİSTAN TOPRAKLARINDA YETİŞEN MUHADDİSLER VE ESERLERİ	105
--	------------

1. Ebû Adbillah Vâkıd el-Firyâbî (ö. 212/827)	105
1.1. Eseri:	106
2. Ebû's-Seken el-Belhî (ö. 214 /829).....	106
3. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî (ö. 224/838).....	106
3.1. Eserleri:.....	107
4. Said b. Mansur et-Tâlkânî el-Belhî (ö. 227/842)	108
4.1. Eserleri:.....	108
5. Ebü'l-Velid el-Herevî (ö. 232/846).....	109
6. Ebû Zekerıyyâ el-Belhî (ö. 232/846)	109
7. Ebû Bekr el-Belhî (ö. 233/847).....	109
8. Ebû Abdullah el-Belhî (236/850).....	109
9. Yahyâ b. Mûsâ Ebû Zekerıyyâ el-Belhî (ö. 239/853)	110
10. Kuteybe b. Saîd es-Sekafî (ö. 240/855)	110
10.1. Eseri:	111
11. Ebû Ali el-Belhî (ö. 244/858).....	111
12. Muhammed b. Ebân Ebû Bekr el-Belhî (245/859)	111
13. Ebû Hâtım es-Sicistânî (ö. 255/869)	111
14. Ebû İshâk el-Cûzcânî (ö. 259/873).....	112
14.1. Eserleri:.....	113
15. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889)	113
15.1. Eserler:	114
16. Osman b. Saîd es-Sicistânî (ö. 282/893).....	116
16.1. Eseri:	116
17. Ebü'l-Hasen el-Beğavî (ö. 286/899)	116
17.1. Eseri:	117
18. Ebû Sa'îd el-Herevî (ö. 292/905).....	117
19. Ebû Ali el-Belhî (ö. 295/908).....	117
19.1. Eserleri:.....	118
20. Ebû Bekr el-Firyâbî (ö. 301/913)	118
20.1. Eserleri:.....	119
21. Ebû Bekr es-Sicistânî (ö. 316/929)	120
21.1. Eserleri:.....	121
22. Ebü'l-Kasım el-Beğavî (ö. 317/929).....	122
22.1. Eserleri:.....	122

23. İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965)	123
23.1. Eserleri:	123
24. Ebû Süleyman el-Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998)	124
24.1. Eserleri:	125
25. Ebû Ubeyd el-Herevî el-Bâşânî (ö. 401/1011)	127
25.1. Eseri:	127
26. Ebû Sa'd el-Mâlinî el-Herevî (ö. 412/1022)	128
26.1. Eserleri:	128
27. Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043)	129
27.1. Eserleri:	130
28. Ebû Muhammed el-Begavî (ö. 516/1122)	131
28.1. Eserleri:	131
29. Nûrüddîn Abdurrahmân el-Câmî (ö. 898/1492)	133
29.1. Eserleri:	133
30. Ali el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605)	133
30.1. Eserleri:	134
B. GÜNÜMÜZDEKİ HADİS ÖĞRETİMİ	136
1. Resmî Olan Yerlerde Hadis Öğretimi	136
1.1. Okullar	137
1.1.1. Devlet Okulları (Resmî Okullar)	137
1.1.2. Özel Okullar	140
1.1.2.1. Afganistan'ın Kendi Halkı Tarafından Kurulan Özel Okullar	140
1.1.2.2. Yabancı Yatırımcılar Tarafından Kurulan Özel Okullar	140
1.2. Medreseler	141
1.2.1. Dârülhuffâz Medreseleri	141
1.2.2. Dârülulûm Medreseleri	141
1.2.3. Dinî Medreseler	142
1.3. Meslek Yüksek Okulları	142
1.3.1. Dârülulûm Meslek Yüksek Okulları	142
1.3.2. Dârümuallimîn Yüksek Okulları	143
1.4. Üniversitelerin İlahiyat Fakültelerinde Hadis Öğretimi	144
2. Resmî Olmayan Yerlerde Hadis Öğretimi	156
2.1. Medreseler	156
2.1.1. Birinci Seviye	157

2.1.2. İkinci Seviye	159
2.1.3. Üçüncü Seviye	160
SONUÇ	165
BİBLİYOGRAFYA	168
EKLER	175
ÖZGEÇMİŞ	182

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
ay.	: Aynı yer.
b.	: bin.
bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi.
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
H.	: Hicrî.
H.z.	: Hazret-i.
K.Ü.	: Kabil Üniversitesi.
M.	: Miladî
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı.
M.Ö.	: Milat Öncesi.
s.	: Sayfa.
S.	: Sayı.
trc.	: Tercüme eden.
TDVY.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
ts.	: Tarihsiz
UÜİFD.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
yay.	: Yayınevi
yy.	: yeri yok

GİRİŞ

KONUNUN KAPSAM VE ÖNEMİ

A. KONUNUN KAPSAM VE ÖNEMİ

İslâm'ın ilk yıllarında İslâm'ı kabullenmeye başlayan, günümüzde de nüfusunun %99'u Müslüman olan ve Asya'nın ortasında yer alan Afganistan'da dinî ilimlerin eğitim ve öğretimi, özellikle hadis öğretimi, kurumları ve programları gibi konular, Hadis Anabilim Dalı'nın ilgilenmesi gereken konular cümlesindedir. En azından ben böyle düşünüyorum. İslâm ülkelerinde Hadis öğretimi, yeni gelişmeler, takip edilen ders kitapları gibi konulardan haberdar olmak ve yeni gelişmeleri duyurmak, pek çok faydalar getirecektir. Bu çalışma bu tür niyetlerle ortaya çıktı.

Çalışmamızın konusunu, “Geçmişten günümüze Afganistan'da Hadis ilmi ve öğretimi” şeklinde sınırlandırabiliriz. Bir başka ifadeyle, çalışmamız biri “Afganistan'da yetişen Hadis âlimleri”, diğeri “Dünden bugüne Afganistan'da Hadis öğretimi” olmak üzere iki ağırlık noktasına dayanmaktadır.

Afganistan'da Hadis öğretimi ile ilgili herhangi bir bilimsel çalışma bugüne kadar yapılmamış veya en azından araştırırken bize rastlamamıştır. Bunun için de böyle bir çalışmayı kendi ülkem olan Afganistan'daki eğitim sistemini ve medreselerde takip edilen ders müfredatı ve okutulan kitapları öğrenmek için; ayrıca hocalarımızdan bazılarının da teşvikiyle yapmayı göze aldık. Bu naçizane çalışmamız, Afganistan'daki eğitim ve İslâmî ilimler, konumuz gereği özellikle hadis öğretimi hakkında bilgi sunmayı hedeflemektedir.

Araştırma yapılırken Arapça, Türkçe ve Farsça kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca Afganistan'la ilgili bazı güncel bilgiler hakkında kaynak olmadığı için internet sitelerinden faydalanılmıştır.

B. METOT

Çalışmanın isminden de anlaşılacağı üzere, çalışmada Afganistan'ın geçmişten günümüze eğitim ve İslâmî İlimlerin özellikle de hadis ilmi öğretiminde nasıl bir metot izlendiğini ve bugün Afganistan'daki üniversite, medrese ve okullarda nasıl bir metot izlenmekte olduğunu anlatmaya çalıştık. Afganistan'da bugün eğitim ve İslâmî İlimlerin öğretilmesinin ne durumda olduğunu “saha araştırması”, kaynak şahısların beyanları

ışığında “gözlem” ve resmî belgeleri değerlendirme yöntemlerini kullanarak tespit etmeye çalıştık.

Ayrıca çalışmamızı, Afganistan’daki medrese (resmî olan ve resmî olmayan), üniversite ve okulların ders müfredatına istinaden anlatmaya ve değerlendirmeye çalıştık. Çalışmamızda üniversite, medrese ve okulların resmî kayıtlarını ve ders programlarını belge ve veri olarak kullandık. Hazırlık aşamasında Afganistan’ın bölgelerini dolaşarak saha araştırması yaptık dememiz doğru olmaz. Çünkü Afganistan’ın her tarafına ulaşmak, savaşlardan dolayı mümkün olmamıştır. Bu yüzden konuyu ilgili bakanlıklar ve kurumlardan elde ettiğimiz belgelerle anlatmaya çalıştık.

Dinî ilimlerin öğretilimi muvâcehesinde hadis ilminin öğretilimi ve müfredat programları üzerinde özel bir itina ile durduk ve değerlendirme yapmaya gayret gösterdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTEN GÜNÜMÜZE AFGANİSTAN, İSLÂM'IN YAYILIŞI VE İSLÂMÎ İLİMLERİN ÖĞRETİMİ

A. AFGANİSTAN'A KISA BİR BAKIŞ

1. Tarihî Durum

Afganistan bir İslâm ülkesi olup çok eski bir tarihe sahiptir. İslâm'dan önce ve İslam'dan sonraki dönemlerde birçok uygarlık ve kültürü içinde barındırmıştır. Eski krallar Afganistan topraklarının yerkürenin merkezi olduğuna inanırlarmış. Hintli şair Muhammed İkbâl ise Afganistan'ı Asya'nın kalbi olarak isimlendirmiştir.¹ Sahip olduğu çok önemli coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca dünyanın birçok egemen devletin istilasına uğramıştır. Son 2500 yıl içinde Afganistan'da en az yirmi beş değişik hanedanlık hüküm sürmüştür. Cengiz Han ve Moğollarını, Persler, Yunanlılar, İskitler, Partlar, Hintliler, Beyaz Hunlar ve Türkler takip etmiştir. Bu değişikliklerde defalarca tahrip edilmiştir.

Afganistan'da İslâmiyet'in yayılmasından sonra uzun bir süre herhangi bir büyük kuvvet hâkim olamamış ve halkın “şah” unvanını verdikleri kabile reisleri tarafından M. IX. yüzyılın ortalarına kadar idare edilmiştir.² Bugünkü Afganistan topraklarında IX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren: Sâ mânîler (819-1005), Gazneliler (963-1186), Gurluler (1000-1215), Büyük Selçuklular (1040-1157), Hârizmşahlar (1097-1231), Timûriler (1370-1507) ve Babüriler (1526-1858) gibi Müslüman Türk Devletleri hüküm sürmüşlerdir.³

Afganistan, 1747'de Ahmed Han (Abdâlî) ile ilk defa yerli bir hükümdar tarafından yönetilen bağımsız bir devlet ve ülke olarak tarihe geçmiştir. Nadir Şah Avşar'ın ölümünden sonra Kandaha'nın işgali ardından Han unvanını değiştirerek kendine Şah unvanını veren Ahmed Şah'a daha sonra “İnciler İncisi” anlamına gelen

¹ Ahmed Reşid, *Taliban, İslâm, Naft ve Bâzi-i Buzirgi Naw der Asya-i Miyana*, trc., Abdulvodud Zaferî, Kabil, 2008, s. 20.

² Saray, Mehmet, “Afganistan”, *DİA*, İstanbul, 1999, I, 404.

³ Misbahzâde, Said Muhammed Bakır, *Tarih-i Siyâsî Muhtaser-i Afganistan*, Meşhet, 2009, s. 59; Saray, Mehmet, “Afganistan”, *DİA*, İstanbul, 1999, I, 405.

“Dürr-i Dürrân” lakabı verilmiştir. Böylece Peştu kollarından bir kol olan Abdâl kolu zaman içerisinde Dürrâni olarak tanınmaya başlanmış ve hâlâ varlığını sürdürmektedir.⁴

19 Şubat 1919’da tahta geçen Emânullah Han’ın Afganistan tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Krallığının ilk yılında ülkenin bağımsızlığını İngilizlerden almıştır. 1927-1928 yıllarında büyük bir geziye çıkarak Avrupa’dan bazı ülkeleri, Türkiye, Mısır, Hindistan ve İran’ı dolaşan Emânullah Han, bu geziden aldığı izlenimlerle Afganistan’da kökten bir değişiklik yapmaya karar vermişken halkın çok ciddi bir tepki göstermesiyle 1929’da Baççe-i Sakav tarafından çıkarılan ayaklanma sonunda tahtı kardeşi İneyetullah Han’a bırakarak Hindistan’a kaçmıştır. Üç gün sonra İneyetullah Han da kaçmak zorunda kalmıştır. Beççe-i Sakav boş kalan tahta oturmuşsa da, iç karışıklıkları bastıramadığından tahta, Emânullah Han’la aynı aşiretten olan Nadir Şah geçmiştir. 1933’te Nadir Şah’ın bir okulda bir öğrenci tarafından vurularak öldürülmesi üzerine o sırada 19 yaşında olan oğlu Zahir Şah kral olmuştur.⁵

Zahir Şah döneminde Afganistan tarafsız bir politika izledi. Bu tutumunu II. Dünya Savaşı sırasında da sürdürdü. 1947’de Pakistan’ın Hindistan’dan ayrılmasıyla Afganistan ve Pakistan, Hayber Geçidi konusunda ihtilafa düştüler. İngilizlerin Pakistan’a modern silahlar vererek desteklemesi Afganistan’ı Ruslarla yakınlaşmaya ve dostluk kurmaya mecbur etti. 1954-1961 yılları arasında Rusya ve Afganistan, karşılıklı ziyaretler sonunda ekonomik ve kültürel anlaşmalar imzaladılar. Zahir Şah’ın krallık döneminde Başbakan olan Muhammed Davud Han ve Dışişleri Bakanı olan Nadir Han Rus taraftarı idiler. Afganistan’a iyice nüfuz eden Ruslardan endişe eden Zâhir Şah, Davud Han’ı görevden almıştır.⁶

1973’te Sovyetler, Zahir Şah’ın daha önce görevden aldığı Davud Han’ı destekleyerek kansız bir darbe ile Zahir Şah’ı devirerek yerine Davud Han’ı getirmişlerdir.⁷ Böylece Afganistan krallıktan cumhuriyete geçmiş oldu.

Sovyetler bu darbenin ardından kendi ülkelerindeki okullarda yetişmiş sivil ve askerî personeli devletin önemli idarî kadrolarına yerleştirmeye ve Afganistan’ı hızla kontrolleri altına almaya başlamışlardır. Davud Han bu durum karşısında, ülkesinin

⁴ Clifford, Meri Luis, *Serzemîn ve Merdum-i Afganistan*, trc., Murtaza Asa’dî, Peşaver, ts., s. 163.

⁵ İn’âmullah Han, *Bugünkü İslâm Devletleri ve Ülkeleri*, trc, Osman Keskiöğlü, İstanbul, 1996, s. 28.

⁶ Saray, Mehmet, “Afganistan”, *DİA*, İstanbul, 1999, I, 405.

⁷ Kamgar, Cemil er-Rahman, *Kronoloj-i Havâdis-i Tarih-i Afganistan*, Kabil, 2008, s. 2.

Sovyet hâkimiyetine girmekte olduğunu anladı ve tedbir olarak, Nur Muhammed Tarakî ile Babrak Karmel başta olmak üzere önemli Marksist liderleri tutuklattı. Geç alınan bu tedbir fayda yerine zarar getirdi ve Afgan ordusundaki Marksist subaylar, diğer subayları etkisiz bıraktıktan sonra kumandaları altındaki birliklerle başkanlık sarayını ele geçirerek bütün aile fertleriyle birlikte Davud Han'ı 1978'de öldürdüler ve darbenin bitimine kadar hapiste olan Nur Muhammed Tarakî'yi devlet başkanı yaptılar.⁸

Nur Muhammed Tarakî, başlangıçta darbe ve Hükümeti'nin Ruslarla hiç ilişkisinin olmadığını savunsa da çok geçmeden gerçekler ortaya çıktı. Rus yanlısıydı ve doğal olarak Sovyetler taraftarı olan insanları yönetim kadrosuna getirdi. Tarakî'nin Afganistan'da kurmak istediği Sovyet taraftarı iktidar ülkede büyük tepkiye yol açtı ve halkın silahlanıp direnişe geçmesine sebep oldu. Hafızullah Emin ve taraftarları Tarakî'ye karşı çalışmalar başlattı ve Eylül 1979'da Tarakî'yi devirmeyi başardılar. Böylece Hâfızullah Emin Sovyetlerin arzusu hilâfına Afganistan'daki Marksist rejimin başına geçmiş oldu.⁹

Hafızullah Emin'in rejimin başına geçmesiyle Sovyetler doğrudan askeri müdahalede bulunmuşlardır. Daha sonra Emin'i Kabil'deki Dârul-Aman köşkünde öldürerek yerine Babrak Karmal'ı başkanlığa getirmişlerdir. Bu arada Ruslara karşı muhafazakâr halkın ayaklanmaları devam etti ve Karmal'a karşı direnen halkın önüne geçmek bahanesiyle 1979'da Sovyetler birliği ordusu Afganistan'ı fiilen işgal etmiştir.¹⁰

Rus ordusunun bu ülkeyi işgal etmesiyle, halkın direnişi arttı ve ilk cihat örgütü Hizb-i İslâmî ve sırasıyla başka örgütler kurulmuştur. Amerika'nın desteklediği bu direnişe karşı başarılı olamayan Sovyetler, 1986'da Dr. Necibullah'ı devlet başkanlığına getirdiler.¹¹ Dr. Necibullah da Sovyet taraftarı bir politika benimsedi ve mücahit grupları teslim olmaları konusunda uyardı. Fakat mücahit gruplar Ruslara ve Dr. Necibullah'a karşı Pakistan yoluyla Amerika'dan silah ve para desteği alarak ve aynı zamanda Afganistan'ın müslüman milletinin her türlü desteğiyle direnişlerine devam etmiştir. Sovyet ordusu 10 yıl boyunca mücahitlere karşı savaştı ve savaşta ağır kayıplar vererek sonunda Afganistan'dan 1989 yılında çekilmek zorunda kalmıştır.

⁸ Saray, Mehmet, "Afganistan", *DİA*, İstanbul, 1999, I, 407; Cliford, *a.g.e.*, s. 247.

⁹ Cliford, *a.g.e.*, s. 248; Misbahazâde, *a.g.e.*, s. 246-249.

¹⁰ Misbahazâde, *a.g.e.*, s. 167.

¹¹ Saray, Mehmet, "Afganistan", *DİA*, İstanbul, 1999, I, 407.

Dr. Necibullah'ın başkanlıktan çekilmesiyle Afganistan, mücahit grupların eline geçmiştir. Mücahitlerin kurduğu şûranın kararıyla 1992'de Sibğatullah Müceddidi geçici olarak devletin başına getirilmiştir. Şûrada varılan kara göre Sibğatullah'dan sonra Burhanettin Rabbani bir yıl sonra devletin başına geçecek ve ardından seçim yapılacaktı. Burhanettin Rabbani döneminde Gülbuddin Hikmetyar Başbakan tayin edilmişti. Afganistan'da herkes seçim beklerken mücahit grupların kendi arasında yaşadıkları ihtilaflar, kanlı bir iç savaşa dönüştü.¹²

1996 yılının Eylül ayında Kâbil'i ele geçiren Taliban, hızla bu ülkenin diğer bölgelerini hâkimiyeti altına almıştır. Aynı yıl içerisinde Afganistan'ın, Devlet-i İslâmî Afganistan "Afganistan İslâmî Develeti" olan ismini, Emarat-ı İslâmî Afganistan "Afganistan İslâmî Emarati" olarak değiştirdiler ve üç renkli olan Afganistan bayrağını tek beyaz renk yaptılar.¹³ Bu grup ilk bildirimlerinde hiçbir örgüte bağlı olmadıklarını ve herhangi bir ülke desteğini almadıklarını belirtmiştir. Oysa bu grubun hızlı büyümesinin perde arkasında Amerika Birleşik Devletleri, Suudî Arabistan ve Pakistan'ın olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir.¹⁴

Afganistan topraklarının %95'ne hâkim olan Taliban, ülkenin başkenti Kabil'e ve bazı bölgelere beş sene ve Kuzey bölge ve bazı vilayetlere üç sene tasallut etmişlerdir.

11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'ya karşı düzenlenen terör olayından Arap asıllı Usama b. Ladin sorumlu tutulmuştur. Daha sonra Amerika, terör ve 11 Eylül olayını bahane ederek 2001 yılının sonlarına doğru kuzey ittifakıyla işbirliği içinde yürüttüğü operasyon sonucu Talibanı ortadan kaldırmış ve Afganistan'ı fiilen işgal etmiştir.¹⁵

Taliban sonrası yeni Afganistan hükümetinin şekillenmesi için 5 Aralık 2001 yılında Afganistan'ın dört muhalif grubu Almanya'nın Bonn şehrinde toplanmış ve Hamid KARZAI'yi Afganistan'ın geçici Hükümeti'nin Başkanı olarak seçmişlerdir. Birleşik Milletler Güvenlik Konseyi, Uluslararası Güvenlik Destek Gücü'ne (İSAF) onay verdi ve güç Afganistan'a geldi. Başlangıçta 18 ülkenin katılımıyla oluşturulan bu güç şu an İSAF komutasında 36 ülke yer almaktadır. Bonn anlaşması gereği KARZAI

¹² Saray, Mehmet, "Afganistan", *DİA*, İstanbul, 1999, I, 408.

¹³ Ahmed Reşit, *a.g.e.*, s, 64.

¹⁴ Andişmend, Muhammed Akram, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, Kabil, 2011, s, 219.

¹⁵ Kamgar, *a.g.e.*, s. 434.

altı ay sonra görevi bir başkasına devretmesi gerekirken, Haziran 2002’de görev süresine bir buçuk yıl daha eklenerek Ocak 2004’e kadar uzatıldı.

2. Coğrafi Konum

Afganistan, Orta Asya’nın güneyinde denize kıyısı olmayan yazları çok sıcak ve kışları da çok soğuk geçen bir dağlık ülkedir.¹⁶ Afganistan’ın Kuzeyden Türkmenistan’la 744 km, Özbekistan’la 137 km ve Tacikistan’la 1206 km; Kuzeydoğudan Çin Halk Cumhuriyetiyle 100 km; Doğu ve Güneyden Pakistan’la 2500 km; Batıdan ise İran’la 900 km sınırları bulunmaktadır.¹⁷ Afganistan’ın yüzölçümü 653.000 km²’dir. Başkenti Kâbil olan Afganistan, bir yayladır ve topraklarının %75’i dağlıktır. Coğrafi olarak bu ülke, üzerinde sıra dağlar bulunan yaylalardan meydana gelmiştir.¹⁸

Orta bölgelerdeki dağlar Himalayalara kadar uzanır. Doğuda Pamir yaylasına ulaşan bölgeler Hindukuş 7697 metre,¹⁹ Kuh-i Baba, (Sefidkuh) 3500 metre, Bend-i Beyân gibi kollara ayrılırlar. Güneyde Süleyman, kuzeyde Bend-i Türkistan dağları yer almaktadır. Afganistan’ın en yüksek kesimi “Vahan” koridoru olarak adlandırılan kısımdır. Bu bölgenin en alçak vadisi bile 5000 metre yüksekliktedir. Bu silsile Hindukuş’tan Afganistan’ın ortasındaki dağlık bölgeye kadar devam eder ki, Çin’le Afganistan arasındaki 100 km.’lik kısmı içine almaktadır.²⁰ Ülkede dağlık alanlar Âmû Derya (Ceyhun Nehri) vadisine kadar uzanmaktadır. Bu bölge Afganistan’ın Türkistan bölgesidir. Yüksekliği 250-300 metre civarında olan bölge aynı zamanda Afganistan’ın en alçak kısmını teşkil etmektedir. Bu ülkenin iklimi genellikle sert ve yağışlı olarak geçer ve kış mevsimi kar yağışı dağlık bölgelerde ulaşımı durduracak kadar şiddetlidir. Bununla birlikte batıya uzanan Sistan havzasında ve Âmû Derya kısmında iklim yumuşak geçer. Yaz mevsimi genellikle sıcak olur. Bazı bölgelerde sıcaklık 45 dereceye kadar çıkar.²¹

¹⁶ Cliford, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁷ Eyubî, Seyid Abdullah, *Afganistan Dar Yak Nigâh*, Kabil, 2011, s. 14.

¹⁸ Ârız, Gulam Cilânî, *Serhedat ve Taksimat-ı İdari Afganistan Dar Tulu Tarih*, Peşaver, 2003, s. 48.

¹⁹ *Kamus-ı Guğrafiya-i Afganistan*, Ancumen-i Ariyana Dâiretül-Maarif, Kabil, 1950, I, 91.

²⁰ Saray, Mehmet, “Afganistan”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 403.

²¹ İn’âmullah Han, *a.g.e.*, s. 25; Saray, Mehmet, “Afganistan”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 403.

3. Ekonomik Durumu

Afganistan çeşitli yer altı zenginliklere ve önemli madenlere sahip olmasına rağmen fakir ülkeler arasında yer almaktadır. 1975'te BM. Afganistan ekonomisinin 129 ülke arasında 108. sırada olduğunu belirtmiştir.²² Afganistan Cumhuriyeti'nin kuruluşu (1973) döneminde komşular ve bazı diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerini geliştirmesi neticesinde hayvanlık, ziraat, sanayi ve ticaret alanında büyük adımlar atılmıştır. Bu adımlar sayesinde ülke ekonomisi az da olsa gelişim göstermiştir. Bu gelişimler ülkeyi Rusların işgaline kadar devam etmiş ve Rusların Afganistan'ı işgal etmesiyle ekonominin dış bağlantılarının kesilmesi zamanla ekonominin çökmesine neden olmuştur.²³

Afganistan ekonomisinin en önemli kaynaklarını tarım, hayvancılık, halıcılıktır, ticaret ve madencilik teşkil etmektedir.

Verimli tarım alanlarına sahip olan Afganistan halkının büyük bir kısmı tarımla uğraşır. Afganistan'da çalışan nüfusun %61'i tarımla uğraşmaktadır.²⁴ Araziler küçük gruplar halinde olup, toprakların bir ilkel metotla işlenir. Bu kıt imkânlarla rağmen tarım Afganistan ekonomisinin en önemli faktörüdür. Millî gelirin yarısından fazlasını oluşturan başlıca tarım ürünleri: Buğday, mısır, pirinç, arpa, fasulye, bezelye, çavdar, darı, yonca, patates, domates, soğan, lahana, pamuk, şeker pancarı ve tütündür.²⁵

Afganistan ekonomisinde önemli bir yere sahip olan hayvancılık halkın en çok uğraştığı alanlardandır. Koyun, keçi, deve, at ve eşek gibi hayvanlar beslenmektedir. Karakul kuzularının astragan kürk yapımında kullanılan postu (derisi) ihraç edilen malların başında gelmektedir. 1969'da yaklaşık olarak 14,5 milyon karakul postu New York ve Londra'da satılmıştır.²⁶

Afganistan'da halıcılık denince akla Türkmenlerin o zarif el dokuma halısı gelir. Ülke ekonomisinin en önemli faktörlerinden birisi olan halıcılıkla genelde Kuzey bölgede yaşayan Türkmenler uğraşmaktadır. Bu sanat Afganistan'da yaşayan Türkmenlere özgü bir sanatken son yıllarda Özbekler ve Hazareler de bu işle meşgul

²² Amîrî, Abdulhak, *Tahavulât-ı İktisadî der Afganistan*, Cakarta, 2003, s. 17.

²³ Amîrî, *a.g.e.*, s. 25.

²⁴ Saray, Mehmet, "Afganistan", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 403.

²⁵ Amîrî, *a.g.e.*, s. 124; Saray, Mehmet, "Afganistan", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 403.

²⁶ Saray, Mehmet, "Afganistan", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 403; Amîrî, *a.g.e.*, s. 146.

olmaya başlamışlar. Afganistan’da yıllık yaklaşık olarak bir milyon beş yüz binle, iki milyon metre kare arasında halı üretilmektedir. Kuzey bölgede yaşayan halkın en önemli gelir kaynağını teşkil eden bu halıların yurt dışına ihraç bedeli ise yıllık yaklaşık iki yüz milyon dolardır.²⁷

Afganistan yeraltı zenginliklerini şöyle sıralayabiliriz; Çinko, demir, kurşun, berilyum, petrol, yakut. Bu kaynaklardan yararlanılamamaktadır. Yeraltı zenginlikleri olmasına rağmen Afganistan, geri kalmış ülkeler arasında yer almaktadır.²⁸

Afganistan ticari açıdan bakılırsa, ülkenin ithalat oranı ihracata göre daha azdır. Afganistan’ın 1979 ile 1985 yılları arasında ithalatı 475 milyon dolar, ihracatı ise 335 milyon dolar tespit edilmiştir. Bu ülkenin 1996 yılındaki ithalatı 150 milyon dolar iken, ihracatı 80 milyon dolar olarak açıklanmaktadır. Kişi başına düşen milli gelir ise tam olarak tespit edilmemekle beraber, yıllık 800 dolar olarak tahmin edilmektedir. Uzun yıllar devam eden savaş ve karışıklıklar bu ülkenin gelişmesine engel teşkil etmiştir.²⁹

4. Etnik ve Dinî Yapı

Afganistan’ın 35 milyon olduğu tahmin edilen nüfusunu oluşturan etnik grupların yapısı oldukça karışıktır. Bu ülke nüfusu yirminin üzerinde farklı etnik gruptan meydana gelmektedir. Afganistan’da yaşayan etnik gruplar sayıca en kalabalık olanları sırasıyla şöyledir; Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler, Beluçlar, Nuristanîler, Araplar, Kazaklar, Kırgızlar, Aymaklar, Moğollar, Bayatlar, Kızılbaşlar, Pamirîler, Berahwiler, Kuhistanîler, Cetler, Sadatlar, Hindular, Sihler, Yahudiler.³⁰

Erkeklerin toplam nüfus içerisindeki oranı kadınlara göre daha yüksek olup nüfusun % 51,42’sini erkekler, % 48,58’ini de kadınlar oluşturmaktadır.³¹

Bir İslâm ülkesi olan Afganistan’da nüfusun % 99 müslüman olup ekseriyeti Hanefî mezhebine mensuptur. Sünnîlerin dışında Şîa’nın farklı kollarına mensup olanlar da % 15-20 gibi önemli bir oranı temsil etmektedir. Afganistan’da az sayıda Hindû, Sih ve Yahudi de yaşamaktadır.³²

²⁷<http://jjaf.blogfa.com/post-210.aspx>, (15.01.2011).

²⁸ İn’âmullah Han, *a.g.e.*, s. 29.

²⁹ [www.saytrans./index.php?page=ülkeler&ülkekod=Af\(17.01.2005\)](http://www.saytrans./index.php?page=ülkeler&ülkekod=Af(17.01.2005))

³⁰ Devlet Âbâdî, Basir Ahmed, *Şunasnâme-i Afganistan*, Kum,1992, s. 309.

³¹ Saray, Mehmet, “Afganistan”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 402.

³² Bkz., Saray, Mehmet, “Afganistan”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 403.

B. AFGANİSTAN'DA İSLÂM'IN YAYILIŞI

Yedinci asrın başlarında İslâm Dini Mekke'de zuhur ettiği dönemde Afganistan, Doğu ve Batı diye adlandırılan iki din ve siyasetin egemenliği altındaydı. Ülke'nin batısı Sicistân (Sistân), Herat ve onlara bağlı bölgeler Pers Sasanîlerin dinî, edebî ve siyasî etkisi altında idi. Ama ülke'nin Gandahara (Kandahar) ve Kabulistan (Kabil) gibi doğu bölgesi ise, Budaî, Brahmanî ve Zerdüşî dinini benimseyen Kabil Şahlar ve Ratbillerin³³ hükümdarlığı altındaydı.³⁴

Afganistan'a ilk defa İslâm ordusunun ne zaman ve hangi halifenin hilafeti döneminde girdiği konusunda tarihçiler arasında ihtilaf vardır. Bu tarihçilerden bazıları İslam ordusunun Hz. Ömer'in hilafeti döneminde, bazıları Hz. Osman'ın hilafeti döneminde ve bazıları da Hz. Muaviye'nin döneminde girdiğini ifade etmişlerdir.

Bu yazarlardan birinci grup, hicri 22. yıldan itibaren Horasan'a valiler gönderilmeye başladığını savunurlar. Hz. Ömer tarafından gönderilmiş olan ilk vali el-Ahnef b. Kays'tır.³⁵ el-Ahnef, Horasan'a Tabeseyn'den girmiş, Herat'ı fethettikten sonra Merv-i Şahcan'a doğru yürümüştür. Daha sonra el-Ahnef, Kûfelilerin de yardımıyla Belh'i de ele geçirmiştir.³⁶ Bu süreçte tüm Fars ve Horasan illeri fethedilmiş, Horasan ile Mâverâünnehr'i ayıran Ceyhun nehrine ulaşılmıştır.³⁷

Hz. Osman'ın hilafetiyle birlikte İslâm ordularının İran içlerine doğru süratle ilerlediği bilinmektedir. Bu dönemde İsfahan, Hemedan, Kirman, İrmîniye, Gürcistan, Dağıstan, Azerbaycan ve Arrân bölgesiyle Tiflis alınarak İran'ın fethi büyük ölçüde tamamlanmıştır.³⁸ 31/651 yılında geldiğinde İran'ın büyük bir bölümü İslâm ordusunun eline geçmiştir. 31/652 yılının ikinci yarısında ise günümüz Afganistan topraklarında olan Belh, Herat ve Büşenc gibi önemli şehirlerden oluşan Horasan'ı fethetmek için adımlar atılmış oldu ve az bir zamanda ele geçmiştir.³⁹

³³ Eskiden Kabil ve Sind krallarına verilen isim. Amîd, Hasan, *Farhang-i Amîd*, Tehran, 1987, II, 1223.

³⁴ Habîbî, Abdulhay, *Sehm-i Afganistan der İntikal-ı Ferheng-ı Asya-i Miyane*, Kabil, 2002, s. 20.

³⁵ Kitapçı, Zekerîya, *Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler*, Konya, 1989, s. 332.

³⁶ Koyuncu, Recep, *Hatip Olarak el-Ahnef b. Kays*, s. 45-46.

³⁷ Varol, Mehmet Bahaüddin, "İlk Dönem İslâm Siyâsi Tarihinin Şekillenmesinde Horasan Bölgesinin Yeri ve Önemi", *SÜİFD*, Konya, 2004, S. XVIII, s. 118-119.

³⁸ Fayda, Mustafa, "Hulefâ-yi Raşîdîn", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 325.

³⁹ Fayda, Mustafa, "Hulefâ-yi Raşîdîn", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 328.

H. Osman döneminde H. 25 yılından sonra İslam fetihleri Afganistan topraklarında ilerlemeye devam etti ve Abdullah b. Âmir'in kumandasındaki İslam ordusu Kabil'e⁴⁰ kadar geldi, şehir kuşatıldı ve şiddetli bir savaşın ardından Kabil şehri İslam ordusu tarafından ele geçirildi. Ama Kabil halkı Arap ordusu gittikten sonra tekrar azatlık bayraklarını diktiler ve böylelikle beş sene daha Kabil halkı bağımsız yaşadılar.⁴¹

Kabil (Kabul), İslâm Coğrafyacılarının birçoğunun eserlerine Kabûlistân diye aldıkları Gazne ile Kabil arasındaki bu bölge, Sistân'a (Sicîstân) bağlı olmayıp o zamanlar Hindistan sınırları içerisindeydi ve Ratbil diye isimlendirilen Mahalli hükümdarlar tarafından yönetiliyordu.⁴²

Bu farklı görüşlerin sahiplerinden birkaçını zikretmek istersek, Hamilton Alexander Rosskeen Gibb (1895-1971) ve Mehmet Saray'ı yazabiliriz. Gibb'e göre; H. 21/ M. 642 yılında Yezdicerd'in Nihavent Savaşının ardından Horasan'a kaçması ile İslam ordusu Hz. Ömer döneminde bu bölgelere gelmiş, Toharistân Türkleriyle karşı karşıya gelmiştir. Diğer bir iddiaya göre ise Hz. Osman tarafından Basra valisi olarak tayin edilen Abdullah b. Âmir'in ordusu tarafından Sasanî Devletinin tamamen imhası ve ilk defa Horasan'a ilk giriş ancak 30/652 de vuku bulmuştur. Bu tarih yazarlarından Mehmet Saray'a göre, Afganistan'a İslamiyet'in Hz. Osman veya Hz. Muâviye döneminde Abdurrahman b. Semüre'nin bölgeye vali olarak gönderilmesinin ardından VII. Yüzyılın sonlarına doğru İslam ordusu girmiş ve önemli başarılar elde etmiştir.⁴³

İslâm ordusunun Horasan'a Hz. Osman döneminde mi? yoksa Hz. Ömer döneminde mi girdiği tartışması bir yana, Hz. Ömer döneminde girdiğini kabul eden tarihçiler arasında da farklı görüşler vardır. Mesela Şiblî Nûmanî'ye göre Hz. Ömer'in görevlendirdiği komutanlardan el-Ahnef b. Kays, H. 22 yılında Horasan'a hareket etti. Tabeseyn'den geçerek Herat'ı fethetmiştir.⁴⁴ Mehmet Zeki Canan'a göre ise Ahnef, H. 23 yılında 20 bin askeri ile Horasan'a girmiştir. Günümüzde, İran, Afganistan ve

⁴⁰1776 yılında Ahmet Şahın oğlu Timur Şah tarafından Afganistan'ın başkenti ilan edilen bu şehir çok eski tarihe sahiptir. Kavas, Ahmet, "Kabil", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 28.

⁴¹Aliâbâdî, Ali Rıza, *Afganistan*, Tahran, 1996, s. 64.

⁴²Habibî, Abdulhey, *Tarih-i Muhtasar-ı Afganistan*, Kabil, 1967, s. 83.

⁴³Saray, Mehmet, "Afganistan", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 408.

⁴⁴Numanî, Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, trc., M. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1986, I-II, s. 282-283.

Türkmenistan sınırları içerisinde bulunan şehirlerden sırasıyla: Merv, Şah-ı Cihan, Merv-i Ruz, Taharistan ve Nişabur'a kadar ilerlemiştir. Yine aynı yılda Cûrcân ve Şiraz'da fethedilmiştir. Başka bir önemli olay Cenâ'da harbeden Sâriye b. Züneym'in durumunu Hz. Ömer'in hutbedeyken söylediği şu sözden anlıyoruz, “Ya Sâriye: el-Cebel, el-Cebel”.⁴⁵

Son olarak şunu belirtmemiz gerekir ki; Afganistan'a ilk defa ne zaman İslam ordusunun girdiği konusunda tarihçiler ittifak edememişlerdir. Çünkü bu konuda bir takım görüş ayrılığı ve tarih farklılığı görülmektedir. Bunun sebebi, belki de Afganistan'daki siyasi güç dağılımı ile her bölgenin ayrı tarihte fethedilmesi, alınan bir yerin daha sonra antlaşmayı bozarak veya herhangi bir nedenle bölge halkının isyan etmesi ve o bölgenin ikinci kez ve hatta üçüncü kez fethi olsa gerekir.

Afganistan bölgelerinden en son İslâm dinini kabul eden bölge ise Nûristan⁴⁶ bölgesidir. 1895 yılına kadar “Kâfiristan” olarak adlandırılan ve halkının tümü de gayr-ı Müslim olan Nûristan'a Abdurrahman Han döneminde bir harekât düzenlenmiştir. Bu harekât sonucu Kâfiristan ele geçirilmiş, halkı müslümanlaşmıştır ve ismi de Nûristan olarak değiştirilmiştir. Daha sonra halkının bir kısmı da ülkenin diğer yörelerine yerleştirilmiştir.⁴⁷

C. AFGANİSTAN'DA İSLÂMÎ İLİMLERİN ÖĞRETİMİ

1. Modern Okulların Açılışına Kadar Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi

Afganistan bir İslâm ülkesi olduğu için birçok İslâm ülkesinde olduğu gibi dinî ilimlerin öğrenimi ilk önce camilerde başlamıştır. İslâm'ın ilk dönemlerinde ve daha medreseler devreye girmeden bütün İslâmî ilimlerin yanı sıra hadis ilmî de evler, mescitler ve camilerde öğretilmekteydi.⁴⁸ Günümüzün medrese, okul ve üniversite görevini yapan mescit ve camiler, Afganistan'da İslâm'ın ilk yayıldığı yıllardan

⁴⁵ Canan, Mehmet Zeki, *İslam Tarihi I Cahiliye Devri-Siyer-i Nebî Halifeler Devri*, İstanbul, 1977, s. 524.

⁴⁶ Günümüz Afganistan'ın otuz dört vilayetinden birisi olan Nûristan'ın yedi ilçesi vardır. Nûristan'ın merkezi olan Paron şehri Kabil'den 403 km uzaklıkta olup Pakistan sınırında yer almaktadır. Ayyubî, *a.g.e.*, s. 123-124.

⁴⁷ Saray, Mehmet, “Abdurrahman Han”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 163.

⁴⁸ Karacabey, Salih, “XV. ve XVI. Asır Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi”, *UÜİFD.*, Bursa, 1992, S. IV, s. 227.

itibarenbugün Afganistan sınırları içinde kalan Herat, Belh ve Gazne gibi tarihi geçmişe sahip olan şehirlerde yapılmaya başlanmıştır.⁴⁹

Bu gelenek hâlâ da büyüyerek devam etmekte ve günümüzde Afganistan'ın mescit ve camilerinde çocuklar (kız-erkek) çok küçük yaştan itibaren din eğitimi almaktadır. Afganistan'da diğer İslâm ülkelerinin birçoğunda olduğu gibi, çoğunlukla mescit ve cami görevlileri (imam ve müezzinler) çocukların eğitimiyle de ilgilenmişlerdir.⁵⁰ Ancak eskiden mescit ve cami eğitimi konusunda Afganistan'da sistemli bir organizasyon yapılamadığından, cami görevlileri çocuklara sadece Kur'an-ı Kerimi okumayı ve dinî bilgileri öğretmişlerdir. İbadet ve tebliğ için yapılmış olan camilerin ilk dönemlerde eğitim kurumu görevini gördüğü herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Buna Medine'deki Mescid-i Nebevî örnek gösterilebilir. Afganistan'da yakın tarihten itibaren mescit ve camilerde özel ve genel olarak eğitim verilmeye, çocuklara ve büyüklere din derslerinin yanı sıra, yaşadıkları bölgelerde konuştukları dil de öğretilmeye başlanmıştır.⁵¹

Afganistan'da eğitim kurumları olarak medreseler X. yüzyılın ortalarında Müslümanlar tarafından yapılmaya başlanmıştır. Ülkenin büyük şehirlerinde kütüphaneler de inşa edilmiştir. Bu gibi medreseler ve kütüphanelerin inşasına Gazneliler döneminde daha çok önem verilmiştir. Halkın çabasıyla yapılan medreseler, özel eğitim kurumları olmaya devam etmişlerdir. Gazne⁵² şehrinde kurulan Gazneliler Devletinin tanınmış sultanlarından Gazneli Muhmud döneminde Afganistan her açıdan en parlak dönemini yaşamıştır. Gaznelilerin başşehri olan Gazne, aynı zamanda ilim ve irfanın merkezi olarak da bilinir ve içinde İbn Sina ve el-Birûnî vb. gibi İslâm âlimlerini barındırmıştır.⁵³

Gazneliler dönemi, İslâm mimarisi tarihi için olduğu kadar Türk mimarisi açısından da son derece önemlidir. Gazneliler dönemine ait olan ama günümüze hiçbir kalıntısı gelemeyen camilerden Gazne şehrinde yapılan "Arûs-i Felek", Hilmend nehri

⁴⁹ Kamgar, Cemil er-Rahman, *Tarihi Maarifi-i Afganistan*, Kabil, 2008, s. 9.

⁵⁰ Kamgar, *a.g.e.*, s. 10.

⁵¹ Savaş, Rıza, *Râşîd Halifeler Devrinde Kadın*, İstanbul, 1996. s. 92.

⁵² Afganistan'da tarihi bir şehir olan Gazne, Kabil'in 145 km güneybatısında yer almaktadır. Aynı adı taşıyan vilayetin merkezi olan Gazne, denizden yüksekliği 2225 metredir. Konukçu, Evren, "Gazne", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 479.

⁵³ Kamgar, *a.g.e.*, s. 9.

kenarındaki ordugâh şehri Leşker-i Bâzâr'da bulunan "Ulucamî"yi örnek verebiliriz. Medreseler Büyük Selçuklular zamanında teşkilatlanmış şekliyle bilirse de ilk Medreseler XI. Yüzyılın başlarında Gazneliler döneminde Gazne'de kurulmuştur. Sultan Muḥmud zamanında kurulduğu bilinen "Beyhekıyye", "Saâdiyye", "Ebû Sa'd el-Esterâbâdî" ve "Ebû İshâk el-İsferâyînî" adlarını taşıya dört medreseden bahsedilmektedir.⁵⁴

Bu dönemde eğitim merkezi kurma çabaları, Timûrlular döneminde hız kazanmıştır. Ancak Afganistan'da yaşanan taht kavgaları, uzun süre devlete bağlı bir eğitim kurumunun ortaya çıkışını geciktirmiştir.

Afganistan, uzun yıllar devam eden savaşlardan dolayı ilim ve kültür faaliyetleri bakımından bugün sesini duyurabilen bir ülke değilse de, tarihte İslâm Dünyasının önemli birçok ilim ve kültür merkezini içinde barındırmıştır. Gazneliler döneminde Gazne, Timûrlular döneminde Herat şehirleri döneminin ilim adamı yetiştiren en önemli ilim ve irfan merkezilerindendi.⁵⁵

2. 1875-1978 Yılları Arasında Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi

Afganistan'da modern eğitim adına yapılan ilkokul 1292/1875'te Emir Şir Ali Han (1868-1878) döneminde ülkenin başkenti olan Kabil şehrinde kurulmuştur. Bu Yüzden Şir Ali Han'ı Afganistan'da yeni medeniyetin kurucusu olarak zikretmek yanlış olmayacaktır. Böylelikle Afganistan'da eğitim iki türlü olmuştur: Birincisi mescit, medrese ve evlerde yapılan ve tüm masrafları halk tarafından karşılanan eğitim. İkincisi resmî okullardaki eğitim. Bu eğitimin bütün harcamaları devlet tarafından karşılanıyordu.⁵⁶ Aynı yıl içerisinde yapılan okullar hükümet tarafından kurulan bir Maarif Âmirliği bünyesine alınmıştır. Kurulan okullar birisi Mülkiye (sivil) bir diğeri de Askeri (nizamiye) okulu olmak üzere iki tane idi. Bu iki okuldan her ikisinde de başka derslerin yanı sıra dinî dersler de okutulmaktaydı. Bu dönemde ilk dergi yayımlanmıştır. Taş baskı ile (1875) yayımlanmaya başlanan bu derginin ismi "Şemsu'n-Nehâr" (شمس النهار) dergisi idi.⁵⁷

⁵⁴ Altun, Ara, "Gazneliler", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 484.

⁵⁵ Bkz. Saray, Mehmet, "Afganistan", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 407.

⁵⁶ Kamgar, *a.g.e.*, s. 19.

⁵⁷ Amaç, *a.g.e.*, s. 4; Kamgar, *a.g.e.*, ay.

Bazı yazarlar Emir Şir Ali Han'ın bu işini Seyid Cemalliddin-i Afganî'nin istek ve görüşleri doğrultusunda yaptığını yazıyorlar; *Afganistander Karn-ıNuzda*, adlı kitabın yazarı olan “Seyid Kasım Riştiya”ya göre: “Emir Şir Ali Han, Seyid Cemalliddin-i Afganî 1868 yılında ülkeyi terk ederken ona vermiş olduğu yazılı bir plan ve projeye göre Afganistan'da ilk resmî okulu kurmuş ve sistemleştirmiştir.”⁵⁸

Abdurrahman Han (1880-1901) döneminde resmî okullara pek önem verilmediği gibi, medreselerde de pek gelişme olmamıştır. Abdurrahman Han, dünyadaki ilmî ve teknolojik gelişmeleri bilmesine rağmen maarif ve ilme ilgisiz kalmıştır. Sadece Kabil şehrinde “Medrese-i Şahi”⁵⁹ adında bir resmî medrese krallık tarafından açılmıştır. Genelde Fıkıh öğretilen bu medresenin bütün (Müderrislerin maaşı, kalacakları yer, öğrencilerin yemek ve kalacağı yer vb.) masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. Başka medrese ve mescitlerde ilim öğrenme işleri, tıpkı eskisi gibi öğrencinin kendi imkânlarıyla devam etmekteydi. Bazı kişiler dinî ilimleri öğrenmek için dönemin ilim merkezi olan başka şehir ve ülkelere gitmekteydiler.⁶⁰

Emir Abdurrahman Han ölmeden önce, yerine geçecek olan oğlu Habibullah Han'a: “Eğitim ve eğitim kurumlarının memleketin gelişmesinde çok önemi vardır. Milletın gönlünde eğitim sevgisini oluşturarak benim açmak istediğim kutsal eğitim kapısını aç”, diyerek vasiyette bulunmuştur.⁶¹

Emir Habibullah Han döneminde (1901-1919) maarif sahasında çok iyi gelişmelerle birlikte askerlik ve endüstri alanlarında da önemli yenilikler yapılmıştır. Emir Habibullah Han 1903'te Kabil Şehrinde bir akademiyle, İngiliz-Hint kolejlerine benzer tarzda eğitim yapan “Habibiye Okullarını” kurmuştur. On iki sınıftan oluşan bu okullarda yerli öğretmenlerin yanı sıra İngiliz ve Hintli öğretmenler de istihdam ediliyor ve dinî bilgilerin yanında Edebiyat, Coğrafya, Fizik, Kimya, Matematik, Tarih gibi derslerle Farsça, İngilizce, Urduca veya Türkçe (Osmanlı Türkçesi) ve bazı bölgelerde Peştuca okutulmuştur.⁶² Ayrıca tüm mescit ve medreselerdeki eğitimin de maarifin programına göre yapılmasını kararlaştıran “Nizamname-i Makatib-i Hanegi” adında yirmi üç maddelik bir tüzük çıkartılmıştır. Bu tüzüğün on dördüncü maddesinde,

⁵⁸ Andişmend, *a.g.e.*, s. 7.

⁵⁹ <http://alijan25.blogfa.com/post-15.aspx>.

⁶⁰ Kamgar, *a.g.e.*, s. 22.

⁶¹ Andişmend, *a.g.e.*, s. 9-10.

⁶² Kamgar, *a.g.e.*, s. 22-25; Andişmend, *a.g.e.*, s. 11; Amaç, *a.g.e.*, s. 4.

“mescit, cami, medrese ve ev mollalarının eğitim sistemini, maarif müdürlüğünün bir resmî görevlisi denetimi altında yapılmalıdır” diye geçmektedir.⁶³ 1909 yılında Kabil şehrinde bir harp okulu kurulmuştur. Bütün masrafları Krallık kasasından karşılanan bu okulda Afgan ve Türk (Türk subayları) öğretmenler görev yapmaktaydı. Bu okulun ilk mezunları arasında (bir sonraki dönemde kral olacak olan) Şahzâde Emanullah da bulunuyordu.⁶⁴ Bu okul bir harp okulu olmasına rağmen, ders programlarına bakıldığında derslerin başında Kur’an-ı Kerim gelmektedir.⁶⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere Afganistan okullarında İslâmî ilimlere çok önem verilmektedir. Bu dönemde (1303/1912) ilkokul öğretmenlerini eğitmek için “Dârümuallimîn” adı altında bir okul Kabil şehrinde açılmıştır. Bu okula alınan öğrenciler bundan önceki eğitimini medrese ve mescitlerde almışlardı. Buradaki eğitim üç yıl sürüyor ve sonra öğretmen oluyorlardı.⁶⁶

Emir Habibullah Han’ın 20 Şubat 1919 günü, sebebi ve katili tespit edilemeyen bir suikast sonucu hayatını kaybetmesinden sonra yerine oğlu Emânullah (1919-1929) tahta geçmiştir. Tahta geçtiği ilk yılda Afganistan’ın bağımsızlığını İngilizlerden (1337/1919) alan genç Kral Emânullah, ülkenin modernleşme ve eğitim alanında kalkınma gayretleri bu dönemde hız kazanmıştır. Emânullah Han döneminde Kabil ve diğer illerde daha fazla okullar inşa edilmeye başlanmıştır. Emânullah Han kral olduktan sonra 1920 yılında Türkiye ve bazı Avrupa ülkelerine bir dizi geziye çıkmıştır. Bu gezi sırasında Türkiye’yi iyice gözlemlemiş ve ülkeye döndükten sonra modernleşmek için de Türkiye’yi örnek almıştır. Bu gezilerden hemen sonra yani 20 Aralık 1920 yılında “İsmet” adında kızlar için bir ilköğretim okulu açtırmıştır. Daha sonra 1922 yılında “Mesturât” adında ilk kız lisesi açılmıştır.⁶⁷ Ayrıca bu yıl içerisinde maarif müdürlüğü, bakanlığa yükseltilmiştir. Böylece ilk kez Afganistan’da Maarif Bakanlığı kurulmuştur. Maarif Bakanlığının kurulmasıyla bu ülkede yaşayan herkes için ilkokul zorunlu kılınmıştır.⁶⁸ Bu dönemde birçok öğrenci Türkiye, Rusya, Fransa, Almanya ve İtalya’ya gönderilmiş ve öğrencilerin masrafları bu bakanlık tarafından

⁶³ Andişmend, *a.g.e.*, s. 10-11.

⁶⁴ Andişmend, *a.g.e.*, s. 11-12; Kamgar, *a.g.e.*, s. 24.

⁶⁵ Kamgar, *a.g.e.*, ay.

⁶⁶ Zehir, Payende Muhammed, “Afganistan”, *Âriyana Dayretu’l-maarif*, Kabil, 1955, III, 58; Kamgar, *a.g.e.*, ay.

⁶⁷ Cliford, *a.g.e.*, s. 121; Kamgar, *a.g.e.*, s. 18; Andişmend, *a.g.e.*, s. 28; Amaç, *a.g.e.*, s. 5.

⁶⁸ Afganistan Anayasası, 68. madde. “... برای تبعه افغانستان درجه ابتدائیه تحصیل معارف حتمی و مجبوری است.”

karşılanmıştır. Bir taraftan da ülkenin öğretmen açığını gidermek için Kabil’de yeni bir Dârümuallimîn Yüksek Okulu açılmıştır. Yatılı olan bu okula ortaokul mezunları öğrenci olarak alınmıştır.⁶⁹ Eğitim bu dönemde merkezden (başkentten) vilayetlere de yayılmış ve oralarda ilkokul başta olmak üzere birçok okul yapılmış ve ülkenin her yerinde ilköğretim zorunlu olmuştur.⁷⁰ Bu dönemde yabancıların Afganistan’da okul açmasına müsaade edilmiştir. Bu izin sonucu Fransızlar, Almanlar ve Hintliler birkaç okul açmışlar ve başlangıçta para karşılığı eğitim vermişlerdir.⁷¹

Emânullah Han döneminde yüksek seviyede İslâmî İlimlerini öğretecek bir kurum mevcut olmadığından, medrese talebeleri İslâmî ilimleri tahsil etmek için Hindistan’daki “Diyûbend”⁷² medresesine gidiyorlardı. Ne yazık ki bu medresede eğitim gören öğrenciler, ülkelerine döndüklerinde sosyal değişime ve kral’a karşı çıkmışlardır. Bu yüzden Kral Emânullah Diyûbend’e giderek eğitim almayı Afgan halkına yasaklamıştır. İslâmî İlimlerin öğretimi alanındaki boşluğu doldurmak adına 1928’de Kabil şehrinde ilk resmî medreseyi açmıştır. Ülke camilerinin imamlarının bu medreseden mezun olan mollalardan atanmasını da hükme bağlamıştır.⁷³

Kral Emânullah Han dönemi boyunca Türkiye’den her alanda yardım alınmış ve özellikle de günümüze kadar kesintili de olsa devam eden Afganistanlı gençleri (kız-erkek) her alanda eğitmek amacıyla Türkiye’ye gelmesi ve her alanda eğitim görmesi her iki ülkenin tarihi dostluğunu göstermesi bakımından çok önemlidir. Bu maratonun başlangıcını zikretmek gerekirse, 1347/1928 yılında 16 kız öğrencinin hemşirelik okumaya Türkiye’ye gönderildiğini örnek verebiliriz.⁷⁴

Emânullah Han’ın Afganistan’ı modernleştirme politikası ve bu konudaki acelesi, ilk olarak tutucu mollaların ve onların kışkırtmasıyla da İslâm dinine çok bağlı olan halkın tepkisine ve ayaklanmasına sebep oldu. Birçok düşünürü göre, ayaklanan insanlar genellikle kız okulların açılmasına karşıydılar. Bu ayaklanma Emânullah Han

⁶⁹ Kamgar, *a.g.e.*, s. 27.

⁷⁰ Foruten, *a.g.e.*, s. 113.

⁷¹ Amaç, *a.g.e.*, ay.; Andişmend, *a.g.e.*, s. 16-17.

⁷² 1866’da öğretime açılan bu medreseyi Hindistan ulemâsı, İslâm eğitim sisteminin yerini giderek almaya çalışan Batı eğitim sistemi ve müfredat programlarına karşı kurmuşlardır. Bu medresede sadece İslâmî ilimler öğretilmekteydi. Gören, Hilal, “Dârülulûm”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 555.

⁷³ <http://www.ariaye.com/dari/sistani1.html>

⁷⁴ Kazım, Seyid Abdullah, *Zenan Zir Feşar Anana ve Teceddüt*, Kaliforniya, 2005, s. 155; Andişmend, *a.g.e.*, s. 15.

Krallığı'nın sonunu getirdi ve ülkeyi yenileştirme ve modernleştirme politikası başarısızlıkla sonuçlanan Kralı ülkesini terk etmeye mecbur bırakılmıştır.

Emânullah Han'dan sonra dokuz ay Habibullah Kalakânî (Beçe-i Sakav) tahta geçmiştir. Taraftarları Onu ayaklanma sırasında daha Emânullah Han yönetimdeyken kral ilan etmişler ve On'a "Hadim-i Din-i Resullah", diye lakap vermişlerdir. Emir Habibullah Han ilk ulusa seslenme konuşmasında, "devletin paralarını okul ve binalara harcayıp israf etmem, bunları Molla ve askerlere veririm ki dua etsinler" demiş ve ilk etapta okulları kapattırması ve kızlara eğitim ve hatta evden dışarı çıkmayı bile yasaklamıştır. Bir önceki dönemde eğitim için yurt dışına gönderilen kız öğrencileri de eğitimlerini yarıda bırakarak memlekete geri getirtmiştir.⁷⁵

Afganistan'da eğitim ve İslâmî ilimlerin öğrenilmesi açısından karanlık bir dönem olan bu dokuz aydan sonra Nâdir Han (1929-1933) tahta geçmiştir. Bu dört yıllık Nadir Han döneminde eğitim toparlanmaya başlamıştır. Bizim tezimiz açısından en önemli bir dönem diyebileceğimiz bu dönemde "Dârülulûm-Arabî", medresesi ilk bu dönemde açılmıştır. Aynı zamanda 1930 yılında birkaç resmî olmayan medrese resmileştirilerek devlet bünyesine alınmıştır. Nâdir Han döneminde otuz yedi okul ve resmî medrese vardı. Bu otuz yedi okuldan dördü "Dârülulûm ve Hüffâz, Nacmu'l-Medâris, Dârülhuffâz-ı Meymene ve Dârülhuffâz-ı Ahdhuy", adlarında İslâmî İlimleri öğreten medreselerdi.⁷⁶

Nâdir Han döneminde eğitim adına gelişen bir olay da Afganistan'da (1932) Tıp Fakültesi'nin açılmasıdır. Nâdir Han ülkede tıp fakültesini açmak için Kamil Rıfki adındaki bir Türk doktoru ile istişare etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk tarafından Nadir Han'ın aile hekimi olarak vazifelendirilen Rıfki Bey bu fakültenin kurucu dekanı olmuştur. Bu aynı zamanda ülkede yükseköğretimin de temelini atılması demektir. Aynı yılda ülkenin ilk üniversitesi olan Kabil Üniversitesi de kurulmuştur.⁷⁷

Afganistan halkının eğitimi ve kalkınması adına çok çaba gösteren Nâdir Han, Kabil şehrindeki okulların mezunlarına diploma dağıtırken "Abdulhalık" adında bir

⁷⁵Zehir, Payende Muhammed, "Afganistan", *Âriyana Dayretu'l-maarif*, Kabil, 1955, III, 58; Kamgar, *a.g.e.*, s. 32; Andişmend, *a.g.e.*, s. 37.

⁷⁶ Kamgar, *a.g.e.*, s. 35; Andişmend, *a.g.e.*, s. 49.

⁷⁷Saray, Mehmet, "Abdurrahman Han", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 408; Kamgar, *a.g.e.*, s. 36; Andişmend, *a.g.e.*, s. 51.

öğrenci tarafından 8 Kasım 1933 yılında vurularak öldürülmüştür. Ölümünün ardından on dokuz yaşında olan oğlu Muhammed Zahir tahta geçmiştir.⁷⁸

Zahir Şah'ın (1352-1393/1933-1973) yıllar arasındaki kırk yıl süren krallığı döneminde eğitim (İslâmî ilimlerin öğretilmesi) alanında iyi bir gelişme kaydedilmiştir. H. 1363 yılında “Medrese-i Ulum-ı Şer’iyye” adında bir medrese açılmıştır ki bu Afganistan tarihinde ilk resmî medrese özelliği taşımaktaydı. Aynı zamanda İslâmî ilimler dışında başka ilimler de okutulan ilk medrese olmuştur. Kabil şehrinde bulunan bu medresenin ismi H. 1376’de “Medrese-i Ebû Hanife” olarak değiştirilmiştir.⁷⁹

Daha önce ki dönemde kurulmuş olan Dârülfâzılarda sadece Kur’an-ı Kerim ezberlenirken, bu dönemde (1375/1955) Fıkıh, Hadis, Sarf, Nahiv, Akait, Mantık ve Tecvit ilimleri de okutulmaya başlamıştır.⁸⁰ Bu medrese 1380/1960 yılında 32 kişi mezun vermiştir.⁸¹

Kabil Üniversitesi'nin bünyesinde 1370/1951 yılında İlahiyat (Şer’iyyât) Fakültesi açılmıştır. Bu fakülte 1987 yılında üniversiteye yükseltilerek İslâmî İlimler Eğitim ve Araştırma Üniversitesi adını almıştır. Bu üniversitede dört tane fakülte vardı. 1992 yılında tekrar fakülte olarak “Davet ve Cihat Üniversite” sinin bünyesine alınmıştır.⁸² İlk yıllarında sekiz bilim dalı (bölümü) varken; 1978 yılından itibaren “Fıkıh ve Usulü fıkıh, Talimat-ı İslâmî, Akait ve Felsefe ve Sakafet-i İslâmî (islâm kültürü)” olarak dört bilim dalıyla devam etmiş ve günümüzde de böyle devam etmektedir.

Muhammed Davûd Han M. 1973 yılında kansız bir darbeye Muhammed Zahir Şah'ın saltanat dönemini sona erdirmiş ve Afganistan Cumhuriyeti'ni kurmuş ve Afganistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. O ilk halka sesleniş konuşmasında eğitimin yeniden yapılandırmaya gidileceğinden söz etmiştir. Davut Han daha önce 6+3+3=12 olan eğitim sistemini değiştirerek (8+4=12) ilkokulu sekiz sınıfa yükseltmiş ve liseye geçmek için de öğrencileri sınava tabi tutulması konusunda kanun çıkartmıştır.⁸³ M.

⁷⁸ Andişmend, *a.g.e.*, s. 53.

⁷⁹ Kamgar, *a.g.e.*, s. 45.

⁸⁰ Kamgar, *a.g.e.*, s. 55.

⁸¹ Kamgar, *a.g.e.*, s. 63.

⁸² Andişmend, *a.g.e.*, s. 113; Kamgar, *a.g.e.*, s. 51; <http://ku.edu.af/fa/page/879>.

⁸³ Amaç, *a.g.e.*, s. 7; Kamgar, *a.g.e.*, s. 87; Andişmend, *a.g.e.*, s. 126-127.

1975 yılında daha önce yedi sınıf olan “Dârülhuffâz” medreseleri de sekiz sınıfa yükseltilmiştir.⁸⁴

Dâvud Han’ın başkanlığının sonlarına doğru 1977’de Afganistan’ın 27 vilayetinde resmî okulların sayısı 3325’i bulmuştur. Bu resmî okulların arasında sadece 20 tanesi medrese (Dârülulûm, Dârülhuffâz ve Dinî Medreseler) idi. Sekiz il’de bulunan bu medreselerin dağılımı ise şöyledir: Kabil 3, Faryab 3, Herat 3, Nengerhar 3, Belh 2, Pektia 2, Kunduz 2 ve Kandehar 2. Bu yirmi medresede toplam 4588 öğrenci 240 öğretmen tarafından eğitilmekteydiler. Dikkat çekici olan şey ise, bu medreselerde kız öğrenci ve bayan hocaların olmamasıdır.⁸⁵

Bu dönemde eğitim ve öğretim alanında yapılan bir önemli iş ise Yüksek Öğretim Bakanlığının 1397/1977 yılında kurulmasıdır. Daha önce Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde olan üniversite, fakülte ve bütün yükseköğretim kurumları bu bakanlığa bağlanmıştır. Dâvud Han’ın son yılında Kabil Üniversitesi, Nengerhar Tıp Fakültesi ve yüksekokullarda yükseköğretim gören öğrencilerin sayısı 16.147 kişiye ulaşmıştır.⁸⁶

3. Demokratik Cumhuriyetin Kuruluşundan Mücahitlerin Dönemine Kadar Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi

1977 Devrimiyle Komünizm rejimi uygulanmaya başlanmış ve ardından ülke kendini Sovyetler birliği (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) işgali altında bulmuştur. Yaklaşık on dört yıl (1977-1991) süren bu dönemin eğitim ve öğretiminin(İslâmî ilimlerin öğretimini) ikiye bölerek incelenmesi daha uygun olacaktır: 1. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Devletinin hâkim olduğu bölgelerde eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi. 2. Mücahitlerin hâkim olduğu köy ve kasabalar, Pakistan ve İran’a hicret eden Afganistanlılar arasında eğitim ve İslâmî ilimlerin öğretimi.

3.1. Demokratik Cumhuriyeti Hükümetinin Hâkim Olduğu Bölgelerde Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi

Devrimci Konseyin yirmi altı sayılı Kanunu’na göre: “Afganistan halkının eğitim ve öğretim hakkı millet, cins, mezhep, sosyal ve ekonomi konumu güzletilmeksizin

⁸⁴ Kamgar, *a.g.e.*, s. 91.

⁸⁵ Andişmend, *a.g.e.*, s. 133; Kamgar, *a.g.e.*, s. 92.

⁸⁶ Andişmend, *a.g.e.*, ay; <http://www.mohe.gov.af/?p=history>.

eşittir”,⁸⁷ denilmekteydi. İlk başlarda ülkenin birçok yerinde okulların sayısı arttırılmış ve eğitim adına bir şeyler yapılmaya çalışılmıştır. Bu alanda yapılan işlerden “Kurs-ı Sevad Âmozi” büyüklerin okuryazar olabilmesi için açılmış ve birçok bölgede zorunlu kılınmıştır.

Bu dönemde İslâmî İlimlerin öğretimine verilen önemi bildirmek için, Afganistan Anayasasının 17. maddesinde “Her düzeyde, din eğitiminin geliştirilmesi ve camilerde koşulların iyileştirilmesi ve eğitimi geliştirmek için Hükümet, okullar ve dini kurumlar gerekli tedbirleri alacaktır”,⁸⁸ denilmekteydi.

Ülkede bu büyük değişiklikten sonra ister istemez maarif alanında da değişiklik olmuştur. Bu alanda en büyük değişiklik devrimin ilk yılında olmuştur. Daha önce ilkokul sekiz ve lise dört olan (8+4=12) eğitim sistemi, 4+3+3=10, ilkokul (1-4), ortaokul (5-8) ve lise (9-10) olarak değiştirilmiştir. Bu uygulama ilk olarak Kabil Şehrindeki Muhammed İtibar Lisesi’nde uygulanmış daha sonra bütün ülkede tatbik edilmiştir.⁸⁹ Liseye geçmek için yapılan “Kankur” (SBS) sınavı da kaldırılmış ve böylece beş yüz binden fazla öğrencinin liseye girmek için önü açılmıştır.⁹⁰

Hafizullah Emin döneminde (1979) Afganistan’da resmî olmayan medreselerde herhangi bir değişiklik yokken, resmî okullarda kız öğrenci sayısındaki artış dikkat çekicidir. Bu dönemde toplam resmî okulların sayısı, 510’u kız okulu olmak üzere 2.856 idi. Bu okullarda 772.358’i erkek ve 202.051 kız olmak üzere toplam 974.409 öğrenci eğitim görmekteydi. Bu öğrencilere 39.527 öğretmen devlet tarafından görevlendirilmiştir. Bunların bayan öğretmen sayısı ise 6931 kişiydi. Bu dönemde dini medreseler ise yok denecek kadar azdı. 22 medresenin 10’u Dârülhuffâz ve 12 tanesi ise Dârülulûm ve Dinî medreseydi. Bu medreselerde 4.334 erkek öğrenci 265 erkek öğretmen tarafından eğitilmekteydi.⁹¹

1979 yılında Bebrek Karmel devletin başına geçtiğinde Sovyetler Afganistan’ı fiilen işgal etmiş bulunuyordu. Kabil Üniversitesinde ikinci öğretim bu dönemde açılmıştır. 1980’de açılan ikinci öğretime aynı yılda 205 öğrenci İktisat, Tarih ve

⁸⁷ Foruten, *a.g.e.*, s. 114.

⁸⁸ Afganistan Anayasası 17. Madde. دولت برای ارتقای معارف در هم سطوح، انکشاف تعلیمی دینی، تنظیم و بهبود وضع مساجد، مدارس و مراکز دینی تدابیر لازم اتخاذ می نماید.

⁸⁹ Amaç, *a.g.e.*, s. 9.

⁹⁰ Andişmend, *a.g.e.*, s. 143; Kamgar, *a.g.e.*, s. 103.

⁹¹ Andişmend, *a.g.e.*, s. 147-149.

Edebiyat fakültelerine alınmıştır.⁹² Karmel döneminin sonlarda üniversite ve yüksekokullarda öğrenim gören öğrencilerin sayısı 9.000'inin üzerindeydi. 1987 yılında eğitim sistemi ilkökul beş, ortaokul üç ve lise üç toplam on bir (5+3+3=11) olarak değiştirilmiştir. Bu yıl içerisinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı 1.154 okulda eğitim gören 731.000 öğrenciden 5.474'ü dini okullar (Medreseler) de okumaktaydı.⁹³

Dr. Necibulah Afganistan'da komünizmin son temsilcisi olarak bilinmektedir. Afganistan Halkı'nın büyük çoğunluğu tarafından sevilen bu şahıs 1982-1986 yılları arasında devlet başkanlığı yapmıştır. Necibullah ülkede birçok alanda yaptığı değişikliklerle birlikte eğitim alanında da dinî derslerin arttırılması gibi olumlu değişiklik yapmıştır. 1988'de Kabil şehrinde birkaç bölümden oluşan İslâmî bir üniversite açmıştır.⁹⁴

Bundan bir sene sonra Kabil'de bir kız medresesi "Medrese-i Talimat-ı İslâmî-i Nesvân" adı altında açılmıştır. Başlangıçta öğrenciler altıncı sınıftan bu medreseye kabul edilir ve altı yıllık bir eğitim sonrası on birinci sınıfın sonunda mezun olurlardı. Daha sonra öğrenciler yedinci sınıfa kabul ve on dördüncü sınıfın bitimiyle yüksekokul mezunu olarak okullara din eğitimi öğretmeni olarak atanırlardı.⁹⁵ Aynı zamanda H. 1369 yılından itibaren "Dârümuallimât" bölümü hizmete girmiştir. Bu okula sekizinci sınıfı bitiren kız öğrenciler kabul edilmekteydi.⁹⁶ Böyle bir yüksekokulun açılış amacı ise, kız okullarına bayan öğretmenler yetiştirmek olsa gerekir.

Dr. Necibullah döneminin sonuna (1990) doğru eğitim sistemi günümüzde de devam eden ilkökul altı, ortaokul üç ve lise üç olmak üzere (6+3+3=12) on iki sınıflık bir sistem haline gelmiştir.⁹⁷ Okul sayısı bu dönemde 1.401'e ulaşmış ve bu okullarda 909.870 öğrenci eğitim almaktaydı. Aynı zamanda Afganistan'da 1990 yılı sonlarına doğru toplam 23 tane resmî medrese vardı. Bu medreselerde 9.445 öğrenciye, devlet tarafından atanan 501 öğretmen hocalık yapmaktaydı.⁹⁸

⁹² Kamgar, *a.g.e.*, s. 108.

⁹³ Amaç, *a.g.e.*, s. 9; Kamgar, *a.g.e.*, s. 112.

⁹⁴ Kamgar, *a.g.e.*, s. 119.

⁹⁵ Andışmend, *a.g.e.*, s. 177; Amaç, *a.g.e.*, s. 19; Kamgar, *a.g.e.*, s. 119.

⁹⁶ Amaç, *a.g.e.*, ay.

⁹⁷ Amaç, *a.g.e.*, s. 10.

⁹⁸ Kamgar, *a.g.e.*, s. 120.

3.2. Mücahitlerin Hâkim Olduğu Bölgeler, Pakistan ve İran'a Hicret Eden Muhacirler Arasında Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi

Afganistan mücahitleri Rus işgalına sadece silahla direnmekle kalmamışlardır. Mücahitler hâkim olduğu köy ve kasabalarda çocukların ilim ve özellikle İslâmî ilimleri öğrenmesi için okul ve medreseler de açmışlardır. Mücahit grupların hemen hepsinin Pakistan'da ve bazılarının da İran'da merkezleri bulunmaktaydı. Muhacir çocukların da ilimden uzuk kalmamaları için hicret diyarında da yüzlerce okul ve medrese kurmuşlardır.

3.2.1. Pakistan'daki Muhacirler Arasında ve Mücahitlerin Hâkim Olduğu Yerlerde Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi

1978 yılındaki askeri darbe sonucu komünist rejiminin Afganistan'ı ele geçirmesiyle bu ülkede yaşayan insanlar Pakistan ve İran'a hicret etmeye başlamışlardır. Hükümdarların kötülüklerinden ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin saldırısından korunmak ve dinlerini iyi yaşayabilmek için hicret edenlerin sayısı artmaya başlamıştır. 1989 yılındaki Birleşik Milletlerin raporuna göre Pakistan'daki Afganistanlı muhacirlerin sayısı 3.2 milyon kişiye ulaşmıştı. Bunlardan %30'unun yaşları 6-14 arasındaydı.⁹⁹ Muhacir sayısı çoğalınca tabii olarak eğitim alması gereken çocuklar da çoğalmıştır. Bu çocukların eğitim görmesi için merkezleri Pakistan'ın Peşaver şehrinde olan ve Pakistan, İran ve Suudi Arabistan başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinden yardım alan mücahit grupları tarafından okul ve medreseler yapılmaya başlanmıştır.¹⁰⁰ Mücahit gruplarının her birinde eğitim ve öğretimle meşgul olan bir müdürlüğü vardı. Başlangıçta mücahitler tarafından ilkökul ve medreseler yapılmıştır. Yükseköğretim kurumları ise ancak seksenli yılların ikinci yarısından itibaren kurulmaya başlamıştır.¹⁰¹ Bu grupların okullarında da tabii olarak din dersleri diğer derslerden ağır basmaktaydı. Tezimizin bu bölümünde mücahit gruplardan bazılarının hicret diyarında ve Afganistan sınırları içerisindeki eğitim ve İslâmî ilimlerin öğretilmesindeki faaliyetlerinden birkaç örnek vermeye çalışacağız.

⁹⁹ Andişmend, *a.g.e.*, s. 198; Kamgar, *a.g.e.*, s. 185.

¹⁰⁰ Bilgü, İlhan, "Afganistan", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 410; Kamgar, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁰¹ Andişmend, *a.g.e.*, s. 189.

İttihâd-ı İslâmî Afganistan grubu; bu grup 1982’de Babrak Karmal’ın hapisten çıkardığı Prof. Abdürresul Seyyaf tarafından kurulmuştur.¹⁰² Bu grubun 275’i Pakistan’da olmak üzere 475 tane okul ve medresesi vardı. Bunlardan 12 tane medresede sadece Ku’an-ı Kerim ezberlenirdi. Bu okullarda toplam 55.377 öğrenci 2.274 öğretmen tarafından eğitim görmekteydi. Ayrıca bu grup 1985 yılında “Davet ve Cihat” (Pohanton-ı Davet ve Cihat) adında bir üniversite de açmıştır. Bu üniversitenin rektörlüğünü, daha önce de Kabil Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin öğretim üyesi olan Prof. Seyyaf’ın üstlendiği bu üniversite ilk açıldığında iki fakültesi (İlahiyat ve Usuludin) vardı. Bu üniversiteye seçilen öğrenciler, daha önce medrese eğitimi almış olan kişilerdir. Sonraki yıllarda üç tane fakülte (Tıp, Mühendislik ve Eğitim) daha açılmış ve toplam fakülte sayısı beş olmuştur.¹⁰³

Davet ve Cihat Üniversitesi’nin ilk fakültelerinden olan İlahiyat Fakültesinde ders programı Mısır’ın Kahire şehrindeki “el-Ezher” üniversitesinin programı örnek alınarak hazırlanmaktaydı. Beş bölümü (1. Tefsir ve Kur’an ilimleri bölümü, 2. Hadis ve Hadis ilimleri bölümü, 3. Fıkıh ve Fıkıh Usulü bölümü, 4. Akait ve İslâm Felsefesi bölümü, 5. Arap Dili [Sarf ve Nahiv] bölümü) olan bu fakültede; Tefsir, Hadis, Hadis Usulü, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Siyer-i Nebi (s.a.v.), Sarf, Nahiv, Belagât, Akait, İslâm Tarihi, Arap dili ve Edebiyatı, İslâm Mezhepleri karşılaştırmalı Fıkıhı, Cihat Fıkıhı, Davet Fıkıhı ve bazı çağdaş hukuk dersleri öğretilmekteydi.¹⁰⁴

Pakistan’ın Peşaver şehrinde bulunan bu üniversite 1995’te Afganistan’ın Nengerhar şehrine taşınmıştır. Buradan da bir sene sonra Afganistan’ın başkenti olan Kabil şehrine taşınan bu üniversite 28 Eylül 1996 yılında Kabil şehri Taliban’ın eline geçmesiyle kapılarını eğitime kapatmıştır.¹⁰⁵

Cephe-i Necât-ı Millî Afganistan; Sıbgatullah Müceddidî’nin kurduğu ılımlı karakterdeki bu grubun da Afganistan ve hicret diyarında yaşayan Afganistanlı çocuklara eğitim ve İslâmî ilimlerin öğretilmesinde etkisi olmuştur. Bu grup Afganistan ve Pakistan’da yaklaşık 300 okul ve medrese kurmuştur. Bu medreseler arasında en önemlisi Muhammediye Medresesidir. Pakistan’ın Peşaver şehrinde bulunan bu

¹⁰² Bilgü, İlhan, “Afganistan”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 410.

¹⁰³ Andişmend, *a.g.e.*, s. 195-196; Kamgar, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁰⁴ Kamgar, *a.g.e.*, s. 142-143.

¹⁰⁵ Reşit, Ahmet, *a.g.e.*, s. 74; Kamgar, *a.g.e.*, s. 146.

medrese aslında 1965 yılında Afganistan'ın Kabil şehrinde “Cemiyet-i Ulama-i Muhammedî” tarafından kurulan medresedir. Bu medresenin Ser Müderrisi Şeyhul-Hadis Mevlânâ Fadlû'l-Hadi Şinvarî idi.¹⁰⁶

Cem'iyet-i İslâmî Afganistan, Sovyetler işgalinden önce kurulan iki gruptan biri olan bu grup, tanınmış ilim adamlarından Prof. Burhâneddin Rabbânî¹⁰⁷ tarafından kurulmuştur.¹⁰⁸ Bu grup 1980'de bir Harp Üniversitesi açmıştır. Hicret diyarında kurulan ilk yüksek öğretim kurumu olan bu üniversitede askeri dersler dışında, dinî ilimler de okutulmaktaydı. Hocalarının birçoğu eski subaylardan olan bu üniversite dokuz dönem mezun vermiş ve mezunlarının sayısı toplam 11.687 kişiye ulaşmıştır.¹⁰⁹

Bu grup Pakistan'ın Peşaver şehrinde “Abdullah b. Mesud” adında 1991 yılında bir üniversite daha açmıştır. Bu üniversitenin iki fakültesinden biri ilahiyat fakültesiydi. Bu üniversite 1994'te Afganistan'ın Talikân şehrine taşınmıştır. Bundan bir sene sonra yani 1995 yılında Afganistan'ın Yüksek Eğitim Bakanlığının bünyesine alınmış ve hâlâ da eğitime açıktır.¹¹⁰ Ayrıca kızların ilim öğrenmesine de sıcak bakan bu grup, Pakistan ve Afganistan'ın birçok şehrinde kızların ilim öğrenebilmeleri için okul ve medreseler açmıştır. Bu grubun bir sözcüsünün anlattığına göre: Afganistan'ın sınırları içerisinde bulunan bin tane okul ve medrese mücahitler Afganistan'da hâkimiyeti ele geçirdikten sonra kurulan mücahitlerin geçici devletinin bünyesine alınmıştır.¹¹¹

Hizb-i İslâmî Afganistan, işgalden önce kurulan ilk mücahit grubu olan bu grubunun liderliğini Gülbeddin Hikmetyar yapmaktadır.¹¹² Bu grubun eğitim adına yapan 510 tane medrese ve okulu vardı. Bunlardan 284 tanesi Pakistan sınırları içerisinde ve 226'sı de Afganistan topraklarındaydı. 1989'da kurulan Cihat Üniversitesi de Hizb-i İslâmî'nin kurmuş olduğu eğitim kurumlarından birisi olup ilahiyat fakültesi

¹⁰⁶ Kamgar, *a.g.e.*, s. 147-148.

¹⁰⁷ Bir dönem Afganistan'ın cumhurbaşkanlığını yapan bu şahıs, 20 Eylül 2011'de Taliban tarafından gönderilen bir canlı bomba tarafından evinde öldürülmüştür. Öldürüldüğü sırada “Afganistan Yüksek Barış Konseyi” başkanıydı. Ölümünün birinci yıl döneminde Afganistan'ın köklü üniversitelerinden “Kabil Eğitim Üniversite”sinin adı Prof. Burhâneddin Rabbânî Üniversitesi olarak değiştirilmiştir. <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=41637>.

¹⁰⁸ Bilgü, İlhan, “Afganistan”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 410.

¹⁰⁹ Kamgar, *a.g.e.*, s. 150-151.

¹¹⁰ <http://tu.edu.af/fa/page/6161>.

¹¹¹ Kamgar, *a.g.e.*, s. 152-153.

¹¹² Bilgü, İlhan, “Afganistan”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 410.

dâhil beş tane fakülteye sahipti.¹¹³ Bu üniversitenin tıp fakültesi, Kabil Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Afganistan içerisindeki üniversitelerin tıp fakültelerine başlayıp savaştan dolayı bitiremeyen öğrencileri de kabul ediyordu.¹¹⁴

Hizb-i İslâmî Yunus Hâlis; Hikmetyar'ın liderliğindeki Hizb-i İslâmî'den bazı görüş farklılıkları sebebiyle ayrılan Yunus Hâlis'in kurduğu bir gruptur.¹¹⁵ Bu teşkilatın de kendi çapında Afganistan ve hicret diyarında yaşayan çocuklarla eğitim ve dinî ilimlerin öğretilmesinde katkısı olmuştur. Bu grubun eğitim ve öğretim faaliyetleri hicret diyarında 1980'de başlamıştır. Pakistan'daki bu hizbe bağlı bütün okul ve medreselerin ismi "el-Hicretü'l-cihat" idi. Mücahitler tarafından Afganistan'da geçici devlet kurulduktan sonra Yunus Halis, bu okul ve medreselerin tümünü bu devletin eğitim bakanlığına vermiştir. Ayrıca dikkat çekici olan bir şey de bu grubun kızların eğitimine herhangi bir katkı sağlamadığı, hatta kızların eğitimine karşı olmasıdır.¹¹⁶

Pakistan'daki okulların birçok problemi vardı. Bunların başında: Tek bir ders programı olmaması ve tek bir eğitim dili olmaması gelmektedir. Çünkü her grup kendi okullarında kendine göre veya yardım aldıkları ülkenin isteğine göre müfredat hazırlamaktaydı. Eğitim dili olarak birçok grup Peştucayı seçmişken, aralarında az da olsa eğitim dilini Farsça (Dari) tercih edenler de vardı.¹¹⁷

3.2.2. İran'a Hicret Eden Muhacirler Arasında Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi

Afganistan'ı Sovyetlerin işgal etmesiyle birlikte Afganistan halkı Pakistan'ın yanı sıra komşu ülkelerden olan İran'a da hicret etmişlerdir. Seksenli ve doksanlı yıllarda birle üç milyon arasında değişen Afgan halkı İran'a hicret etmişlerdir. Bunların yarısından fazlasının yaşı on beşin altındaydı. Bunların birçoğu İran'da doğmuştu.¹¹⁸ Bu çocukların eğitim ve öğretime ihtiyaçları vardı. İran'da yaşayan muhacirlerin Pakistan'da yaşayan muhacirlerden yaşamları farklı olduğu gibi eğitim alma yolları da farklıydı. Pakistan'daki muhacirlere birçok şehirde özel kamplar tahsis edilmişken, İran'da ise herhangi bir kamp yoktu, muhacirler şehirlerin her yerinde dağınık halde

¹¹³ Kamgar, *a.g.e.*, s. 156-165.

¹¹⁴ Andişmend, *a.g.e.*, s. 1991.

¹¹⁵ Bilgü, İlhan, "Afganistan", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 410.

¹¹⁶ Kamgar, *a.g.e.*, s. 166.

¹¹⁷ Andişmend, *a.g.e.*, s. 203.

¹¹⁸ Andişmend, *a.g.e.*, s. 204.

yaşamaktaydılar. İran'daki muhacirlerin okul ve medreselerine Pakistan'daki kadar dış ülke ve kuruluşlardan yardım da gelmiyordu.¹¹⁹

Muhacirlerin çocukları İran'da iki türlü okulda eğitim görmekteydiler: 1. İran Devleti tarafından kurulan resmî okullar. 2. İran'daki mücahit gruplarının kurmuş olduğu okullar. 1989 ve 1992 yılları arasında İran'a sığınan yaklaşık altı yüz bin Afganistanlı mültecinin 7-19 yaşlarında çocukları bulunmaktaydı. Bunlardan ancak %33'ü okula gitme şansı bulabiliyordu.

Birinci gruptakiler; yani İran Devletinin kendi milleti için kurmuş olduğu okudukları okullar: Bu tür okullarda okuyabilmek için muhacirlerin İran Devleti tarafından oturma izni olması gerekiyordu. Bu oturma iznini de sadece seksenli yılların başlarında İran'a hicret eden muhacirler alabilmekteydiler. Daha sonraki yıllarda hicret eden birçok muhacirse bu okullara giremezlerdi.¹²⁰

Bu okullarda eğitim alan muhacir çocuk ve gençlerin sayısı 1998 yılında 113.195 kişiydi. -Oysa 1998 yılında İran'daki muhacirlerin sayısı bir buçuk milyon civarındaydı ve yarıdan fazlası de on beş yaşın altındaydı- Bunların 51980 erkek ve 61227 da kız öğrenciydi. Burada dikkat edilmesi gereken bir şey de, kız öğrencilerin erkek öğrencilerden sayıca fazla olmalarıdır.¹²¹

İkinci grubu oluşturanlar; yani İran'da muhacir olup da İran Devleti tarafından oturma izni olmayan muhacir çocukların eğitim ve öğretim görebilmeleri için İran'daki Afgan mücahit grupları tarafından okul ve medreseler kurulmuştur. İran Devleti, oturma izni almayan çocukların eğitimi için kurulan okul ve medreselere engel olmazken, yükseköğretim ve üniversite kurulmasına izin vermezdi.

İran'da Afgan mücahit grupları tarafından kurulan okullar genellikle İran'ın Horasan, Sistan, Beluçistan, Isfahan, Şiraz, Semnan ve Kum vilayetlerinde yer almaktaydı. Mücahit gruplarından "Cem'iyet-i İslâmî Afganistan" İran'da en çok okul kuran grupların başında gelmektedir. Bu grup 1980'lerde Horasan vilayetinde 110 tane okul ve medrese kurmuş ki bu okul ve medreselerde otuz dört binden fazla İran'da oturma izni olmayan Afganistanlı muhacir çocuk eğitim görmekteydi. Bu grubun yanı

¹¹⁹ Andişmend, *a.g.e.*, s. 203-204.

¹²⁰ Andişmend, *a.g.e.*, s. 205.

¹²¹ Andişmend, ay.

sıra başka gruplar da İran’da okul ve medreseler kurmuşlardır. Özellikle Irandaki Afganistanlı Şîî gruplar tarafından birçok okul ve medrese kurulmuştur.¹²²

İran’da yaşayan Afganistanlı muhacir çocuklar az bir kısmı ilkokul ve lise eğitimi alabiliyorlardı. Ama üniversitede okumak ise çok zor ve hatta imkânsızdı. Çünkü İran Devleti kendi üniversitelerine Afganistanlı muhacirlere girme izni vermez ve başkaları (mücahit grupları ve İslâmî kuruluşlar) tarafından de üniversite kurulmasına izin vermezdi. Bu yüzden İran’da üniversite eğitimi alan muhacir yok denecek kadar azdı: Örneği 1996 yılında iki milyon muhacirden sadece 242 kişi üniversite eğitimi almaktaydı. Bu öğrenciler de genellikle Şîî görüşünü benimseyen Afgan muhacirleri arasından seçilmiştir. İran Devleti yaklaşık otuz yıldan sonra 2009 yılında Afganistanlı muhacir gençlerin yükseköğretim kurumlarında eğitim alabilmeleri için bir kanun çıkartmıştır.¹²³

4. Mücahitler Döneminde Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Mücahitlerin hükümeti dönemde gerek yurt içinde gerekse yurt dışında¹²⁴ İslami ilimlerin öğretilmesine özen gösterilmiştir.

Dr. Necibullah’ın başkanlıktan çekilmesiyle Afganistan mücahit grupların eline geçti. Pakistan’ın Peşaver şehrinde düzenlenen toplantıda Mayıs 1992’de Mücahitlerin geçici Konseyi’nin başkanı ve Afganistan İslâm Cumhuriyeti’nin cumhurbaşkanı seçilen Sibğatullah Müceddidî, belirlenen sürenin bitiminde Başkanlığı 28 Haziran 1992’de Burhâneddin Rabbânî’ye devretti.¹²⁵ Devletin başına geçen Rabbânî’nin ilk konuşmasında eğitim ve öğretim hakkında söylediklerinden bazıları şu şekildedir: “Afganistan İslâmî Devleti, ülkede yaşayan bütün çocuk ve gençlere eğitim ve öğretimi bedava sürdürmeye çaba gösterecektir. Eğitim müfredatı İslâm usullerine göre hazırlanacaktır. Cehaleti ortadan kaldırmak için din eğitimine özen gösterilecektir...”¹²⁶

Mücahitlerin Afganistan’ı ele geçirmesiyle daha önce köy, kasaba, ilçe ve illerde devam eden savaşlar ülkenin başkenti olan Kabil şehrine de sıçramış oldu. Daha önceki

¹²² Andişmend, *a.g.e.*, s.206.

¹²³ Adnişmend, *a.g.e.*, s. 206-208.

¹²⁴ İran ve Pakistan’a güç eden Afganların eğitim ve öğretimi için mücahit grupların söz konusu ülkelerdeki temsilciliklerinin açtığı okullar kastedilmektedir.

¹²⁵ Saray, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul, 1997, s. 272.

¹²⁶ Andişmend, *a.g.e.*, s. 213-214.

yıllarda savaşlar nedeniyle tahrip olmuş yaklaşık iki bin okulun binalarının restorasyon işi bir tarafta dursun, Mücahit grupların arasında başlayan iktidar savaşları nedeniyle doksanlı yılların ilk yarısında Kabilde birçok okulun binası zarar görmüş veya komple yıkılmıştır. Afganistan Millî Eğitim Bakanlığının 1995 yılındaki raporuna göre başkentteki okulların %60'ı ve diğer bölgelerdeki okulların yaklaşık %75'i kısmen veya tamamen yıkılmıştır. Bu binalardan bazılarını da mücahit gruplar kendilerine karargâh olarak kullanmaya başlamışlardır.¹²⁷

Afganistan İslâm Cumhuriyeti hâkimiyeti döneminde ülkede ve özellikle ülkenin başkenti olan Kabil şehrinde savaş ve kargaşalara rağmen, Devlet eğitim-öğretim ve özellikle İslâmî İlimlerin öğretimi için yoğun çaba gösterilmiştir. Devlet muhalifleri eğitim sistemi ve özellikle bayanların eğitim almasına karşı çıkıyorlardı. Ama Devletin kendi siyasetinde bayanların eğitimini engelleyen herhangi bir kanun mevcut değildi, bu yüzden de bayanlar eğitimlerine devam ettirmektedirler.¹²⁸

Savaşlardan uzak bölgelerde ise bölgesel hâkimiyetler olduğu için bazı yerlerde eğitim-öğretim devam etmekteydi. Ve hatta bazı bölgelerde yeni okullar ve üniversiteler kurulmuştur. Örneğin; M. 1995 yılında Tahar vilayetinde, “Abdullah b. Mesud Üniversitesi”, 1996 tarihinde Bamiyan vilayetinde “Bamiyan Üniversitesi” ve 1998’de Kapisa vilayetine “el-Birunî” üniversitesi açılmıştır.

5. Taliban Döneminde Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi

Taliban Kasım 1994 yılında Kandahar¹²⁹ şehrinde ortaya çıkmıştır. Kısa bir süre içerisinde Afganistan Güneyi'nin büyük bir kısmını ele geçiren Taliban, 27 Eylül 1996 yılında yani ortaya çıkışından sonra iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde başşehir olan Kabil şehrini ele geçirmiştir. Kabilin ele geçmesiyle Taliban Afganistan'ın %90'dan fazlasına hâkim olmuşlardır. Taliban sonra Afganistan'ın eski ismi olan “Afganistan İslâm Cumhuriyeti”ni, “Emaret-i İslâmî-i Afganistan” olarak değiştirmiştir.¹³⁰

¹²⁷ Andişmend, *a.g.e.*, s. 215, 218; <http://alijan25.blogfa.com/post-15.aspx>

¹²⁸ Andişmend, *a.g.e.*, s. 218-219.

¹²⁹ Afganistan'ın güneyinde yer alan bu vilayet, Kabil şehriden 479 km. uzaklıktadır. 2009 yılında 1.080.300 nüfusu olduğu tahmin edilen bu il aynı zaman, Pakistan'la en uzan sınırı olan bir vilayettir. Ayyubî, Said Abdullah, *Afganistan der yek Nigah*, Kabil, 2011, s. 79; <http://www.idlg.gov.af/provinces>.

¹³⁰ Ahmed, Reşid, *Taliban, İslâm, Naft ve Bâzi-i Buzirg-i Naw der Asya-i Miyana*, trc., Abdulvodud Zaferî, Kabil, 2008, s. 64,338; Andişmend, *a.g.e.*, s. 218; Amirî, Abdulkhak, *Tahawulat-ı İktisadî der Afganistan*, Kabil, 2004, s. 100-101.

Taliban hâkimiyeti yirminci yüzyılın sonlarında ve yirmi birinci yüzyılın başlarında dünyada eğitim ve öğretim bu kadar gelişmişken, Afganistan ve özellikle Afganistan'ın eğitimi için çok karanlık bir dönem olmuştur. Taliban'ın Afganistan eğitimine uygulayan politikası Afganistan tarihinde ve hatta dünya tarihinde görülmemiş bir uygulama olmuştur.¹³¹

Taliban Kabil'i ele geçirmeden önce 1994-1995 hâkim olduğu Kadahar, Hilmend, Zabul, Lugar, Meydan Wardak ve Gazne gibi vilayetlerde erkeklerin okuduğu bütün ortaokul ve liseleri, eğitim cihattan sonra gelir düşüncesiyle kapatmıştır. Ancak başkenti ele geçirdikten sonra Taliban'ın erkek okullarını kapatmaması halk arasında şaşkınlık yaratmıştır.¹³²

27 Eylül 1996 sabahından itibaren Kabilde yaşayan bayanlar için okul ve yükseköğretim kurumların kapısı kapanmış ve Devletin herhangi bir kurumunda çalışmak da yasaklanmıştır. Burada şaşırtıcı olan şey budur ki; Taliban, Kabil'i ele geçirip emniyeti sağladıktan sonra kız okullarını kapatmış, oysa daha önce Afganistan'da herhangi bir okul kapatıldığında birinci neden emniyetin sağlanamadığı olurdu. Taliban hükümetinin dışişleri bakanı olan “Molla Gawseddin” Birleşik Milletlerin temsilcileriyle bir görüşmesinde kızların okumalarına engel olmaları konusunda: “Bizim savaşılarımıza verdiğimiz sözlerin başında kadınların evin dışında çalışma ve okumalarına engel olacağımız gelmektedir. Eğer bu işten vazgeçersek, savaşılarımızı savaşı bırakarak köylerine döneceklerdir. Bu politikanın değişmesi bütün Afganistan'ı ele geçirmemize kadar imkânsızdır”,¹³³ diyerek kızların eğitimini veya bayanların ev dışında çalışmasını engellemenin geçici bir olay olduğunu ima etmeye çalışmış olsa da, bu sözler radyoda sansür edilerek yayınlanırdı. Diğer taraftan Taliban dönemindeki Maarif Kanununun ikinci maddesinin birinci bendinde de, “Emaret-i İslâmî Afganistan'ın bütün vatandaşları eğitim ve öğretimde aynı haklara sahiptir...,” denmekteydi.¹³⁴

Taliban 1997 yılının ilk aylarında Kabil şehrindeki kreş genel müdürlüğü ve “Bayanlar Topluluğu” nu kapattılar. Bu iki kurumda çalışanların hemen hepsi

¹³¹ Andişmend, *a.g.e.*, s. 219; <http://alijan25.blogfa.com/post-15.aspx>.

¹³² Andişmend, *a.g.e.*, s. 220; <http://alijan25.blogfa.com/post-15.aspx>.

¹³³ Mojdeh, Wahid, *Afganistan ve Penc Sâl Sülte-i Taliban*, Kabil, 2002, s. 89; Andişmend, *a.g.e.*, ay.

¹³⁴ Mojdeh, *a.g.e.*, s. 90; Andişmend, *a.g.e.*, s. 222-223; <http://alijan25.blogfa.com/post-15.aspx>.

bayanlardan oluşuyordu. Aynı yıl içerisinde 7014 bayan öğretmeni işten çıkarmışlardır. 1998’de ise Maarif Bakanlığı 27054 öğretmeni işten çıkardı ki bu sayının tamamına yakını da bayanlardan oluşuyordu.¹³⁵

6. Taliban Döneminden Günümüze Kadar Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretimi

Günümüzde Afganistan okullarının çoğu devlet okuludur. İlkokul altı yıl, ortaokul üç yıl ve lise üç yıl olmak üzere üçe ayrılır ve on iki yıl sürmektedir. Devlet okulları ücretsiz olduğu gibi, okulun tüm ders kitapları da Millî Eğitim Bakanlığı tarafından tüm öğrencilere ücretsiz olarak dağıtılmaktadır. Aynı zamanda ilkokul herkes için zorunludur. Devlet okullarının yanında az da olsa özel okullar vardır.

6.1. Resmî Olan Yerlerde Eğitim ve İslâmî İlimlerin Öğretim

Afganistan’da devlet tarafından kurulup yönetilen ve denetlenen bütün kurumlara resmi denilmektedir. Burada resmî olan yerlerden maksat devlet okullarıdır. Bu başlık altında yer alan okulların bütün masraflarını devlet karşıladığı için böyle bir kelime kullanmayı uygun gördük. Bu okullarda eğitim ücretsizdir ve aynı zamanda ders kitapları da devlet tarafından bütün öğrencilere temin edilmektedir.

Afganistan’da eğitimle ilgi olanlarının başında “Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı” gelmektedir. Tezimizin bu bölümünde bu bakanlığın kuruluşundan bugüne kadarki sürecini kısa bir şekilde özetlemeye çalışacağız.

Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı ilk defa 1920 yılında Kral Emânullah Han (1919-1929) döneminde (Vezarat-ı Maarif) adı altında kurulmuştur. Bazen Maarif Bakanlığı (Vezaret-ı Maarif), bazen Ta’lim ve Terbiye Bakanlığı (Vezaret-ı T’alim ve Terbiye) ve bazen de Vezaret-ı Celile-i Maarif olarak isim değişikliğine gidilen bu bakanlık günümüzde de Maarif Bakanlığı (Vezaret-i Maarif Afganistan) olarak hizmet vermektedir. Bu bakanlığın Afganistan’ın 34 ilden her birinde birer başkanlığı (Riyaset) bulunmaktadır. 2013 yılı itibariyle bu bakanlığın bünyesinde bulunan 15,763 okulda (okul, medrese ve yüksek okullar) 9.5 milyonun üzerinde öğrenci (kız-erkek) eğitim görmektedir. Bu öğrencilerin %40’ını kız öğrencileri oluşturmaktadır. 2013 yılında

¹³⁵ Andışmend, *a.g.e.*, s. 226-227.

11,000 öğretmen ilk kez bir sınava tabi tutularak bir gün içerisinde atanmışlardır.¹³⁶ Afganistan'ın yirmi yedi bakanlığından biri olan Maarif Bakanlığı'nın¹³⁷ ana hedeflerinin başında, "İslam dininin inanç esaslarına göre nesillerin yetiştirilmesi" gelmektedir.¹³⁸ Bu bakanlık bünyesinde, Afganistan'ın otuz dört Vilayetinden her birinde birer (Riyaset/Başkanlık) ve dört yüz on iki¹³⁹ ilçesinin her birinde birer Müdürlük barındırmaktadır.

6.1.1. Okullar

6.1.1.1. Devlet Okulları (Resmî Okullar)

Aşağıda Afganistan'ın otuz dört vilayetinin okul sayısı, kaç tane erkek, kaç tane kız ve kaç tane karma okul olduğu bir tablo şeklinde verilmektedir.¹⁴⁰

NO	İLLER	ERKEK OKULLARI	KIZ OKULLARI	KARMA OKULLAR	TOPLAM OKUL SAYISI
1	Badahşan	61	97	411	569
2	Badğis	264	74	33	371
3	Bağlan	182	132	72	386
4	Bamyan	77	71	155	303
5	Belh	102	51	294	447
6	Cûzcân	195	78	0	273
7	Daykundi	219	83	0	302
8	Fâryâb	290	115	0	405
9	Ferah	213	43	0	256
10	Gazne	223	89	220	532

¹³⁶ "Guzariş-ı Destâword ha-y Sal-ı 1391 Nizam-ı Maarif-ı Cumhûrî-i İslamî Afganistan", Afganistan Millî Eğitim Bakanlığı, Kabil, 2013.

¹³⁷ <http://www.dw.de>.

¹³⁸ Nisab-ı Talimi Maarif-i Afganistan (Afganistan Maarif Bakanlığının Eğitim Planı), Maarif Bakanlığı, Kabil, 2002, I, 11.

¹³⁹ Ayyubî, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁴⁰ Gold, Marit, *Maarif der Şu'le hay Âteşi Hamalât Balay Maarif der Afganistan*, Kabil, 2009, s. 35.

11	Gur	207	109	283	599
12	Herat	69	75	471	615
13	Hilmend	257	6	0	263
14	Hust	183	41	0	224
15	Kabul	224	104	129	457
16	Kadehar	359	16	0	375
17	Kapisa	116	76	1	193
18	Konduz	132	93	147	318
19	Koner	90	60	168	318
20	Lağman	98	63	70	222
21	Lugar	152	61	1	219
22	Nengerhar	168	89	224	481
23	Nimruz	23	7	61	91
24	Nuristan	70	44	62	176
25	Oruzgan	176	21	1	198
26	Paktika	297	26	0	323
27	Paktiya	205	35	3	243
28	Panjşir	33	29	26	88
29	Parvan	218	129	1	348
30	Samangan	93	41	86	220
31	Sar-i Pul	119	90	110	319
32	Tahar	131	71	215	417
33	Verdek	103	42	185	330

34	Zabul	183	5	0	188
	TOPLAM	5523	2166	3434	11123
	TOPLAM %	50%	19%	31%	100%

Yukarıdaki tabloya resmî olan 775 medrese (Dârülhuffâz, Dârülulûm ve Dinî Medreseler) de dâhildir.

Afganistan'ın resmî okullarında 1990 yılından buyana 12 yıllık bir sistem uygulanmaktadır. Bu eğitim kademeleri ilköğretim, ortaöğretim ve lise olmak üzere üç kademeli olarak uygulanmaktadır. İlköğretim altı, ortaöğretim üç ve lise üç olmak üzere toplam 12 yıllıktır. Kısacası Afganistan eğitim sistemi 6+3+3=12 olarak şekillendirilmiştir.¹⁴¹

1) İlköğretim okulları, 7-12 yaş arasındaki çocukların devam ettikleri¹⁴² altı sınıftan oluşmaktadır. İlköğretim okulu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, birinci sınıftan üçüncü sınıfın sonuna kadar okuyan öğrencilerden oluşmakta olup dersler (Muallim-i Usulu Sınıfı) diye adlandırılan tek bir öğretmen tarafından okutulmaktadır. İkinci bölüm ise dördüncü sınıftan altıncı sınıfın sonuna kadar okuyan öğrencilerden oluşmakta olup dersleri altı farklı öğretmen tarafından okutulmaktadır. İlkokulda İslamî İlim adına, Kur'an-ı Kerim okuma ve Diniyât (din eğitimi ve öğretimi) adında bir ders vardır ki bunlar sınıflara göre değişse bile, bu dersler genelde ilkokulun bütün sınıflarında haftada iki ders olur.¹⁴³

İlkokullarda günde 4-5 saat arasında ders görmekte olup her ders saati 40 dakika olmak üzere haftada toplam 24-30 saat arasında ders görmektedirler.

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	دری	Dari (Farsça)

¹⁴¹ Kazu, İbrahim Yaşar; Güleçen, Sadık, *a.g.m.*, s. 3.

¹⁴² Afganistan "Maarif Kanunu" 5. madde. Millî Eğitim Bakanlığı, Kabil, 2008.

¹⁴³ Kazu, Güleçen, *a.g.m.*, s. 28.

2	ترکمنی	Türkmençe ¹⁴⁴
3	ریاضی	Matematik
4	آداب زنده گی	Hayat Bilgisi
5	رسم	Resim
6	تعلیم و تربیه دینی	Din Eğitimi ve Öğretimi
7	خط	Hat
8	قران کریم	Kur'an-ı Kerim
9	سپورت	Spor
10	تهذیب	Rehberlik
11	انگلیسی	İngilizce
12	دینیات	Din Bilimi
13	ساینس	Fen Bilgisi
14	پشتو	Peştuca
15	اجتماعیات	Sosyal Bilgiler
16	هندسه	Geometri
17	جغرافیہ	Coğrafya
18	تاریخ	Tarih

2) Ortaokullar: Afganistan'da 12-15 yaşları arasındaki çocukların gittikleri okullardır. Bu okullar 3 yıl devam eder ve Afganistan vatandaşı olan herkes (kız-erkek) için zorunlu ve bedavadır.¹⁴⁵ Ortaokulların amacı; öğrencilerin İslami ve onun temel hükümlerini bilmesidir. Aynı zamanda öğrencilerin dini akidelerinin güçlendirilmesi de

¹⁴⁴ “Bir bölgede çoğunluk hangi dilde (farsça ve Peştuca dışında) konuşuyorsa o bölgenin kendi dili üçüncü dil olarak (haftada iki ders saati) okutulmalıdır.” *Afganistan Maarif Yasası*, Kabil, 1422/2001, 32. madde..

¹⁴⁵ Afganistan Anayasası, 43. madde, Kabil, 2003.

bu dönemde amaçlanmıştır.¹⁴⁶ Bu dönemin ders müfredatına İslâmî İlimleri adına üç ders yerleştirilmiştir. Bu üç ders arasında Hadis Dersi de her üç sınıfta da yer almaktadır.

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	عربى	Arapça
2	الجبر	Cebir
3	بيولوژى	Biyoloji
4	درى	Dari (Farsça)
5	اقتصاد	İktisat
6	تارىخ	Tarih
7	دينيات	Din Bilgisi
8	انگليسى	İngilizce
9	فيزىك	Fizik
10	كيميا	Kimya
11	هندسه	Geometri
12	جغرافيه	Coğrafya
13	قرانكريم	Kuran-ı Kerim
14	حديث	Hadis
15	تهذيب	Rehberlik
16	پشتو	Peştuca
17	سپورت	Spor

¹⁴⁶ Afganistan Eğitim Kanunu, 18. madde, ikinci bendi, Kabil, 2009.

3) Liseler: Afganistan’da 15-18 yaşlar arasındaki gençlerin gittikleri okullardır. Öğrencileri yükseköğretime hazırlaması açısından çok önemli bir dönem olan lise dönemi üç yıldır. Afganistan’da ilk lise 1321/1903 yılında Habibullah Han döneminde “Lise-i Habibiye” adında Kabil şehrinde açılmıştır.¹⁴⁷

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	فزيك	Fizik
2	الجبر	Cebir
3	كيميا	Kimya
4	بيولوژی	Biyoloji
5	انگلیسی	İngilizce
6	دری	Dari (Farsça)
7	پښتو	Peştuca
8	هندسه	Geometri
9	تدبیر منزل	Ev Yönetimi
10	تفسیر	Tefsir
11	جیولوژی	Jeoloji
12	تاریخ	Tarih
13	جغرافیه	Coğrafya
14	مثلثات	Trigonometri
15	عقاید	Akait
16	منطق	Mantık
17	سپورت	Spor
18	تهذیب	Rehberlik

¹⁴⁷ Andişmend, *a.g.e.*, s. 10.

6.1.1.2 Özel Okullar

Son yıllarda Afganistan eğitiminin bölünmez parçalarından biri haline gelen özel okullar, bundan on yıl öncesine kadar yok denecek kadar azdı. 2012 yılı itibariyle Afganistan’da 270’i başkent Kabil’de olmaz üzere toplam 650 özel okul bulunmaktadır.¹⁴⁸ Bu okullarda yüz altmış bin öğrenci eğitim ve öğretim görmektedir. Buda Afganistan’daki öğrencilerin %2’si demektir.¹⁴⁹

Afganistan’da özel okullar ikiye ayrılır. Bu okulların her iki türünde de Afganistan Millî Eğitim Bakanlığının Ders Müfredatı takip edilir.

6.1.1.2.1. Afganistan’ın Kendi Milleti Tarafından Kurulan Özel Okullar

Bu okulların devlet okullarından müfredat konusunda herhangi bir farkı yoktur. Sadece dersler iyi bilgi sahibi ve profesyonel öğretmenler tarafından daha detaylı anlatılmaktadır.

6.1.1.2.2. Yurtdışından Gelen Yatırımcılar ve Vakıflar Tarafından Kurulan Özel Okullar

Bu okullarda Afganistan Millî Eğitim Bakanlığının hazırladığı ders programının yanı sıra bazı özel dersler -dil ve tarih- okutulmaktadır. Özel okullar ücretli olup sınavla öğrenci seçmektedirler. Bu okullar Türkiye başta olmak üzere, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa vs. devletler tarafından kurulmuş ve çoğalmaya da devam ediyor. Örneğin: 07.05.2012 tarihinde açılışı Afganistan Millî Eğitim Bakanı ve Türkiye Cumhuriyeti Kabil’deki Büyük Elçisi tarafından yapılan, “Dârülulûm-ı Setare-i Naw-i Afghan Turk”, okulunu verebiliriz.¹⁵⁰ Bu okul Türkiye’nin İmam Hatip liselerine benzerlik arz etmektedir denebilir.

Afganistan’da Türkiye tarafından yapılan Afgan-Türk okulları kendi sahasında ilktir diyebiliriz. Çünkü Afganistan’da yaklaşık 35 yıldan beri devam eden savaşlardan dolayı böyle bir okul bulunmamaktaydı. Afgan-Trük okullarının ilki, 1995 yılında daha Mücahitler Hükümeti ayaktaiken Cûzcân vilayetinin merkezi olan Şibirgan şehrinde “Lise-i Dosti Afgan-Türkiye” adı altında açılmıştır. Daha sonra Mezar-ı Şerif ve 1997 yılında Kabil şehrinde “Aryana Afgan-Türk” lisesi adında bir okul açılmıştır. 2000

¹⁴⁸ <http://da.azadiradio.org/content/article/24659534.html>.

¹⁴⁹ http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2011/08/110824_k01_afg_private_schools.shtml.

¹⁵⁰ <http://moe.gov.af/fa/announcement/9366>.

yılına kadar Kandahar ve Herat şehirlerinde de birer okul açılarak sayıları beş olmuştur.¹⁵¹

Taliban'ın Afganistan'a hâkim olduğundan yaklaşık dört sene sonra yani 2000 yılında Afgan-Türk okulları kapatılmış, hocaları sınırdaşı edilmiş ve mal varlıklarına el konmuştur.¹⁵² Taliban hükümetinin yıkılmasından sonra tekrar Afganistan'da eğitime başlayan Afgan-Türk okullarının sayıları kız liseleriyle birlikte sayıları onu bulmuştur. Bu okullarda dört binden fazla öğrenci kız-erkek eğitim ve öğretim görmektedir.

Tezimizin konusuna daha uygun olmasından dolayı Türkiye tarafından yeni açılmış olan "Dârülulûm-ı Setare-i Naw" okulunun ders müfredatını aşağıda sınıflar halinde vereceğiz. Bu okul sekizinci sınıftan başlayıp on dördüncü sınıfın sonunu kadar devam etmektedir.

**AFGANİSTAN'IN KABİL ŞEHRİNDEKİ TÜRKİYE TARAFINDAN KURULAN
STARA-E NAW ADINDAKİ (İMAM HATİP) OKULUNUN SEKİZİNCİ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI**

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	قرآن کریم	Kur'an-ı Kerim	5
2	علوم دینی	Ulumu Dinî (Temel Dinî Bilgiler)	4
3	عربی	Arapça	10
4	فارسی (دری)	Farsça	3
5	پشتو	Peştuca	3
6	ترکی	Türkçe	10
7	انگلیسی	İngilizce	4

¹⁵¹ *Terbiyet*, Eğitim ve Öğretim Sezonluk Dergisi, Özel Okullar Başkanlığı, Yıl: IV, S. XII. Sonbahar, Kabil, 2011; Adışmend, *a.g.e.*, s. 249.

¹⁵² Adışmend, *a.g.e.*, s. 236.

AFGANİSTAN'IN KABİL ŞEHRİNDEKİ TÜRKİYE TARAFINDAN KURULAN
STARA-E NAW ADINDAKİ (İMAM HATİP) OKULUNUN DOKUZUNCU SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	قرآن کریم	Kur'an-ı Kerim	4
2	علوم دینی	Ulumu Dinî (Temel Dinî Bilgiler)	2
3	حدیث	Hadis	2
4	تفسیر	Tefsir	2
5	عربی	Arapça	6
6	فارسی (دری)	Farsça	2
7	پشتو	Peştuca	2
8	ترکی	Türkçe	4
9	الجبر	Matematik	2
10	فزیک	Fizik	2
11	کیمیا	Kimya	2
12	بیولوژی	Biyoloji	1
13	تاریخ	Tarih	2
14	جغرافیہ	Coğrafya	2
15	کمپیوتر	Bilgisayar	2
16	انگلیسی	İngilizce	3

AFGANİSTAN'IN KABİL ŞEHRİNDEKİ TÜRKİYE TARAFINDAN KURULAN
STARA-E NAW ADINDAKİ (İMAM HATİP) OKULUNUN ONUNCU SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	قرآن کریم	Kur'an-ı Kerim	4
2	حدیث	Hadis	3
3	تفسیر	Tefsir	2
4	عربی	Arapça	5
5	فصاحت	Hitabet	2
6	فارسی (دری)	Farsça	2
7	پشتو	Peştuca	2
8	ترکی	Türkçe	4
9	الجبر	Matematik	2
10	فزیک	Fizik	2
11	کیمیا	Kimya	2
12	بیولوژی	Biyoloji	2
13	تاریخ	Tarih	2
14	جغرافیہ	Coğrafya	1
15	کمپیوتر	Bilgisayar	2
16	انگلیسی	İngilizce	3

AFGANİSTAN'IN KABİL ŞEHRİNDEKİ TÜRKİYE TARAFINDAN KURULAN
STARA-E NAW ADINDAKİ (İMAM HATİP) OKULUNUN ON BİRİNCİ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1,	قرآن کریم	Kur'an-ı Kerim	4
2	تفسیر	Tefsir	2
3	عربی	Arapça	5
4	منطق	Mantık	2
5	سیر النبی	Siyer	2
6	ارشاد و دعوت	İrşad ve Davet	2
7	اسلام تاریخی	İslâm Tarihi	2
8	فقہ	Fıkıh	2
9	فارسی (دری)	Farsça	2
10	پشتو	Peştuca	2
11	ترکی	Türkçe	4
12	الجبر	Matematik	2
13	فزیک	Fizik	2
14	کیمیا	Kimya	2
15	بیولوژی	Biyoloji	2
15	انگلیسی	İngilizce	3

AFGANİSTAN'IN KABİL ŞEHRİNDEKİ TÜRKİYE TARAFINDAN KURULAN
STARA-E NAW ADINDAKİ (İMAM HATİP) OKULUNUN ON İKİNCİ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	قرآن کریم	Kur'an-ı Kerim	4
2	تفسیر	Tefsir	2
3	عربی	Arapça	5
4	اصول حدیث	Hadis Usûlü	2
5	اصول فقه	Fıkıh Usûlü	2
6	اصول تفسیر	Tefsir Usûlü	2
7	فقه	Fıkıh	3
8	فارسی (دری)	Farsça	3
9	پشتو	Peştuca	3
10	ترکی	Türkçe	4
11	الجبر	Matematik	2
12	فزیک	Fizik	2
13	کیمیا	Kimya	2
14	بیولوژی	Biyoloji	2
15	انگلیسی	İngilizce	2

AFGANİSTAN'IN KABİL ŞEHRİNDEKİ TÜRKİYE TARAFINDAN KURULAN
STARA-E NAW ADINDAKİ (İMAM HATİP) OKULUNUN ON ÜÇÜNCÜ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	قرآن کریم	Kur'an-ı Kerim	4
2	حدیث	Hadis	4
3	تفسیر	Tefsir	4
4	عقاید	Akaid	3
5	عربی	Arapça	5
6	اصول حدیث	Hadis Usûlü	2
7	اصول فقه	Fıkıh Usûlü	2
8	علوم قرآن	Ulumu Kur'an	2
9	فقه	Fıkıh	4
10	فارسی (دری)	Farsça	3
11	پشتو	Peştuca	3
12	ترکی	Türkçe	2

AFGANİSTAN'IN KABİL ŞEHRİNDEKİ TÜRKİYE TARAFINDAN KURULAN
STARA-E NAW ADINDAKİ (İMAM HATİP) OKULUNUN ON DÖRDÜNCÜ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	قران کریم	Kur'an-ı Kerim	4
2	حدیث	Hadis	4

3	تفسیر	Tefsir	4
4	عقاید	Akaid	3
5	عربی	Arapça	5
6	اصول حدیث	Hadis Usûsü	2
7	اصول فقه	Fıkıh Usûlü	2
8	تاریخ ادیان	Dinler Tarihi	2
9	فقه	Fıkıh	4
10	فارسی (دری)	Farsça	3
11	پشتو	Peştuca	3
12	ترکی	Türkçe	4

6.1.2. Medreseler

Resmî olan medreselerden maksadımız devlet tarafından açılıp, hocaları, müfredatı ve finansı devlet tarafından karşılanan medreselerdir.

Resmî olan medreseler geçmiş dönemlerde çok yaygın olmamakla birlikte günümüzde yaygınlaşarak sayıları 614'ü bulmuştur. Bu medreselerde eğitim gören yaklaşık iki yüz bin öğrencinin %10'unu kızlar oluşturmaktadır.¹⁵³ Bu medreselerden Afganistan'ın hemen her ilçesinde en az bir tane bulunmaktadır. Bu medreselerin resmî olmayan medreselerden birkaç farkı vardır. Bu farklardan en önemlisi, müderrisler ve başka personellere devlet tarafından maaş ödenmesidir. Aynı zamanda bu medreselerde ders programları olarak da devlet tarafından hazırlanmış olan ders müfredatının takip edilmesi zorunludur ki bu müfredatta dini ilimlere en fazla %60 yer verilmektedir. Kanaatimce bu zamana kadar birçok medresenin resmî olmamasının nedenlerinin en başta geleni de bu olsa gerek. Çünkü resmî olmayan medreselerde eski sistemde ders

¹⁵³ <http://www.dw.de/article/0,,1554242,00.html>.

verilmektedir. Medreselerin eski sistemi Osmanlılar dönemindeki medrese sistemine benzerlik arz etmektedir.¹⁵⁴

6.1.2.1. Dârülhuffâz Medreseleri

Bu okullar Millî Eğitim Bakanlığının İslâmî Eğitimler Genel Başkanlığına (Riyaset-i Umumî Talimat-ı İslâmî) bağlıdırlar. Bu okulların amacı, adından da anlaşılacağı üzere Kur'an-ı Kerim hafızları yetiştirmektir. Dârülhuffâz Okullarında Kur'an'ın ezberi dışında, Kur'an-ı Kerim ve İslam İlimleri eğitim-öğretimi yapılmaktadır.¹⁵⁵ Dini eğitim veren kurumların ilköğretim seviyesini oluşturan bu okullar, medreselerin de öğrenci kaynağını oluşturmaktadır. Bu okulların altıncı sınıf mezunları Dârülulûm okullarına yatay geçit yapabilmektedirler. Böyle okullardan Afganistan'ın birçok il ve ilçesinde birer tane mevcuttur. Sayıları 104 olan bu okullar, birinci sınıftan başlayıp on ikinci sınıfa kadar sürer.¹⁵⁶

Bu okulların mezunları, yapılan sınavlarda belli bir puan alırlarsa, üniversitelerin istediği bölümüne girebilir. Ama bu okulların mezunları genelde ya üniversitelerin İlahiyat (şer'ıyyât) Fakültelerini veya Dârülulûm Meslek Yüksek Okullarını tercih ederler.

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLHUFFÂZ MEDRESELERİNİN BİRİNCİ SINIF HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	تعليم القرآن	Kur'an-ı Kerim	15
2	تعليم وتربيه دينی	Din Eğitimi ve Öğretim	2
3	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
4	حساب	Matematik	2

¹⁵⁴ Geniş bilgi için, bk. Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *UÜİFD*, yıl, 2008, S. 1, s. 33-40.

¹⁵⁵ Amaç, Aziz Muhammed, *Tarihçe-i Muhtasar-ı Talim ve Terbiye-i Cumhuri Afganistan*, İrfan Dergisi İkinci Sayı Eki, Kabil, 1991, s. 19-20.

¹⁵⁶ <http://www.dw.de/article/0,,1554242,00.html>.

5	خط	Hat	2
6	تربيت بدنى	Beden Eğitimi	1

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLHUFFÂZ MEDRESELERİNİN İKİNCİ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	حفظ قرآن کریم	Kur'an Ezberleme	20
2	لهجه وتجوید	Tecvit	1
3	تعلیم وتربیہ دینی	Din Eğitimi ve Öğretimi	2
4	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
5	حساب	Matematik	2
6	خط	Hat	2

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLHUFFÂZ MEDRESELERİNİN ÜÇÜNCÜ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	حفظ قرآن کریم	Kur'an Ezberleme	22
2	لهجه وتجوید	Tecvit	2
3	تعلیم وتربیہ دینی	Din Eğitimi ve Öğretimi	2
4	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	4
5	حساب	Matematik	3
6	خط	Hat	2

7	تربیت بدنی	Beden Eğitimi	1
---	------------	---------------	---

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLHUFFÂZ MEDRESELERİNİN DÖRDÜNCÜ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	حفظ قرآن کریم	Kur'an Ezberleme	20
2	لهجه و تجويد	Tecvit	2
3	تعليم و تربيه دينی	Din Eğitimi ve Öğretimi	2
4	فقه	Fıkıh	2
5	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
6	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	2
7	حساب	Matematik	2
8	اجتماعيات	Sosyal Bilgiler	2
9	خط	Hat	1
10	تربیت بدنی	Beden Eğitimi	1

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLHUFFÂZ MEDRESELERİNİN BEŞİNCİ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	حفظ قرآن کریم	Kur'an Ezberleme	20
2	لهجه و تجويد	Tecvit	2
3	تعليم و تربيه دينی	Din Eğitimi ve Öğretimi	2

4	فقه	Fıkıh	2
5	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
6	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	2
7	حساب	Matematik	2
8	اجتماعیات	Sosyal Bilgiler	2
9	خط	Hat	1
10	تربیت بدنی	Beden Eğitimi	1

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLHUFFÂZ MEDRESELERİNİN ALTINCI SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	حفظ قرآن کریم	Kur'an Ezberleme	22
2	لهجه و تجويد	Tecvit	1
3	حدیث شریف	Hadis	2
4	تعلیم و تربیه دینی	Din Eğitimi ve Öğretimi	2
5	فقه	Fıkıh	2
6	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
7	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	1
8	حساب	Matematik	1
9	اجتماعیات	Sosyal Bilgiler	1
10	خط	Hat	1
11	تربیت بدنی	Beden Eğitimi	1

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLHUFFÂZ MEDRESELERİNİN YEDİNCİ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	حفظ قرآن کریم	Kur'an Ezberleme	20
2	لهجه وتجوید	Tecvit	1
3	عقاید	Akaid	2
4	حدیث شریف	Hadis	2
5	صرف	Sarf	2
6	لسان عربی	Arapça	2
7	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
8	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	1
9	انگلیسی	İngilizce	1
10	اجتماعیات	Sosyal Bilgiler	1
11	حساب	Matematik	2

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLHUFFÂZ MEDRESELERİNİN SEKİZİNCİ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	حفظ قرآن کریم	Kur'an Ezberleme	18
2	لهجه وتجوید	Tecvit	1
3	عقاید	Akaid	2

4	حديث شريف	Hadis	2
5	صرف	Sarf	2
6	نحو	Nahiv	2
7	لسان عربي	Arapça	2
8	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
9	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	1
10	انگلیسی	İngilizce	1
11	اجتماعیات	Sosyal Bilgiler	1
12	حساب	Matematik	2

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLHUFFÂZ MEDRESELERİNİN DOKUZUNCU SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	حفظ قرآن کریم	Kur'an Ezberleme	12
2	تفسیر شریف	Tefsir	3
3	لهجه و تجويد	Tecvit	1
4	حديث شريف	Hadis	2
5	صرف	Sarf	2
6	نحو	Nahiv	2
7	فقه	Fıkıh	2
8	لسان عربي	Arapça	2
9	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
10	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	2

11	انگلیسی	İngilizce	2
12	اجتماعیات	Sosyal Bilgiler	2
13	حساب	Matematik	2

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLHUFFÂZ MEDRESELERİNİN (LİSE) ONUNCU
SINIF HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	تفسیر شریف	Tefsir	3
2	حدیث شریف	Hadis	2
3	فقه	Fıkıh	2
4	عقاید	Akaid	2
5	صرف	Sarf	2
6	نحو	Nahiv	2
7	اصول فقه	Fıkıh Usulü	2
8	لسان عربی	Arapça	2
9	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
10	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	2
11	انگلیسی	İngilizce	2
12	اجتماعیات	Sosyal Bilgiler	2
13	حساب	Matematik	1
14	گردان قرآن کریم	Hafızlık Sağlama	12

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLHUFFÂZ MEDRESELERİNİN (LİSE) ON BİRİNCİ
SINIF HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	تفسیر شریف	Tefsir	3
2	حدیث شریف	Hadis	3
3	فقه	Fıkıh	2
4	عقاید	Akaid	2
5	نحو	Nahiv	2
6	اصول فقه	Fıkıh Usulü	2
7	فرايض (میراث)	Feraiz	2
8	سیرت النبی (ص)	Siyer	2
9	اصول حدیث	Usulü Hadis	2
10	لسان عربی	Arapça	1
11	انگلیسی	İngilizce	1
12	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	1
13	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	1
14	گردان قرآن کریم	Hafızlık Sağlama	12

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLHUFFÂZ MEDRESELERİNİN (LİSE) ON İKİNCİ
SINIF HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	تفسیر شریف	Tefsir	3

2	حدیث شریف	Hadis	3
3	فقہ	Fıkıh	2
4	عقاید	Akaid	2
5	نحو	Nahiv	2
6	اصول فقہ	Fıkıh Usulü	2
7	فرائض (میراث)	Feraiz	2
8	اصول تفسیر	Tefsir Usulü	2
9	لسان عربی	Arapça	1
10	انگلیسی	İngilizce	1
11	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	1
12	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	1
13	منطق	Mantık	2
14	گردان قرآن کریم	Hafızlık Sağlama	12

6.1.2.2. Dârülulûm Medreseleri

Dârülulûm okullarına girebilmek için Dârülhuffâz okullarının altıncı sınıfını bitirmiş olmak yeterlidir. Ayrıca bu okullara girmek isteyen düz okul yedinci sınıfını bitiren öğrenciler bir sınava tabi tutularak yatay geçiş yapabilirler. Son yıllarda resmi olmayan medreselerde eğitim gören öğrenciler de başka okullara geçebildiği gibi Dârülulûm okullarına bir sınavdan sonra girebilmektedirler. Ayrıca bu lise mezunları Afganistan’da normal lise (düz lise) mezunları gibi ilahiyat ve hukuk bölümü dışında başka bölüm seçme şansı yoktur. Ancak kendilerine özgü olan “müteferrika” adlı bir sınava girerek üniversitenin ilahiyat fakültelerine girebilirler. Üniversiteye girmek için yapılan öğrenci seçme (Kankur) sınavında da bu okul mezunları İlahiyat bölümü dışında Hukuk Fakültelerine de girebilirler.

Dârülulûm okulları Türkiye'deki İmam Hatip Liseleri gibi yedinci sınıftan başlar. Ve bu okullarda altı senelik bir eğitim gördükten sonra istedikleri herhangi bir okulda din eğitimi öğretmeni (hocası) olarak göreve başlayabilir.

**AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLULÛM LİSELERİNİN YEDİNCİ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI**

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	قرآن کریم و تجوید	Kur'an ve Tecvit	7
2	فقه	Fıkıh	4
3	عقاید	Akaid	2
4	صرف	Sarf	2
5	نحو	Nahiv	2
6	آداب اسلامی	İslam Ahlâkı	2
7	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
8	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	2
9	ساینس عمومی	Genel Fen Bilgisi	2
10	زبان عربی	Arapça	2
11	اجتماعیات	Sosyoloji	2
12	حساب	Matematik	2
13	تربیت بدنی	Beden Eğitimi	1
14	انگلیسی	İngilizce	2

**AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLULÛM LİSELERİNİN SEKİZİNCİ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI**

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA
----	------------------	------------------	---------

			DERS SAYISI
1	ترجمه	Tercüme (Tefsir)	5
2	فقه	Fıkıh	3
3	عقاید	Akaid	3
4	صرف	Sarf	2
5	نحو	Nahiv	2
6	آداب اسلامی	İslam Ahlâkı	2
7	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
8	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	2
9	ساینس عمومی	Genel Fen Bilgisi	2
10	زبان عربی	Arapça	2
11	اجتماعیات	Sosyoloji	2
12	اصول حدیث	Hadis Usulü	2
13	حساب	Matematik	2
14	تربیت بدنی	Beden Eğitimi	1
15	انگلیسی	İngilizce	2

**AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLULÛM LİSELERİNİN DOKUZUNCU SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI**

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÛRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	ترجمه	Tercüme (Tefsir)	4
2	فقه	Fıkıh	3
3	عقاید	Akaid	3

4	صرف	Sarf	2
5	نحو	Nahiv	2
6	حدیث شریف	Hadis	2
7	اصول فقه	Fıkıh Usulü	2
8	منطق	Mantık	2
9	بلاغت	Belagat	2
10	عربی	Arapça	2
11	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
12	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	2
13	ساینس	Fen Bilgisi	2
14	اجتماعیات	Sosyoloji	2
15	حساب	Matematik	2
16	تربیت بدنی	Beden Eğitimi	1
17	انگلیسی	İngilizce	2

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLULÛM LİSELERİNİN ONUNCU SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÛRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	تفسیر شریف	Tefsir	4
2	حدیث شریف	Hadis	2
3	عقاید	Akait	2
4	فقه	Fıkıh	2
5	اصول فقه	Fıkıh Usulü	2

6	اصول حديث	Hadis Usulü	2
7	منطق	Mantık	2
8	بلاغت	Belagat	2
9	میراث (فرايض)	Feraiz	2
10	تاریخ اسلام	İslam Tarihi	2
11	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
12	زبان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	2
13	نحو	Nahiv	4
14	اجتماعیات	Sosyoloji	2
15	ساینس	Fen Bilgisi	2

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLULÛM LİSELERİNİN ON BİRİNCİ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÛRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	تفسیر شریف	Tefsir	4
2	حديث شریف	Hadis	2
3	فقه	Fıkıh	2
4	اصول فقه	Fıkıh Usulü	2
5	میراث (فرايض)	Feraiz	2
6	بلاغت	Belagat	2
7	نحو	Nahiv	4
8	تاریخ اسلام	İslam Tarihi	2

9	منطق	Mantık	2
10	سيرت النبي (ص)	Siyer-i Şerif	2
11	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2
12	ربان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	2
13	انگلیسی	İngilizce	2
14	اجتماعیات	Sosyoloji	2
15	ساینس	Fen Bilgisi	2

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLULÛM LİSELERİNİN ON İKİNCİ SINIF
HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	تفسیر شریف	Tefsir	3
2	حدیث شریف	Hadis	3
3	اصول تفسیر	Tefsir Usulü	2
4	فقه	Fıkıh	3
5	اصول فقه	Fıkıh Usulü	2
6	میراث (فرايض)	Feraiz	2
7	بلاغت	Belagat	2
8	نحو	Nahiv	3
9	تاریخ اسلام	İslam Tarihi	2
10	منطق	Mantık	2
11	سيرت النبي (ص)	Siyer-İ Şerif	2
12	زبان اول	Birinci Dil (Farsça)	2

13	ربان دوم	İkinci Dil (Peştuca)	2
----	----------	----------------------	---

6.1.2.3. Dinî Medreseler (Resmî Dinî Medreseler)

Tarihleri çok eskilere giden bu medreseler, Afganistan'da çok önemli yere sahiptir. Bu medreseler son olarak 2007 yılında Afganistan Hükümeti Afgan halkının İslâmî İlimlerle birlikte Modern İlimleri de öğrenmeleri açısından önemli bularak bir kanun çıkartmıştır. Bu kanunda; özel medreselerin bazılarını -Müderres ve o medresenin çevresinde yaşayan halkında isteği ile- resmîleştirerek devlet bünyesine alınması yer alıyordu.

Bu Medreselerde ders müfredatı Afganistan Millî Eğitim Bakanlığı denetiminde yapılmaktadır. Bu medreselerde uygulanan ders programında %40 İslâmî İlimler ve %60 Modern İlimler (sosyal bilimler, yabancı diller, matematik, bilgisayar vb.) oluşturmaktadır.¹⁵⁷ Bu medreselerden Afganistan'ın 412 ilçesinden¹⁵⁸ her birinde en az bir tane bulunmaktadır. Bu medreselerin çoğu daha önce halk tarafından kurulan bütün masrafları da yine halk tarafından karşılanan medreselerin resmîleştirilmesiyle (Afganistan Millî Eğitim Bakanlığının bünyesine alınmasıyla) ortaya çıkan medreselerdir. Bu medreselerin sayısı 614 tanedir.

6.1.3. Meslek Yüksek Okulları

6.1.3.1. Dârülulûm Meslek Yüksek Okulları

Bu meslek yüksekokuluna Dârülhuffâz ve Dârülulûm Liselerinin mezunları bir sınav yapıp o sınavı kazandığı takdirde girebilirler. Bu yüksekokullarda iki yıllık bir süre ile eğitim-öğretim verilmektedir. Bu yüksek okullardan sadece büyük şehirlerde (il merkezlerinde) mevcut olup örnek olarak, Kabil şehrinde; Dârülulûm-ı Kabil, Mezar-ı Şerif şehrindeki; Dârülulûm-ı Esediye, Meymene Şehrinde; Dârülulûm-ı Ebu Müslim-i Horasanî adlı Dârülulûm Yüksek Okullarını gösterebiliriz. Bu iki senelik eğitimi başarıyla bitiren öğrenciler doğrudan üniversite ilahiyat fakültelerine üçüncü sınıfına girebilmektedirler.

¹⁵⁷http://www.tarbeyat.com/index.php?option=com_content&view=article&id=57&Itemid.

¹⁵⁸ Eyyubî, *a.g.e.*, s. 21.

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLULÛM MESLEK YÜKSEK OKULLARININ
BİRİNCİ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	تفسیر شریف	Tefsir	5
2	حدیث شریف	Hadis	3
3	فقہ	Fıkıh	6
4	اصول فقہ	Fıkıh Usulü	2
5	حکمت	Hikmet (Felsefe)	2
6	روان شناسی	Psikoloji	2
7	تاریخ الخلفاء	Halifeler Tarihi	2
8	صرف	Sarf	3
9	لسان عربی	Arapça	2
10	طبقات الفقہاء	Tabakatü'l-Fukaha	2
11	منطق	Mantık	2
12	ادبیات پشتو	Peştu Edebiyatı	2
13	اصول تدریس	Ders Anlatma Metodu	2

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLULÛM MESLEK YÜKSEK OKULLARININ İKİNCİ
DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	تفسیر شریف	Tefsir	5
2	حدیث شریف	Hadis	4

3	فقه	Fıkıh	4
4	اصول فقه	Fıkıh Usulü	3
5	حکمت	Hikmet (Felsefe)	2
6	اصول تدریس	Ders Anlatma Metodu	2
7	تاریخ الخلفاء	Halifeler Tarihi	2
8	عقاید	Akait	3
9	لسان عربی	Arapça	2
10	روان شناسی	Psikoloji	2
11	منطق	Mantık	2
12	ادبیات پشتو	Peştu Edebiyatı	2
13	امتحان و ارزیابی	Sınav ve Değerlendirme	2

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLULÛM MESLEK YÛKSEK OKULLARININ
ÜÇÜNCÜ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÛRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	تفسیر شریف	Tefsir	5
2	حدیث شریف	Hadis	4
3	فقه	Fıkıh	4
4	اصول فقه	Fıkıh Usulü	3
5	حکمت	Hikmet (Felsefe)	2
6	اصول تدریس	Ders Anlatma Metodu	2
7	تاریخ	Tarih	2
8	عقاید	Akait	3

9	لسان عربى	Arapça	2
10	فلسفه	Felsefe	2
11	منطق	Mantık	2
12	ادبیات دری	Deri (Fars) Edebiyatı	2
13	اصول و فن خطابه	Hitabet Tekniği	2
14	قواعد فقهیه	Fıkıh Kaideleri	2

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLULÛM MESLEK YÜKSEK OKULLARININ
DÖRDÜNCÜ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	تفسیر شریف	Tefsir	5
2	حدیث شریف	Hadis	4
3	فقه	Fıkıh	4
4	اصول فقه	Fıkıh Usulü	3
5	حکمت	Hikmet (Felsefe)	2
6	اصول تدریس	Ders Anlatma Metodu	2
7	تاریخ	Tarih	2
8	عقاید	Akaid	3
9	لسان عربى	Arapça	2
10	فلسفه	Felsefe	2
11	ادبیات دری	Dari (Fars) Edebiyatı	2
12	اصول دعوت	Davet Usulü	2
13	قواعد فقهیه	Fıkıh Kaideleri	2

14	روان شناسی تربیتی	Eğitim Psikolojisi	2
----	-------------------	--------------------	---

6.1.3.2. Dârümuallimîn Yüksek Okulları

Dârümuallimîn, öğretmen okullarına verilen ad¹⁵⁹ olup, Afganistan’da ilk defa 1291/1913 yılında Amir Habibullah Han döneminde Kabil şehrinde kurulmuştur. O zamanlar eğitimlerini mescit, cami ve medreselerde alan kişiler kabul edilirdi. Bu okullarda eğitim süresi üç yıldır.¹⁶⁰ Bu gün Afganistan’da 42 Dârümuallimîn Yüksek Okulunda eğitim görmekte olan 33.062 öğrencinin %39’u kız öğrencilerden oluşmaktadır.¹⁶¹

Dârümuallimîn Yüksek Okulları, Afganistan okullarındaki mesleki öğretmen eksikliğinin giderilmesi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Afganistan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olan bu yüksek okulların, Fars Dili ve Edebiyatı (Edebiyatı Dari), Peştü Dili ve Edebiyatı, Psikoloji, Sosyoloji, Matematik, vb. bölümlerinin yanı sıra Dinî İlimler (Ulumu Dinî) bölümü de bulunmaktadır.

Bu Yüksek Okulların “Dinî İlimler” bölümü bizim tezimizin konusuna uygun olduğun olmasından dolayı, aşağıda bu bölümün dört dönemlik ders müfredatını zikretmeyi uygun gördük.

AFGANİSTAN’DAKİ DÂRÜLMUALLİMİN YÜKSEKOKULLARININ BİRİNCİ DÖNEM HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	قرآن کریم	Kur’an-ı Kerim	2
2	اساسات	Öğretim İlkeleri	2
3	تاریخ معاصر	Çağdaş Tarih	2

¹⁵⁹ Öztürk, Cemil, “Dârümuallimîn”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 551.

¹⁶⁰ Andişmen, *a.g.e.*, s. 24; http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/story/2008/03/080322_s-afg-first-school.shtml.

¹⁶¹ <http://moe.gov.af/fa/page/2013>.

4	مبادى روان شناسى	Psikoloji Temel İlkeleri	2
5	اصول حديث	Hadis Usûlü	2
6	عربى	Arapça	2
7	انگلیسى	İngilizce	2
8	تجوید	Tecvit	2
9	نصاب تعلیمى	Müfredat	2
10	عقاید	Akaid	2

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLMUALLİMİN YÜKSEKOKULLARININ İKİNCİ
DÖNEM HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	قرآن کریم و تجوید	Kur'an-ı Kerim ve Tecvit	2
2	حدیث شریف	Hadis-i Şerif	2
3	انگلیسى	İngilizce	2
4	سیرت النبى	Siyer	2
5	عقاید	Akaid	2
6	روان شناسى تربیتی	Eğitim Psikolojisi	2
7	متدولوژی	Metodoloji	2
8	فقه	Fıkıh	4

AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLMUALLİMİN YÜKSEKOKULLARININ
DÖRDÜNCÜ DÖNEM HAFTALIK DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS
----	------------------	------------------	--------------

			SAYISI
1	حدیث شریف	Hadis-i Şerif	2
2	تدریس آموزی	Pedagoji	2
3	تعلیمات صلح	Barış Eğitimi	2
4	متدولوژی	Metodoloji	2
5	تفسیر شریف	Tefsir-i Şerif	4
6	انگلیسی	İngilizce	2
7	ارزیابی	Değerlendirme	2
8	سیرت النبی	Siyer	2
9	تاریخ ادیان	Dinler Tarihi	2
10	روان شناسی تربیتی	Eğitim Psikolojisi	2
11	منطق	Mantık	2

**AFGANİSTAN'DAKİ DÂRÜLMUALLİMİN YÜKSEKOKULLARININ
DÖRDÜNCÜ DÖNEM HAFTALIK DERS PROGRAMI**

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	HAFTADA DERS SAYISI
1	تدریس آموزی	Pedagoji	2
2	تفسیر شریف	Tefsir-i Şerif	4
3	تاریخ تشریح	Teşri' Tarihi	2
4	محیط زیست	Çevre	2
5	اداره تعلیمی	Yönetim Metodu	2
6	پشتو	Peştuca	2
7	ارزیابی	Değerlendirme	2

8	کمپیوتر	Bilgisayar	2
9	متود تدریس علوم دینی	Dinî İlimlerin Öğretme Yöntemleri	2

6.1.4. Üniversitelerin İlahiyat (Şer'ıyyât) Fakülteleri

Afganistan eğitim basamaklarının dördüncüsü olan yani lise mezunu öğrencilerin devam ettikleri 4 yıllık üniversite hayatıdır. Üniversitelerin dünyanın hemen her yerindeki amaçları; bilimsel araştırma yapmak, insanların bir alanda uzmanlaşmasını ve meslek sahibi olmasını sağlamak, geleceğe ışık tutmak, öğrencilerinin sevgi ve hoşgörü ortamında eğitim ve öğretimlerini sürdürerek yarınları hazırlanmalarını sağlamaktır.

2012 tarihi itibarıyla Afganistan'da 102 üniversite ve yüksek tahsil kurumu mevcuttur. Bunların 31'i devlet tarafından kurulmuş olup geriye kalan 71'i ise özel sektörlerin desteğiyle kurulmuştur. Bu üniversitelerin bazılarında diğer birçok fakülteyle birlikte İlahiyat (şer'ıyyât) fakültesi mevcuttur.

Devlet tarafından kurulmuş olan üniversitelerin en köklüsü Kabil Üniversitesi'dir. Bu üniversitenin birinci fakültesi olan Tıp Fakültesi 1932 Kabil şehrinde kurulmuştur.¹⁶² Bu fakülte Prof. Dr. Rıfki Kamil isimli bir Türk uzman ve başka sekiz hoca tarafından yönetilmekte idi. Başlangıçta beş yüzü aşmayan bir öğrencisi olan bu üniversite 2012 yılında 15 fakültesinde 9020 (7008 Erkek, 2012 Kız) öğrenci okumaktadır.¹⁶³

Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumlarının Afganistan Devleti tarafından kurulmuş olanlarının sayısı 31 üniversitenin 18.945'i kız öğrencisi olmak üzere toplam 99.530 öğrencisi vardır. Bu da demek oluyor ki Afganistan'ın hemen her ilinde devlet tarafından kurulan birer üniversite mevcuttur.

Bu üniversitelerin isimlerini şöyle sıralaya biliriz:

- 1) Kabil Üniversitesi
- 2) Kabil Tıp Üniversitesi

¹⁶² Saray, Mehmet, "Afganistan", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 408.

¹⁶³ <http://www.mohe.gov.af/?p=gov&nid=5>.

- 3) Kabil Pul-1 Tahnik Üniversitesi
- 4) Kabil Eğitim Üniversitesi
- 5) Herat Üniversitesi
- 6) Belh Üniversitesi
- 7) Host Üniversitesi
- 8) el-Birunî Üniversitesi
- 9) Nengerhar Üniversitesi
- 10) Lağman Üniversitesi
- 11) Bamiyan Üniversitesi
- 12) Pektiya Üniversitesi
- 13) Koner Üniversitesi
- 14) Kandahar Üniversitesi
- 15) Tahar Üniversitesisi
- 16) Cûzcân Üniversitesi
- 17) Fâryâb Üniversitesi
- 18) Badahşan Yüksek Tahsil Kurumu
- 19) Kunduz Yüksek Tahsil Kurumu
- 20) Parvan Yüksek Tahsil Kurumu
- 21) Gazne Yüksek Tahsil Kurumu
- 22) Helmend Yüksek Tahsil Kurumu
- 23) Semengan Yüksek Tahsil Kurumu
- 24) Bağlan Yüksek Tahsil Kurumu
- 25) Pançşir Yüksek Tahsil Kurumu
- 26) Badgis Yüksek Tahsil Kurumu
- 27) Uruzgan Yüksek Tahsil Kurumu

- 28) Gur Yüksek Tahsil Kurumu
- 29) Farah Yüksek Tahsil Kurumu
- 30) Ser-i Pul Yüksek Tahsil Kurumu
- 31) Pektika Yüksek Tahsil Kurumu.¹⁶⁴

Özel sektör ve yabancı yatırımcılar tarafından kurulan ve Afganistan Yükseköğretim Bakanlığında resmî kaydı bulunan Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumlar 37'si Kabil Şehri'nde olmak üzere toplam 71 tanedir.¹⁶⁵ Ayrıca eğitim ve öğretimine devam eden ve daha Afganistan Yükseköğretim Bakanlığına resmî kayıtları olmayan bir bu kadar Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumları mevcuttur.

Afganistan'ın Yükseköğretim Bakanlığına kayıtlı özel Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumlarının isimleri şöyledir:

Kabil Şehrindeki Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumlar

- 1) 1. Kârdân Yüksek Tahsil Kurumu
- 2) 2. Afganistan-Amerikan Üniversitesi
- 3) 3. Bâhter Yüksek Tahsil Kurumu
- 4) 4. Maivand Yüksek Tahsil Kurumu
- 5) 5. Meryem Yüksek Tahsil Kurumu
- 6) 6. Çırağ-i Tıbbî Yüksek Tahsil Kurumu
- 7) 7. Kâtip Yüksek Tahsil Kurumu
- 8) 8. Pişgâm Yüksek Tahsil Kurumu
- 9) 9. Hatemen-Nebiyin Yüksek Tahsil Kurumu
- 10) 10. Hâvaran Yüksek Tahsil Kurumu
- 11) 11. Rana Yüksek Tahsil Kurumu
- 12) 12. Davet Yüksek Tahsil Kurumu
- 13) 13. Dünya Yüksek Tahsil Kurumu

¹⁶⁴<http://www.mohe.gov.af>.

¹⁶⁵ Andişmend, *a.g.e.*, s. 247-249.

- 14) 14. Spin Gar Yüksek Tahsil Kurumu¹⁶⁶
- 15) 15. Salam Yüksek Tahsil Kurumu¹⁶⁷
- 16) 16. Tabiş Yüksek Tahsil Kurumu¹⁶⁸
- 17) 17. Karvan Yüksek Tahsil Kurumu
- 18) 18. Maş'al Yüksek Tahsil Kurumu
- 19) 19. Hâne-i Nur Yüksek Tahsil Kurumu
- 20) 20. Ğarcistan Yüksek Tahsil Kurumu¹⁶⁹
- 21) 21. Tolo-i Âftab Yüksek Tahsil Kurumu
- 22) 22. İbn Sîna Yüksek Tahsil Kurumu
- 23) 23. Âzad-ı İslâmî-i İran Üniversitesi Kabil Şubesi
- 24) 24. Gavhar Şad Yüksek Tahsil Kurumu
- 25) 25. Ezher Yüksek Tahsil Kurumu
- 26) 26. Kabura Yüksek Tahsil Kurumu
- 27) 27. Harazmî Yüksek Tahsil Kurumu
- 28) 28. Galib Yüksek Tahsil Kurumu
- 29) 29. Âryana Yüksek Tahsil Kurumu
- 30) 30. Câmî-i el-Mustafa Yüksek Tahsil Kurumu
- 31) 31. Payam-ı Nur Yüksek Tahsil Kurumu
- 32) 32. Mayhen Yüksek Tahsil Kurumu
- 33) 33. Aruc Yüksek Tahsil Kurumu
- 34) 34. Said Cemaliddin Afganî Yüksek Tahsil Kurumu

¹⁶⁶ Bu Yüksek Tahsil Kurumunun bir şubesi Nengerhar vilayetinde de bulunmaktadır.
<http://www.mohe.gov.af/?p=private>.

¹⁶⁷ Bu Yüksek Tahsil Kurumunun bir şubesi Kunduz vilayetinde de bulunmaktadır.
<http://www.mohe.gov.af/?p=private>.

¹⁶⁸ Bu Yüksek Tahsil Kurumunun bir şubesi Meydan Verdek vilayetinde de bulunmaktadır.
<http://www.mohe.gov.af/?p=private>.

¹⁶⁹ Bu Yüksek Tahsil Kurumunun bir şubesi Farah vilayetinde de bulunmaktadır.
<http://www.mohe.gov.af/?p=private>.

35) 35. Rabia-i Belhî Yüksek Tahsil Kurumu

36) 36. Afgan Yüksek Tahsil Kurumu

37) 37. İnkişaf-ı Pâydar ve Teknoloji Yüksek Tahsil Kurumu

Belh Vilayetindeki (Mezar-ı Şerif) Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurular

38) 1. Mevlana Celalluddin Muhammed Belhî Yüksek Tahsil Kurumu

39) 2. Sâdât Yüksek Tahsil Kurumu

40) 3. Ârya Yüksek Tahsil Kurumu

41) 4. Tâc Yüksek Tahsil Kurumu

42) 5. Rah-ı Sa'adet Yüksek Tahsil Kurumu

Herat Şehrindeki Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumlar

43) 1. Hâce Adbullah Ensârî Yüksek Tahsil Kurumu

44) 2. Eşrak Yüksek Tahsil Kurumu

45) 3. Câmî Tüksek Tahsil Kurumu

46) 4. Asya Yüksek Tahsil Kurumu

47) 5. el-Giyâs Yüksek Tahsil Kurumu

48) 6. Galib Yüksek Tahsil Kurumu

Nengerhar Vilayetindeki Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumlar

49) 1. Horasan Yüksek Tahsil Kurumu

50) 2. Spin Gar Yüksek Tahsil Kurumu

51) 3. al-Falah Yüksek Tahsil Kurumu

52) 4. Roşân Yüksek Tahsil Kurumu

53) 5. Âryanâ Yüksek Tahsil Kurumu

54) 6. Takvâ Yüksek Tahsil Kurumu

Host Vilayetindeki Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumları

55) 1. Pamir Yüksek Tahsil Kurumu

56) 2. Ahmed Şah Abdalî Yüksek Tahsil Kurumu

57) 3. Davet Yüksek Tahsil Kurumu

Hilmend Vilayetindeki Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumları

58) 1. Vâdi-i Hilmend Yüksek Tahsil Kurumu

59) 2. Arakuziya Yüksek Tahsil Kurumu

60) 3. Büst Yüksek Tahsil Kurumu

Fâryâb Vilayetindeki Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumları

61) 1. Duruġan Yüksek Tahsil Kurumu

62) 1. Rişad Yüksek Tahsil Kurumu

Kandahar Vilayetindeki Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumları

63) 1. Mîrwais Nike Yüksek Tahsil Kurumu.¹⁷⁰

64) 2. Malalay Yüksek Tahsil Kurumu

Cûzcân Vilayetindeki Yüksek Tahsil Kurumu

65) 1. Nevai Yüksek Tahsil Kurumu

Dây kudî Vilayetindeki Yüksek Tahsil Kurumu

67) 1. Nasır Hüsrev Yüksek Tahsil Kurumu

Nimruz Vilayetindeki Yüksek Tahsil Kurumu

68) 1. Bârik Yüksek Tahsil Kurumu

Parvan Vilayetindeki Yüksek Tahsil Kurumu

69) 1. Daniş Yüksek Tahsil Kurumu

Baġlân Vilayetindeki Yüksek Tahsil Kurumu

70) 1. Hakim Sanâ-î Yüksek Tahsil Kurumu

Tahar Vilayetindeki Yüksek Tahsil Kurumu

71) 1. Facristan Yüksek Tahsil Kurumu¹⁷¹

¹⁷⁰ Andişmend, *a.g.e.*, s. 247-249; <http://www.mohe.gov.af>.

Son on sene içerisinde bu üniversite ve yüksek okulların sayıları hızlı bir şekilde artmaktadır. Bu artış ister devlet tarafından kurulmuş olan üniversite ve yüksek okullar, isterse özel sektörün destekleriyle kurulmuş olan üniversite ve yüksek okullar olsun, kayda değer bir artış göze çarpmaktadır.

2012 yılına gelindiğinde Afganistan'daki Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumlarında sayısı 102'ye ulaşmıştır. Bulardan dokuz tanesi devlet üniversitesi ve altı tanesi de özel üniversite olmak üzere 15 tanesinde İlahiyat (Şer'ıyyât) Fakültesi mevcuttur. İlk önce İlahiyat Fakültesi devlet üniversitelerinin kuruluş tarihlerinde göre listeleri şöyledir:

1. Kabil Üniversitesi Şer'ıyyât Fakültesi (1951)
2. Belh Üniversitesi Şer'ıyyât Fakültesi (1993)
3. Nengerhar Üniversitesi Şer'ıyyât Fakültesi (1994)
4. Herat Üniversitesi Şer'ıyyât Fakültesi (1994)
5. Tahar Üniversitesi Şer'ıyyât Fakültesi (1995)
6. Alberunî Üniversitesi Şer'ıyyât Fakültesi (2000)
7. Host Üniversitesi Şer'ıyyât Fakültesi (2003)¹⁷²
8. Koner Üniversitesi Şer'ıyyât Fakültesi (2006)
9. Kandahar Üniversitesi Şer'ıyyât Fakültesi (2008)¹⁷³

Ayrıca özel üniversitelerin İlahiyat Fakültesi olan beş tanesinin adı kuruluş tarihlerine göre aşağıda verilecektir:

1. Davet Yüksek Tahsil Kurumu (2009)
2. Selam Yüksek Tahsil Kurumu (2009)
3. Tabiş Yüksek Tahsil Kurumu (2009)
4. Câmi Yüksek Tahsil Kurumu (2010)

¹⁷¹ <http://www.mohe.gov.af/?p=private>.

¹⁷² Geniş bilgi için bkz, *Vezaret Tahsilât-ı Âli Tey Seh Sal-ı Guzeşte*, (Yükseköğretim Bakanlığı Çalışma Bildirisi), Kabil, 2004; Yükseköğretim Öğrenci Seçme Sınav (Kankur) Belgesi, Kabil, 2011; Andişmend, *a.g.e.*, s. 280-282.

¹⁷³ <http://www.mohe.gov.af/?p=ehsaya>.

5. al-Giyâs Yüksek Tahsil Kurumu (2010)

6. Afgan Yüksek Tahsil Kurumu (2012)¹⁷⁴

Biz tezimizin bu kısmında Afganistan'daki üniversitelerin ilahiyat (şer'ıyyât) fakülteleri hakkında kısa bir bilgi vermeye çalışacağız.

Şer'ıyyât Fakülteleri Afganistan'da, dini bilgilerin en yüksek basamağıdır. Bu fakültelerde 1996'ya kadar orta öğretimden (Dârülhuffâz ve Dârülulûm liselerinin on ikinci sınıfından) mezun olan medrese öğrencileri öğretim görmekteydiler. Hal böyle olunca, kız öğrenciler öyle bir okuldan mezun olamadıkları için bu fakülteye girme şansı yoktu. 1996'dan itibaren kızlara da düz lise mezunu oldukları halde, bu fakülteye girmelerine hak tanındı. Çünkü kızların da din eğitimi öğretimine ihtiyaçları vardı.

Kabil Üniversitesi Şer'ıyyât Fakültesi'nde hazırlanan öğretim programları, hemen aynıyla ülkenin diğer şehirlerindeki Şer'ıyyât Fakültelerinde de uygulanmaktadır. Afganistan'daki Şer'ıyyât Fakültelerinde iki farklı program uygulanmaktadır. Bunlar; "İslâm Öğretimi" ve "Fıkıh ve Kanunu" programlarıdır. Bunlardan birincisi olan İslâm Öğretimi programı, bu programın açılmasıyla düz lise mezunlarına -genelde kız öğrencilerine- bu fakülteye girme şansı doğmuştur. Bu program genelde vaaz ve irşat görevlisi ve ilk ve ortaokullara din öğretmenleri yetiştirmektir. Bu programın ders müfredatına baktığımızda; Akait, Kur'an İlimleri, Tefsir, Hadis, Teşri Tarihi, Eğitim Psikolojisi, Felsefe, Pedagoji vb. dersler ağır bastığını görürüz.¹⁷⁵ Bu programlardan ikincisi olan Fıkıh ve Kanun Programının amacı, vaaz ve irşat işlerinde görevlendirilmek üzere müftü, vaiz ve yargı organlarına eleman yetiştirmektir. Bu programın ders çizelgesine baktığımızda, hukukun birçok alanına bu programda yer verildiğini görürüz. Örneğin: Hukuka Giriş, Vecibeler Hukuku, Ceza Hukuku, Ticaret Hukuku, Hukuk-ı Ayni, Uluslar arası Hukuk, İdare Hukuku, İş Hukuku gibi. Ayrıca Fetva ve Fetva usulü de bu müfredatta mevcuttur.

¹⁷⁴ http://www.afghancybersoft.com/jami/www/read_more.php?about.

¹⁷⁵ Kabil Üniversitesi Şer'ıyyât Fakültesi İslâm Öğretimi Lisans Programı Ders Çizelgesi, K. Ü. Şer'ıyyât Fakültesi, 2004.

6.2. Resmî Olmayan Yerlerde İslâmî İlimlerin Öğretimi

6.2.1. Aile

Afganistan halkının %99'unun Müslüman¹⁷⁶ olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Ayrıca Afganistan'ın aile yapısı da geniş aile yapısıdır. Yani Afganistan genelinde aileler beraber yaşarlar. Durum böyle olunca ailede hiç değilse bir kişi çocuklara -genelde akşam yemeğinden sonra- küçük yaştan itibaren dini anlatmaya başlar. Bu şahıslar genellikle dedeler olur. Dedeler torunlarına dini anlatırken; sen bu duayı veya bu süreyi ezberlersen şeker vereceğim veya bu kadar para vereceğim, diyerek ödüller va'd ederler ve öylece öğrenmeye teşvik etmiş olurlar. Aile içi eğitime annelerinde çok katkısının olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

6.2.2. Hanegi Molla (Evlerde Din Öğretimi)

“Molla-i Hanegi” ya da “Ev Mollaları” Afganistan'da çok eskiden beri çocuklara özellikle kız çocuklarına din eğitimi vermektedirler. İnsanlar bu eğitim kurumunu, kız çocuklarının İslâmî ilimleri öğrenmesi için tercih etmektedirler.

Kral Emânullah döneminde eğitim veren Ev Mollaları resmileştirilmiştir. 1342/1923 yılında devlet tarafından 23 maddelik bir tüzük çıkarılmıştır. Bu dönemde özellikle medreseler iki ana bölüme ayrılmıştır.

a. İptidaî Dönem (ev mollaları)

b. Yüksek dönem (Medrese ve Dârülulûmler)¹⁷⁷

Halk özellikle kız çocuklarının bu yolla dinî eğitim almalarını benimsemiştir. Bu tür eğitimin hocaları genelde bayanlar olur. Buradaki eğitimin amacı, Kur'an-ı Kerimî yüzünden okuyabilmektir. Burada başlangıçta namaz süreleri ve duaları okutulur ve daha sonra “Kaide-i Bağdadî”(Haftuyek-i Hurd)adında bir kitap takip edilir. Bu kitap Arapça alfabesiyle başlar ve kelimelerin nasıl okunduğu ve daha sonra da Kur'an-ı Kerim'in son cüzünün sonundan başlayarak başa doğru devam eder. Bundan sonra Kur'an-ı Kerim'e geçilir ve yüzünden okumaya başlanılır. Ev mollalarında okutulan kitaplar yörelere göre değişiklik gösterse de, genelde ilmi hal bilgisi ve abidevî konular

¹⁷⁶ Kazu, İbrahim Yaşar ve Güleçen, Sadık, “Afganistan Eğitim Sisteminin İncelenmesi”, Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, c. VI, S. III, 2008, Elazığ, s. 25-34.

¹⁷⁷ Kamgar, a.g.e., s. 27.

içeren kitaplardır. Özellikle Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Kur'an-ı Kerim'i düzgün okur hale gelen öğrencilere Sûfi Allahyâr'ın "Sebâtü'l-Âcizîn"¹⁷⁸ adlı Çağatayca Farsça harfleriyle yazmış olduğu tasavvufî ve manzum eseri okutulur. Bu kitabın okutulmasının sebebi de, çocukların Farsça harflerine aşina olmaları olmalıdır. Daha sonra "Çahâr Kitap" adında Farsça bir kitap takip edilir. Bu eserin içeriğini anlatmak gerekirse bu kitap, adı üstünde dört kitaptan oluşmakta, bunlardan ilk ve sonuncusu manzum şeklindedir. İkisi de nesir şeklinde yazılıp soru-cevap şeklinde kaleme alınmıştır. Bu kitap ilmihal ve akait bilgiler veren bir kitaptır.

6.2.3. Mescidler (Câmiler)

Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğ görevi çerçevesinde uygulamış olduğu İslâmî eğitimin en önemli kurumlardan biri olan Mescidler,¹⁷⁹ bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi Afganistan'da da ilmin öğrenimi ve özellikle dinî ilimlerin yayılmasında çok önemli role sahiptir. Afganistan'da camiler İslam fatihlerinin Afganistan'ı fethettikleri dönemden itibaren yapılmaya başlanmıştır. Örneğin: Gazneliler döneminde (963-1186), günümüz Afganistan'ın vilayetlerinden biri olan Gazne şehri ve Afganistan'ın başka şehirlerinde camiler yapıldığı kaynaklarda geçmektedir. O camilerden Gazne şehrinde yapılan "Arûs-i Felek" ve Hilmend nehri kenarındaki ordugâh şehri "Leşker-i Bâzâr"da bulunan "Ulucami" gösterilebilir.¹⁸⁰ Ayrıca Afganistan'ın illerinden biri olan Herat şehrinde bulunan ve Herat Cuma Cami olarak bilinen cami de, çok eski yapılardan bir tanesidir. Çeşitli tamirler geçirerek günümüze ulaşan caminin ilk inşası XI. yüz yılın ikinci yarısına kadar uzanır. Bu cami, Hârizmşah Sultanı Alâeddin Tekiş'in veziri Şemseddin Mes'ûd tarafından yapılmıştır.¹⁸¹

Afganistan'da camiler, çok eski dönemlerden bu yana Müslüman çocuklarının dini öğrenmeleri ve iyi bir dinî alt yapıya sahip olmaları konusunda her zaman için bir ilim yuvası olagelmıştır. Başka bir deyişle Afganistan'daki camiler, çocukları okul ve

¹⁷⁸ Bu eser, Çağtaycanın klasik sonrası döneminin dinî tasavvufî eserlerdendir. 18. Yüzyılda Sûfi Allahyâr'ın yazdığı bir eserdir. "Sebâtü'l-Âcizîn", Doğu Türk yazı Dilinin XVIII. Yüzyıl mutasavvıf şairi Sûfi Allahyâr'ın elimizdeki nüshalarına göre 1800 beyite yakın dinî ve tasavvufî bir mesnevisidir. Abik, Deniz, "Sebâtü'l-Âcizîn'in Kazan Sahasında Bir Şerhi: Risâle-i Azize", *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, Ankara, 2007, S. 4, s. 29.

¹⁷⁹ Varol, Mehmet Bahaüddin, "Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *SÜİFD*, Konya, 2001, S. XI, s. 161.

¹⁸⁰ Altun, Ara, "Gazneliler", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 484.

¹⁸¹ Mülâyim, Selçuk, "Herat Cuma Camii", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 218-219.

medreselere hazırlamak için bir ana okul görevini de üstlenmiştir diyebiliriz. Afganistan'da ki cami imamları ve diğer görevlilerin büyük şehirlerdeki sınırlı sayıdaki camiler hariç, maaşı ve cami masraflarının tümü cami cemaati tarafından karşılanmaktadır.¹⁸² Cami masrafları Afganistan'da birçok şekilde karşılanabilmektedir ama biz burada en çok yaygın olan dört şeklinden biraz bahsetmeye çalışacağız.

1. Cami cemaati eşit bir şekilde masrafları kendi aralarında paylaşırlar.
2. Zenginler çok, yoksullar az olmak suretiyle ailenin ekonomi durumuna göre verilir.
3. Sadece bir kişi tarafından karşılanılır.
4. Masrafları Vakıflar tarafından karşılanan Camiler: Afganistan'da vakıf kültürü az da olsa varlığını sürdürmektedir. Bir cami veya bir medresenin masraflarını karşılamak için, dükkân, tarla veya market gibi gayri menkuller vakıf edilerek masrafları bu gayri menkullerin gelirlerinden karşılanmaktadır.

Afganistan'da çocuklar, aileden sonra dini öğrendikleri yer olarak bilinen yer, hiç kuşkusuz camilerdir. Çocuklar küçük yaşta camiye giderler ve cami imamlarından veya bir başka görevliden -bu şahıs özel olarak cami cemaati tarafından maaş karşılığında görevlendirilmiştir- dini öğrenirler. Eğer çocuklar okula gidecek yaşta ise, günün bir vaktinde okul bir vaktinde ise camiye din öğrenmek için giderler. Sabahleyin okula gidiyorsa öğleden sonra camiye; öğleden sonra okula gidiyorsa sabahleyin camiye gidip dinî bilgileri öğrenmektedirler. Kız çocukları da belli bir yaşa kadar camiye din öğrenmeye gelirler. Ama belli bir yaştan sonra camiye değil de ev mollası (Molla-i Hanegi) denen yere gidiyorlar ki, orada genelde bayan öğretmenler tarafından din öğretilmektedir.

Camilerde ders metodu; ilk önce kelime-i şahadet, namaz duaları, namaz sûreleri ezberletilir ve daha sonra "Kaide-i Bağdadi" adlı bir kitap okutulur. O kitapta Arapça harflerin nasıl okunacağı öğretilir. Ayrıca Kur'an-ı Kerimin son cüzü (Amme cüzü) vardır. Sonra Kur'an-ı Kerimi yüzünden okumaya başlarlar. Kur'an'ı birkaç kere hoca önünde okuduktan sonra, Farsçayı okumayı öğrenmek amacıyla "Çahâr Kitap" adında

¹⁸² Afganistan'da 126.000 cami olduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan sadece 6000'i "Hac ve Vakıflar" bakanlığına kayıtlıdır. İmamlar ve Müezzinlerinin maaşları bu bakanlık tarafından karşılanmaktadır. http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2012/04/120427_k02-afg-mosques-imams.shtml.

Farsça yazılmış olan bir kitap okutulur. Çahâr Kitap ve birkaç buna benzer kitaplar okuduktan sonra erkek çocukları medreselere yönlendirilirler.

6.2.4. Medreseler

Afganistan İslâmî bir ülke olduğu için birçok İslâmî ülkelerde olduğu gibi medreselerin halk içinde büyük bir önemi vardır. Medreseler Afganistan'a İslam'ın girişiyle kurulmaya başlanmıştır. Bir görüşe göre ilk medreseler Belh ve Buhara'da Budist viharaları taklit edilerek yapılmıştır.¹⁸³ Afganistan'daki medreseler yapı itibarıyla de farklı yapılara sahiptirler. Afganistan medreselerinin finansı genelde halk tarafından temin edilmektedir. Ama bu durum son dönemlerde değişmeye başlamış ve bu medreselerden bazıları resmileştirilmektedirler.

Bu medreseler İslâm Tarihi boyunca İslâm ülkelerinde olduğu gibi Afganistan'da da çok önemli bir yere sahip olagelmıştır. Bir görüşe göre ilk medreseler, bugünkü Afganistan sınırları içinde yer alan Belh şehrinde Abbâsî Halifesi Me'mûn'un Horasan valiliği döneminde onun çabasıyla yapılmıştır.¹⁸⁴

Bu medreselerin kaynağı yukarıda da bahsettiğimiz üzere öğrenci bakımından camiler ve ev mollalarıdır. Maddî açıdan ise bu medreselerin bütün masraflarını halk temin etmektedir. Müderrislerin maaşları da tıpkı imamların ki gibi ya bir şahıs veya da medresenin etrafında yaşayan bütün halk tarafından karşılanmaktadır. Bu uygulama Afganistan hemen her köşesinde aynıdır denebilir.¹⁸⁵

Başka bir şehirden gelip bu medresede İslâmî İlimleri öğrenen ve misafir öğrenciler diye adlandırılan öğrencilerin geçimini de halk üstlenmiş durumdadır. Örneğin bir öğrencinin geçimini üstlenen bir şahıs ya bir aile o öğrenciye yiyecek ve elbise temin eder. Eğer bu aile medreseye yakın bir yerde ise akşam yemeğe o aileye gider, yemekten sonra tekrar yatsı namazında medreseye döner. Eğer o aile medreseden çok uzakta yaşıyorsa masraflarını burs şeklinde haftalık verir, öğrenci de hafta sonları veya ay sonunda o eve gider.

Afganistan'daki resmî olmayan medreselerin korunması için güzel bir uygulama sürdürülmekte ki bu da; medresenin içerisinde ne kadar "Hücre" diye adlandırılan oda

¹⁸³ Bozkurt, Nebi, "Medrese", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 324.

¹⁸⁴ Bozkurt, Nebi, "Medrese", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 325.

¹⁸⁵ Kamgar, *a.g.e.*, s. 13.

varsa, her birin masraf ve bakımları birer kişi veya aile tarafından karşılanmaktadır. Bu kişi veya aileler, çoğunlukla o medreseye yakın bir yerde yaşayan zengin kişilerdir ki sık sık gelip Hücrelere bakar ve o hücrede yaşayanlarının sıkıntılarını sorarlar.

Son yıllarda Afganistan’da masrafları sadece bir kişi veya bir aile tarafından karşılanan birçok medrese de mevcuttur. Biz bunların arasından sadece üç tane medrese ve masrafları karşılayan hayırseverlerin ismini vereceğiz:

1. Bu medreselerden biri Gazne şehrinde olup ismi “Medrese-i Nurü’l-Medaris” tir. Bu medresenin bütün masraflarını Nurü’l-Meşayih Fezil Ömer Müceddidî karşılamaktadır. Bu medresede Gazne’nin büyük âlimleri müderrislik yapmaktadırlar.

2. Böyle medreselerden bir diğeri de, Kapîsa vilayeti sınırları içerisinde yer alan “Fahrü’l-Medaris” medresesidir. Bu medreseyi kuran ve aynı zamanda müderrislik de yapan Faru’l-Meşayih Miyagül Can, bu medresenin bütün masraflarını da karşılamaktadır.¹⁸⁶

3. Bu medreselerden bir diğeri de Belh vilayetinin merkezi olan Mezar-ı Şerif şehrinde bulunmaktadır. İsmi “Medrese-i Feyzi Âm” olan bu medrese Mevlevî Abdürrazzâk tarafından kurulmuştur. Bu medresenin bütün masraflarını karşılayan Mevlevî Abdürrazzâk aynı zamanda müderrislik de yapmaktaydı. Afganistan’ın Kuzey bölgesinin her vilayetinden öğrencisi olan bu medresedeki öğrencilerin sayısı, bir dönem dört yüzün üzerine çıkmıştır.

Böyle medreselerde birkaç müderrisle birlikte, bir de bütün İslâmî İlimlere vakıf olan “Üstad-ı Kül” denilen bir müderris olur. Böyle müderrisler eskiden Buhara ve eski Hint bölgelerinde eğitimlerini bitirip gelirlermiş. Bu yüzden çok eski tarihlerden bu yana Afganistan’ın kuzeyindeki medreselerde takip edilen müfredat “Buhara Ders Sistemi” denmektedir. Afganistan’ın güney bölgelerindeki -yani Pakistan’a yakın bölgelerinde- medreselerde ise, eski Hint bölgesinde uygulanan “Ders Nizamî” ders metodu uygulanmaktadır. Oysa iyice dikkat edilirse bu iki müfredat arasında bariz bir fark bulunmadığı kanaatine varılacağını söyleyebiliriz.

¹⁸⁶ Kamgar, *a.g.e.*, s. 14.

Çok eski tarihlerden bu güne kadar devam ede gelen hâlâ da Afganistan'ın her tarafındaki medreselerin birçoğunda az bir farkla uygulanan sistem, ders müfredatı ve okutulan kitaplar şöyledir:

1. Sarf

a. Mîzân, b. Munşa'ib, c. Sarf-i Mîr, d. Pencgenc, e. Zübde-i Fusul-ı Akbarî.

2. Nahiv

a. Nehvi Mîr, b. Şarh Mi'te Âmil, c. Hidayetü'n-nahiv, d. Kâfiye, e. Şerhi Câmî (Molla Câmî).

3. Mantık

a. Suğra, b. Kübra, c. İsağoci, d. Tehzib, e. Kutbî Ma'a Mirzâ Kutbî, f. Sullemu'l-
ulûm.

4. Hikmet

a. Meybodî, b. Sadrâ, c. Şems Bazıga.

5. Riyazî

a. Hülasatü'l-Hesap, b. Tahrir-i Aklidis, c. Teşrihü'l-Eflâk, d. Risale-i Kuşçiye, e. Şerh-i Çağmenî.

6. Belâgat

a. Muhtasaru'l-Meânî, b. Mutavvel.

7. Fıkıh

a. Şerh-i Vikâye, b. Hidâye.

8. Fıkıh Usulü

a. Nuru'l-Envâr, b. Telvîh, c. Tenkîh ve Tavziîh d. Müsellimü's-Subüt.

9. Kelam

a. Şerh-i Akâid-i Neseî, b. Şerh-i Akâid-i Celâlî, c. Mir Zahid. d. Şerh-i Mevâkıf.

10. Tefsir

a. Celâleyn Tefsiri, b. Kadı Beydâvî.

11. Hadis

a. Mişkâtü'l-Mesâbih.¹⁸⁷

Resmî olmayan medreselerde bir heyet tarafından hazırlanıp uygulanan ders müfredatı¹⁸⁸2010 yılı itibarıyla şöyledir: Bu medreselerde on altı sınıflık bir sistem

¹⁸⁷ Rahi, Ahtar, *Tezkire-i Musenniîfîn Dersi Nizamî*, trc., Sayyad, Muhammed Zabur, Peşaver, 2009, s. 13-19.

uygulanmaktadır. Bu on altı sınıflık sistemde dört aşama vardır. Bunlardan birinci aşamanın ismi “İptidaiye” olup altı sınıftır. İkinci aşamanın ismi “Sâneviye”dir ve o da altı sınıftan oluşmaktadır. Üçüncü aşamanın ismi “Âliye” ve iki sınıftan oluşmaktadır. Dördüncü ve son aşama olan “Âlimiye” aşaması iki sınıftır.

Birinci aşamayı oluşturan altı sınıflık ders müfredatı şu şekildedir:

BİRİNCİ AŞAMA

BİRİNCİ SINIF

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	قاعده	Kurallar	مطلق
2	دینیات	Din Eğitimi	شش کلمه و نماز عملی
3	آداب زندگی	Görgü Kuralları	سلام و کلام و آداب برخورد و غیره
4	زبان اول (دری)	Birinci Dil (Farsça)	طبق تعلیمات عمومی
5	ریاضی	Matematik	طبق تعلیمات عمومی
6	خط	Hat	حروف نویسی

BİRİNCİ AŞAMA

İKİNCİ SINIF

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	قرآن کریم	Kur'an-ı Kerim	قرآن
2	ریاضی	Matematik	طبق تعلیمات عمومی
3	دینیات	Din Eğitimi	طبق تعلیمات عمومی

¹⁸⁸ Adı “Nisab-i Dersi-i Şura-i İnsicam-ı Medârisi Dinî Afganistan” olan bu müfredat 2010 yılında Afganistan’ın kuzey illerinde müderrislik yapan birkaç din adamı (mevlevîler) tarafından hazırlanmıştır. Bu heyetin önderliğini Cûzcân vilayetinin Hoaca do Koh ilçesindeki “Dârülulûm-ı Cûzcân” medresenin ser müderrisi olan Mevlevî Abdulhafız KARŞI yapmıştır.

4	خط	Hat	املاء وانشاء
5	آداب زندگی	Genel Kültür	دعاهای مأثورہ
6	زبان اول (دری)	Birinci Dil (Farsça)	طبق تعلیمات عمومی
7	ورزش	Spor	

BİRİNCİ AŞAMA
ÜÇÜNCÜ SINIF

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	قرآن کریم	Kur'an-ı Kerim	حفظ فاتحه با ده سوره آخر وناظر 15 پاره اول قرآن
2	فقه	Fıkıh	تعلیم الاسلام بخش اول
3	ریاضی	Matematik	طبق تعلیمات عمومی
4	خط	Hat	املاء وانشاء
5	زبان اول (دری)	Birinci Dil (Farsça)	طبق تعلیمات عمومی
6	آداب زندگی	Genel Kültür	سیرت پیامبران، صحابه وائمه
7	ورزش	Spor	

BİRİNCİ AŞAMA
DÖRDÜNCÜ SINIF

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	قرآن کریم	Kur'an-ı Kerim	حفظ الی سوره الفجر وناظره نصف اخیر قرآن
2	فقه	Fıkıh	تعلیم الاسلام بخش دوم
3	ریاضی	Matematik	طبق تعلیمات عمومی

4	خط	Hat	املاء وانشاء
5	زبان اول (دری)	Birinci Dil (Farsça)	طبق تعلیمات عمومی
6	عقاید	Akaiit	طبق تفهیم معلم
7	عربی	Arapça	مفردات عربی
8	تربیه ندنی	Beden Eğitimi	

BİRİNCİ AŞAMA

BEŞİNCİ SINIF

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	قرآن کریم	Kur'an-ı Kerim	حفظ جزء عمه و تجوید عملی
2	فقه	Fıkıh	تعلیم الاسلام بخش سوم
3	ریاضی	Matematik	طبق تعلیمات عمومی
4	خط	Hat	خوشنویسی
5	زبان اول (دری)	Birinci Dil (Farsça)	طبق تعلیمات عمومی
6	عقاید	Akaiit	طبق تعلیمات عمومی
7	انگلیسی	İngilizce	آشنایی با حروف انگلیسی
8	سیرت	Siyer	سیرت مختصر پیامبر (ص)

BİRİNCİ AŞAMA

ALTINCI SINIF

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	تجوید	Tecvit	عملی تجوید
2	فقه	Fıkıh	خلاصه مسائل

3	ریاضی	Matematik	طبق تعلیمات عمومی
4	زبان اول (دری)	Birinci Dil (Farsça)	طبق تعلیمات عمومی
5	عقاید	Akaid	طبق تعلیمات عمومی
6	انگلیسی	İngilizce	طبق تعلیمات عمومی
7	تاریخ	Tarih	تاریخ اسلام
8	اجتماعیات	Sosyal Bilgiler	طبق تعلیمات عمومی

İKİNCİ AŞAMA

YEDİNCİ SINIF

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	فقه	Fıkıh	قدوری و شروط الصلوة
2	صرف	Sarf	صرف بهایی و میزان الصرف
3	نحو	Nahiv	نحو میر و شمة
4	عربی	Arapça	الطريقة المصریه و مفید الطالبین
5	منطق	Mantık	تیسیر المنطق
6	اجتماعیات	Sosyal Bilgiler	طبق تعلیمات عمومی
7	آداب اسلامی	İslâm Ahlakı	کتاب تألیف شورای ثقافتی بخش اول

İKİNCİ AŞAMA

SEKİZİNCİ SINIF

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	ترجمه	Meâl	جزء ثلاثین مع ترکیب

2	فقه	Fıkıh	نورالایضاح
3	صرف	Sarf	زنجانی
4	نحو	Nahiv	شرح مآته عامل وهدایة النحو
5	حدیث	Hadis	اربعین نووی
6	منطق	Mantık	ایساغوجی و مرقات
7	تجوید	Tecvit	جمال القرآن
8	آداب اسلامی	İslâm Ahlakı	کتاب تألیف شورای ثقافتی بخش دوم
9	عقاید	Akaid	فقه اکبر

İKİNCİ AŞAMA
DOKUZUNCU SINIF

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	ترجمه	Meâl (0-10. Cüzler Arası)	ده پاره اول
2	فقه	Fıkıh	کنزالدقایق اولین
3	صرف	Sarf	علم الصیغه
4	نحو	Nahiv	کافیہ
5	حدیث	Hadis	ریاض الصالحین (بخش اول)
6	منطق	Mantık	شدح تهذیب
7	تجوید	Tecvit	فوائد مکیه
8	عقاید	Akaid	ابوالمنتهی
9	انگلیسی و کمپیوتر	İngilizce ve Bilgisayar	

İKİNCİ AŞAMA
ONUNCU SINIF

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	ترجمه	Meâl (10-20. Cüzler Arası)	ده پاره وسط
2	فقه	Fıkıh	شرح وقایه
3	صرف	Sarf	مراح الارواح
4	نحو	Nahiv	النحو الواضح
5	اصول حدیث	Hadis Usûlü	مصطلح الحدیث
6	منطق	Mantık	بديع الميزان
7	اصول فقه	Fıkıh Usûlü	اطول الشاشی
8	عربی	Arapça	العربية بين يديك (جلد اول)
9	سيرت	Siyer	قصص النبيين اولين
10	تاریخ	Tarih	تاریخ تشريع

İKİNCİ AŞAMA
ON BİRİNCİ SINIF

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	ترجمه	Meâl (20-30. Cüzler arası)	ده پاره اخير
2	فقه	Fıkıh	هدایة اول
3	صرف	Sarf	فصول اکبری
4	نحو	Nahiv	شرح جامی معرب
5	حدیث	Hadis	آثار السنن

6	منطق	Mantık	سَلَم
7	اصول فقه	Fıkıh Usûlü	نور الانوار تا قیاس
8	عربی	Arapça	العربية بين يديك (جلد دوم)
9	بلاغت	Belagat	تلخیص المفتاح
10	عقاید	Akait	کلام اهل سنت والمهند علی المفند
11	فارسی	Farsça (Bir Şiir Kitabı)	گلستان سعدی
12	انگلیسی و کمپیوتر	İngilizce ve Bilgisayar	

İKİNCİ AŞAMA
ON İKİNCİ SINIF

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	تفیسر	Tefsir	جلالین
2	فقه	Fıkıh	هدایة دوم
3	نحو	Nahiv	شرح جامی مبنی
4	حدیث	Hadis	موطأ امام محمد
5	حکمت	Hikmet (Felsefe)	هدایة الحکمت
6	اصول فقه	Fıkıh Usûlü	حسامی
7	عربی	Arapça	العربية بين يديك (جلد سوم)
8	بلاغت	Belagat	مختصر المعانی (فن اول)
9	عقاید	Akait	مختصر الحصول الحمیدیه یا شرح العقیده الطحاویه
10	تاریخ	Tarih	تاریخ افغانستان بعد از ظهور اسلام

11	سیرت	Siyer	نبی رحمت
----	------	-------	----------

ÜÇÜNCÜ AŞAMA (ÂLIYYE DÖNEMİ)
ON ÜÇÜNCÜ SINIF

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	تفسیر	Tefsir	مدارک (حصه اول)
2	فقه	Fıkıh	هدایه سوم
3	فرايض	Feraiz	سراجی
4	حدیث	Hadis	شرح معانی الآثار
5	حکمت	Hikmet (Felsefe)	الهیة الوسطی
6	اصول فقه	Fıkıh Usûlü	توضیح وتلویح
7	ریاضی	Matematik	خلاصة الحساب
8	بلاغت	Belagat	مختصر المعاني (فن دوم و سوم)
9	اصول حدیث	Hadis Usûlü	تدریب الراوی
10	اصول تفسیر	Tefsir Usûlü	فوز الكبير
11	عقاید	Akaid	شرح عقاید
12	تاریخ	Tarih	تاریخ ادیان

ÜÇÜNCÜ AŞAMA (ALİYYE DÖNEMİ)
ON DÖRDÜNCÜ SINIF

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	تفسیر	Tefsir	مدارک (بخش اول)
2	حدیث	Hadis	مشکواة (جلد اول)

3	فقه	Fıkıh	هدایه چهارم
4	اصول حدیث	Hadis Usûlü	نخبه الفكر
5	بلاغت	Belagat	مطول
6	عروض	Aruz	مختصر الشافعی
7	اصول فقه	Fıkıh Usûlü	مسلم الثبوت
8	ادب عربی	Arap Edebiyatı	مقامات حریری
9	عقاید	Akait	شرح عقاید
10	حکمت	Felsefe	الهیه الكبرى
11	منطق	Mantık	میرزاهد

DÖRDÜNCÜ AŞAMA (ÂLİMİYYE DÖNEMİ)

ON BEŞİNCİ SINIF

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	تفسیر	Tefsir	بیضاوی
2	حدیث	Hadis	مشکواة (جلد دوم)
3	فقه	Fıkıh	فقه المقارن
4	اصول تفسیر	Tefsir Usûlü	لباب النقول
5	قواعد فقهی	Fıkıh Kaideleri	مجلة الحکام
6	تاریخ	Tarih	تاریخ الخلفاء ، للسيوطی
7	عقاید	Akait	خیالی
8	اصول تدریس	Öğretim İlkeleri	

DÖRDÜNCÜ AŞAMA (ÂLİMİYYE DÖNEMİ)

ON ALTINCI SINIF

NO	DERSLER (FARŞA)	DERSLER (TÜRKÇE)	OKUTULAN KİTAPLAR
1	حدیث	Hadis	بخاری شریف (جلد اول)
2	حدیث	Hadis	بخاری شریف (جلد دوم)
3	حدیث	Hadis	ترمذی شریف (جلد اول)
4	حدیث	Hadis	ترمذی شریف (جلد دوم)
5	حدیث	Hadis	مسلم شریف
6	حدیث	Hadis	ابو داود
7	حدیث	Hadis	نسائی
8	حدیث	Hadis	ابن ماجه
9	حدیث	Hadis	موطأ ، امام مالک

C. GENEL DEĞERLENDİRME

1. Temel Dinî İlimler Açısından

Kur'an, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Arapça gibi temel dinî ilimler derslerin resmî okullarında Lise seviyesinden itibaren görülmektedir. Dârü'lulûm Liselerinin bütün sınıflarında Hadis dâhil diğer dinî ilimler okutulmaktadır. Dârü'lulûm Meslek Yüksek Okullarda ise, söz konusu derslerin ağırlığı daha da artmaktadır.

Medreselerde takip edilen ders program ve müfredatları dikkatle incelenirse görülecektir ki her dört aşamaya ait sınıflarda hatırı sayılır ölçüde, dinî ilimlerin bir ağırlığından söz edilebilir. Özellikle Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Arapça adlarıyla ifade edilen Temel İslâm Bilimlerine ait ilim dallarında göreceli bir yoğunluk ve ağırlık dikkat çekici durumundadır. Programların değerlendirilmesi sonucunda dikkat çeken hususları maddeler halinde şu şekilde tespit etmemiz mümkündür:

1. Resmî olmayan medrese müfredatlarında, hemen hemen dört aşamanın bütün sınıflarda Kur'an-ı Kerim, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Arapça derslerinin özel bir ağırlığı söz konusudur.

2. Afganistan'ın ağırlıklı olarak Hanefî Mezhebine bağlı olan Müslümanlardan oluşması, doğal olarak Hanefî Tefsir, Hadis ve Fıkıh âlimleri tarafından kaleme alınmış eserlerin takip edilmesi sonucunu doğurmuştur.

3. Söz konusu eserler, Hanefilerin çoğunlukta olduğu diğer İslâm ülkelerinde de takip edilen eserlerdir.

4. Bu anlamda ağırlıklı olarak Hanefî fıkıh sistemlerini tercih eden Osmanlı Medreselerinde okutulan ders kitapları ile Afganistan'da söz konusu medreselerde okutulan eserler arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

5. Aynı özellik, Arapça Sarf-Nahiv ve Belâgat eserleri için de söz konusudur. Söz gelişi Muhtasarü'l-Meânî, Mutavvel gibi Belâgat kitapları ile Kâfiye, Molla Câmî Şerhi adlı eserler, Osmanlı Medreselerinde de takip edilmiş kitaplar cümlesindedir. Kezâ aynı durum Tefsir ve Fıkıh kitapları için de söz konusudur.

2. Hadis İlmi Açısından

Resmî olmayan medreselerde ilk hadis dersi, Birinci Aşamanın sekizinci sınıfında takip edilen İmam Nevevî'nin (676/1277) el-Erba'ûn adlı Kırk Hadis Şerhidir. Dokuzuncu sınıfta Rıyazu's-Sâlihîn, Onuncu sınıfta Hadis Usûlû, Onbirinci sınıfta Âsârü's-Sünen, İkinci Aşama Onikinci sınıfta İmam Muhammed'in Muvatta'ı, Üçüncü Aşama, Onüçüncü Sınıfta Hanefî âlimlerinden Tahavî'nin (321/933) Şerhu Meâni'l-Âsâr'ı ile Suyûtî'nin (911/1505) Tedribü'r-Râvî'si, Dördüncü sınıfta Beğavî'nin (516/1122) Mişkâtu'l-Mesâbîh'i, Dördüncü Aşama, On beşinci sınıfta, yine Beğavî'nin (516/1122) Mişkâtu'l-Mesâb'i takip edilmektedir.

Burada kayda değer olan en önemli husus ise, Dördüncü Aşama On altıncı Sınıf derslerinin tamamen Hadis İlmiyle ve önemli Hadis kaynaklarıyla donatılmış olmasıdır. Bu dönemin “Âlimlik Sınıfı” olması, mezun olacak öğrencilerin hemen hocalığa geçiş yapacakları son sınıf olmaları ile bu müfredat arasında kurulan bir ilişkiyi düşündürmektedir.

Kur'an'dan sonra en sahih hadislerin toplayan Buhârî'nin (256/975) el-Câmiu's-Sahih'inden iki cilt, Tirmizî'nin (279/892) Sünen'inden iki cilt, ayrıca Müslim'in (261/886) Sâhih'i, Ebû Davud (275/888), Nesâî (303/915), İbn Mâce'nin Sünenleri yanında, İmam Mâlik'in (179/795) Muvatta'ı "Âlimiyye Sınıfı"nda müfredata konulmuş durumdadır. Bu son sınıfın bütün derslerinin önemli Hadis kaynaklarından oluşması, İslâm dünyasının şerh ve yorum geleneğinin tanınması ve çözümlenmesini amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu durum, "İslâm sadece Kur'an'dır" parolası ile hareket eden, Ehl-i Kur'an'ın bölgeye yakın coğrafyalarda yaşaması ve bölge Müslümanlarının etkilenmesi tehlikesi karşısında bir tedbir olarak da düşünülebilir. Öyle anlaşılıyor ki, Afganistan bölgesi Hadis ve Sünnet'in İslâm teşriindeki yeri konusunda sağlam bir zemin üzerinde duruyor ve "İslâm Kur'an ve Sünnet'tir" tezini öne çıkarıyor. Bu tarih boyunca süregelen İslâm düşünce geleneği ve sistematığına uygun bir tutumdur.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA HADİS ÖĞRETİMİ

A. BUGÜNKÜ AFGANİSTAN TOPRAKLARINDA YETİŞEN MUHADDİSLER VE ESERLERİ

Giriş bölümünde de temas edildiği gibi bu bölümde Afganistan'da doğmuş, eğitim görmüş veya hayatının belli devrelerinde orada belli süre bulunmuş Hadis âlimlerini ve ilme hizmetlerini tanıtmayı amaçlamaktayız. Coğrafi sınırları tarih süreci içinde değiştiği için, belli dönemlerde Afganistan toprağı olduğu halde, şu an başka ülkelere ait olan yerler de değerlendirmeye alınmıştır. Şu var ki şahıslar ve eserlere dair, ulaşabildiğimiz bilgileri dercetmekle yetindik.

1. Ebû Adbillah Vâkıd el-Firyâbî (ö. 212/827)

H. 120 veya 126'da Belh¹⁸⁹ yakınlarındaki Fâryâb'da¹⁹⁰ doğdu. Buraya nispetle Firyâbî olarak tanındığı gibi Türk asıllı olduğu için Türkî nisbesiyle de anıldı. Memleketini ilim tahsili için terk edip gittiği Mekke'de, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ile karşılaşmış ve ondan hadis rivâyet etmek için onunla Kûfe'ye gitmiş ve kendisinden çok faydalanmıştır. Daha sonra Filistin'de bir sahil kasabası olan Kaysâriye'ye yerleşen Firyâbî, hadis otoriteleri tarafından sika kabul edilmiştir. Ayrıca Evzâî, Nâfi' b. Ömer, Cerîr b. Hâzim gibi âlimlerden hadis öğrendi. Odan Ahmed b. Hanbel, İbn Zencûye, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, Zühlî, Buhârî ve İbn Vâre gibi muhaddisler rivayette bulundular. Kendisinden "Kütüb-i Sitte"¹⁹¹ nin hepsinde rivayetler yer almaktadır.¹⁹² Buhârî "Sahîh"¹⁹¹ inde 88 yerde ondan hadis rivâyet etmektedir.¹⁹²

Firyâbî Rebûlevvel 212'de (Haziran 827) Filistin'de vefat etti. Onun H. 213'te

¹⁸⁹ Belh, Afganistan'ın kuzeyinde bir şehir ve eyalettir. Günümüzde Afganistan'ın 34 velayetinden biri olup merkezi Mezar-i Şeriftir. Nüfusunun 1.245.100 kişi olduğu tahmin edilen bu ilin toprak genişliği 16.186 km²'dir. Belh şehri Âmuderya'nın güneyindeki Dehâs ırmağı üzerinde ve Kûhibâbâ dağının eteğinde kurulmuştur. İslâm kültür ve medeniyet tarihinde çok önemli bir yeri olan bu şehrin çok eski tarihi vardır. Yazıcı, Tahsin, "Belh", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 440-410; Eyyubî, *a.g.e.*, s. 49-51; <http://www.citypopulation.de/Afghanistan.html>.

¹⁹⁰ Fâryâb, günümüz Afganistan'ın 34 ilinden biridir. Merkezi Meymene olan bu ilin 14 ilçesi ve 941.800 nüfusu vardır. Afganistan'ın başkenti olan Kabil ile mesafesi 794 km. olan Fâryâb, Afganistan'ın Kuzeyinde yer almakta ve Türkmenistan sınırındadır. Eyyubî, *a.g.e.*, s. 58-60; Yakut el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Bıldan*, Beyrut, Beyrut, ts., IV, 284; <http://www.citypopulation.de/Afghanistan.html>.

¹⁹¹ Koçkuzu, Ali Osman, "Firyâbî Muhammed b. Yûsuf", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 146.

¹⁹² Eren, Mehmet, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, Konya, 2003, s. 177.

(M. 828) öldüğünü söyleyenler de vardır.¹⁹³

Fıkıh ve Tefsirle ilgili birkaç eser yazan Firyâbî, hadisle ilgili de “el-Müsned” adlı bir eser yazmıştır.

1.1. Eseri:

1.1.1. el-Müsned

Firyâbî'nin hadis ile ilgili yazmış olduğu bu eser, hocası İbn Hacer el-Askalanî'nin “el-İsâbe”sinin kaynaklarından. İbn Hacer'in belirttiğine göre bu eser Saîd b. Abdûs, Mahmûd b. Hâmid ed-Dımaşkî ve Ebü'd-Dahdâh Ahmed b. Muhammed et-Temîmî tarafından rivâyet edilmiştir.¹⁹⁴

2. Ebû's-Seken el-Belhî (ö. 214 /829)

Mekkî b. İbrâhîm el-Belhî, İsmâîl'in karesi ve el-Hasen ile Yakûb'un babasıdır. Altmış defa hac yapan el-Belhî, Tâbiîn tabasından on yedi kişiden hadis yazdığını söyler. Sika bir muhaddis olan el-Belhî Abdullah b. Sa'îd, Ca'd (Cü'yd da denir) Hişâm b. Hassân, Hanzala b. Ebî Süfyân, Hişâm b. Ebî Abdillâh ve Hâşim b. Hâşim'den hadis duymuştur. Birçok muhaddis de ondan hadis öğrenmiştir. Buhârî Sahîh'inde ondan 33 hadis rivâyetetmiştir.¹⁹⁵

Beş kere hacce gitmiş olan Mekkî b. İbrâhîm,¹⁹⁶ H. 126 yılında doğmuş ve H. 214 veya 215'te Belh'te vefat etmiştir.¹⁹⁷

3. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî (ö. 224/838)

154/771 yılında Herat'ta doğduğu tahmin edilmektedir. Rum (Bizans) asıllı olan babası Ezd kabilesinden bir kişinin âzatlısıydı. İlköğrenimine Herat'taki bir sıbyan mektebinde (küttâb) başladı. 179/795 yılında Herat'tan ayrılarak Kûfe ve Basra'daki fıkıh, hadis, tefsir ve dil âlimlerinin derslerine devam etti. Daha sonra Herat'a dönerek burada Hârûnürreşîd'in valilerinden Herseme b. Ayen onu çocuklarının eğitim ve

¹⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 535-537.

¹⁹⁴ el-Kettânî, Muhammed b. Cafer, *-er-Risâlu'l-Müstatrafe Li-Beyani Meşhûr Kütübi's-Sunneti'l-Müşşerefe,-Hadis Literatürü* - trc.: Yusuf Özbek, İstanbul, 1994, s. 97; Koçkuzu, Ali Osman, “Firyâbî Muhammed b. Yûsuf”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 146.

¹⁹⁵ Tezhib, X, 293-295; Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 441.

¹⁹⁶ Belhî, Sayfıyuddîn Ebû Bekir Vâiz, *Fezâil-i Belh*, tec., Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Hüseyinî Belhî, Kabil, 2010, s. 202.

¹⁹⁷ Eren, *a.g.e.*, 181-182.

öğretimiyle görevlendirdi. Aynı zamanda İmam Şafî’den fıkıh okuyarak onunla ilmî tartışmalarda bulundu. Ahmed b. Hanbel’in sohbetlerine katıldı. Ayrıca Abdullah b. Mübarek, Süfyân b. Uyeyne. Yahya b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî’den hadis okudu. Kırka yakın talebesinden ise Ahmed b. Hanbel, Ebû Hatim es-Sicistânî, Buhârî, Tirmizî ve Belâzürî gibi tanınmış kişilerin isimleri zikredilmektedir.¹⁹⁸

219 (834) yılında hacca giden ve rüyasında Hz. Peygamber’i gördüğü için geri dönmekten vazgeçip Mekke’de oturmaya karar veren Ebû Ubeyd H. 224 yılı Muharrem ayında (Aralık 838) burada vefat etti ve Ca’fer b. Ebû Tâlib’in evine defnedildi. Onun 222 (836) veya 223’te (837) öldüğü de kaydedilmektedir.¹⁹⁹

3.1. Eserleri:

3.1.1. Garibu’l-hadis

“Garîbi’l-hadis ve’l-âsâr” diye de tanınan bu eser, kimilerince bu konuda yazılan ilk eserdir. Hadislerde geçen nâdir kelime ve tabirlerin izahına dair önemli bir eserdir. Ebû Ubeyd bu eserinde, kelimeleri alfabetik olarak sıralamıştır. Hatib el-Beğdâdî’ye göre müellif garib kelimelerini açıklayacağı hadisleri müsned tertibinde bir araya getirmiştir. Ancak “Garibü’l-hadis”’in eldeki baskılarında Hz. Peygamber’in hadislerine ait bölümde tertibine göre bir sıralama görülmemektedir. Muhammed Abdülmuîd Hanın idaresinde Muhammed Azîmüddin tarafından dört (Haydarâbâd 1384-1387/1964-19671, Hüseyin Muhammed Şeref tarafından da iki cilt halinde (Kahire 1984) yayımlanmıştır.²⁰⁰

3.1.2. Kitâbü’l-Emsâl

Hayatının sonlarına doğru Mekke’de tamamladığı bu eserinde Ebû Ubeyd mesel haline gelmiş on yedi hadisin bir kısmını açıkladıktan sonra derlediği 1386 meseli 19 bölüm ve 270 bab halinde ele almıştır. Bu bölümlerde dil ve konuşma, insanın özellikleri, güzel ahlâk, dostluk ve kardeşlik, İlim, çeşitli ihtiyaçlar, zulüm ve kötü huylar gibi konulara dair meselleri bir araya getirmiş, bunları izah ederken kimlerden faydalandığını da belirtmiştir.²⁰¹

¹⁹⁸ Tüccar, Zilfıkar, “Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 244.

¹⁹⁹ Tüccar, Zilfıkar, “Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 245.

²⁰⁰ Kettânî, *a.g.e.*, s.330.

²⁰¹ Tüccar, Zilfıkar, “Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 245.

3.1.3. el-Hutab ve'l-mevâciz

Ebû Ubeyd bu kitabının adını baş tarafta “el-Hutab ve'l-mevâ'iz ve'l-hazzu alâ mâli'lbiiri ve talebi'l'hayr” şeklinde kaydetmektedir. Eser Hz. Peygamber'in bazı tavsiyeleriyle diğer peygamberlerin öğütlerini, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in nasihatlerini ihtiva etmektedir. Ramazan Abdüttevâb Leipzig Kütüphanesi'ndeki (nr. 158) tek nüshasını esas alarak eseri yayımlamıştır (Kahire 1406/1986).²⁰²

4. Said b. Mansur et-Tâlkânî el-Belhî (ö. 227/842)

Ebeveyni cihetiyle Mervelidir. Aslen Tâlkânî²⁰³ olduğu söylenir. Cûzcân'da doğmuş olan el-Belhî, Belh'te yetişmiş ve orada ikamet etmiştir. Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, İbn Uleyye, gibi birçok âlimeden hadis öğrenen el-Belhî'den, ez-Zehlî, Müslim ve Ebû Hâtim gibi ünlü mühaddisler de ondan hadis öğrenmişlerdir.²⁰⁴

İslâm dünyasının büyük bir kısmını gezdikten sonra hayatının sonuna doğru Mekke'ye geldi ve orada mücâvirliği seçmiştir. el-Belhî, ömrünün son yıllarını geçirdiği Mekke'de 227/841'de vefat etmiştir.²⁰⁵

4.1. Eserleri:

4.1.1. es-Sünen

Said b. Mansur, sünen türü eserlerin en eskisi olan bu eserini hayatının sonuna doğru yazmıştır. Tamamı günümüze kadar ulaşamayan bu eser, Hz. Muhammed (s.a.v.)'den sadece üç aracı ile alınan hadisler ihtiva ettiği söylenmektedir.²⁰⁶ Bu kitabı, İbn Ebî'd-Dünyâ'nin te'lifatı gibi pek çok miktarda mu'dal, munkatı' ve mürsel hadis ihtiva etmektedir. Bu eserin yazma olarak elimizde kalan tek cildi İstanbul'dadır. Köprülü 439 (165 yk. 3. Cüz', 725 H.). bu cilt, Habiburrahman el-A'zemi'nin tahkiki ile Hindistan'da neşredilmiştir.²⁰⁷

²⁰² Tüccar, Zilfîkar, “Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 245.

²⁰³ Bugünkü Afganistan sınırları içinde olan tarihi bir şehirdir. Bu şehir Afganistan'ın 34 vilayetinden biri olan Tahar vilayetinin merkezi durumundadır. İzzüddin, İbni'l-Esîr el-Cazerî, *el-Lubâb fî Tehzibi'l-Ensab*, Beyrut, ts, II, 269.

²⁰⁴ Sandıkçı, *a.g.e.*, ay.; Sıddîkî, *a.g.e.*, s. 194.

²⁰⁵ Sıddîkî, *a.g.e.*, s. 193-194; Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 435.

²⁰⁶ Sıddîkî, *a.g.e.*, s. 194.

²⁰⁷ Kettânî, *a.g.e.*, s. 27.

4.1.2. Ahâdîsu'l-Avâlî²⁰⁸

5. Ebü'l-Velid el-Herevî (ö. 232/846)

Ahmed b. Ebî Recâ' Abdillâh Ebü'l-Velid el-Herevî, İbn Ebî Recâ' diye bilinir. Yahyâ b. Sa'îd el-Kattânî, Yahyâ b. Âdem, en-Nadr b. Şümeyl, Ebû Üsâme, İshâk b. Süleyman, Seleme b. Süleyman ve Mu'âviye b. Amr'den hadis duymuştur. Hâkim'e göre o, Herat'ta Fıkıh ve Hadis ilminde zamanının imamıdır. Ahmed b. Hanbel ile birlikte ilim tahsil etmiş ve onun hocalarından rivâyetlerinden seçtiği hadisleri yazmıştır.²⁰⁹

Ahmed b. Recâ' 232'de Herat'ta ölmüştür.²¹⁰

6. Ebû Zekeriyâ el-Belhî (ö. 232/846)

el-Belhî'nin nispeti İbn Adî'ye göre "el-Mervezî" dir. el-Hakem b. el-Mübârek'in meşhur öğrencisi olan el-Belhî, Şebâbbe b. Sevvâr ile Ravh b. Ubâde'den hadis duymuştur. İbn Hibbân onu Sikât'ında zikretmiştir.²¹¹

Ondan Sahîhin'de iki hadis rivâyet etmiş olan Buhârî, onun H. 232 yılında öldüğünü bildirmiştir.²¹²

7. Ebû Bekr el-Belhî (ö. 233/847)

El-Belhî'nin adı Yahyâ olup lâkabı olan "Cümü'a" ile meşhur olmuştur. Mervân b. Mu'âviye'den hadis duymuştur. Önceden re'y mezhebini benimsemiş olan Yahyâ, daha sonra ashâb-ı hadisın yolunu tutarak hadisleri savunmaya başlamıştır.²¹³

İbn Hibbân'a göre rivâyetleri düzgün olan el-Belhî H. 233'de vefat etmiştir.²¹⁴

8. Ebû Abdullâh el-Belhî (236/850)

İbn Adî büyük ihtimalle Merv'li olduğunu söyleyerek, Irâk'lı âlimlerin ona "Muhammed b. Abdürrabbih" dediklerini bildirmiştir. Vekî' b. el-Cerrâh ile Mekkî b. İbrâhîm'den hadis duymuştur.²¹⁵

²⁰⁸ Sandıkçı, *a.g.e.*, ay.

²⁰⁹ Tehzîb, I, 97.

²¹⁰ Eren, *a.g.e.*, s. 95; Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 428.

²¹¹ Tehzîb, XI, 189.

²¹² Eren, *a.g.e.*, s. 188-189.

²¹³ Tehzîb, II, 110.

²¹⁴ Eren, *a.g.e.*, s. 109.

Muhammed b. Amr 236'da ölmüştür.²¹⁶

9. Yahyâ b. Mûsâ Ebû Zekerıyyâ el-Belhî (ö. 239/853)

Aslen Küfe'li olan Belhî, Horâsân'da doğmuş Belh'te yetişmiştir. "Hatt" kelimesini çok tekrar ettiği için ona "Hatt" lâkabı takılmıştır. Bunun babası Mûsâ'nın olduğu, ona da "İbn Hatt" denildiği de söylenir. Fakîh ve sika bir hadis imamı olup Vekî b. el-Cerrâh, el-Velîd b. Müslim, Muhammed b. Bekr, Yezid b. Hârûn, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Sa'îd b. Mansûr'dan hadis duymuştur. Buhârî ondan 42 yerde rivâyet etmektedir.²¹⁷

Yahyâ b. Mûsâ'nın H. 239-241 yılları arasında Belh'te öldüğü söylenmiştir.²¹⁸

10. Kuteybe b. Saîd es-Sekafî (ö. 240/855)

149 (766) veya 150'de doğdu. Adının Yahya veya Ali, Kuteybe'nin onun lâkabı olduğu da söylenmiştir. Sakif kabilesinin mevlâsı olup aslen Belh yakınlarındaki Bağlân köyünden (günümüzde Afganistan'ın vilayetlerinden biridir) olduğu için Belhî ve Bağlânî nisbeleriyle de anılır.²¹⁹

Kuteybe'nin gençlik yıllarında gördüğü bir rüyanın hadis ilimleriyle uğraşması gerektiği şeklinde yorumlanması üzerine bu sahaya yöneldiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine 172'de çıktığı seyahat sırasında Bağdat, Şam, Mısır, Mekke ve Medine gibi yerleri dolaşarak Leys b. Sa'd, İbn Lehîa, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd ve Süfyân b. Uyeyne'den ve daha pek çok âlimden hadis öğrenmiştir. 216'da Bağdat'a gittiğinde kendisinden istifade eden Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'den başka Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, Nuaym b. Hammâd, Ali b. Medîni, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ve Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe gibi âlimler de ondan hadis dinlemişlerdir. Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de yer alan Kuteybe'den Buhârî kendi "Sahîh"inde 380 ve Müslim 668 hadis nakletmiştir.²²⁰

Zehebî, Kuteybe hakkında içinde seksen kadar âlî isnadla rivâyet edilmiş hadislerine de yer verdiği bir biyografi çalışması yaptığını söylemekte, İbn Hacer de,

²¹⁵ Tehzîb, V, 230-231.

²¹⁶ Eren, *a.g.e.*, s. 168.

²¹⁷ Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 441; Tehzîb, VI, 178-179.

²¹⁸ Eren, *a.g.e.*, 193.

²¹⁹ Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 437.

²²⁰ Çakın, Kamil, "Kuteybe b. Saîd", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 491-492.

üzerinde hocaları ve talebeleriyle ilgili bazı özel işaret ve remislerin bulunduğu bir kitabının varlığından söz etmektedir. Bir öğrencisinin söylediğine göre, kitabındaki kırmızı işaretli yerler Ahmed b. Hanbel'i, yeşil işaretli yerler ise Yahyâ b. Ma'in'i göstermektedir.²²¹

Kuteybe b. Saîd Şaban 240'ta (Ocak 855) Bağlân'da vefat etti.²²²

10.1. Eseri:

10.1.1. el-Avâlî fi'l-Hadis²²³

11. Ebû Ali el-Belhî (ö. 244/858)

el-Hasen hadis tahsili için çok seyahat eden, çok yazan, çok ezberleyen ve çok müzâkere eden imamlarından biridir. İsmâîl b. El-Halîl ile Kurra b. Habîb'den hadis duymuştur.²²⁴

El-Hasen b. Şücâ' 49 yaşındayken 244'te ölmüştür.²²⁵

12. Muhammed b. Ebân Ebû Bekr el-Belhî (245/859)

“Hamdüye” lâkabı ile de bilinen Belhî, Ebû Süfyân Vekî' b. el-Cerrâh'ın müstemlîsi olduğu için “el-Müstemlî”²²⁶ nispeti ile tanınır. Denildiğine göre Vekî' için yirmi sene müstemlîlik yapmıştır. Sika muhaddislerden olup Ğunder diye meşhur olan Muhammed b. Ca'fer'den hadis duymuştur.²²⁷

Buhârî onun 245'te öldüğünü bildirmiştir. Diğer âlimler ise 244'te Belh'te öldüğünü söylemişlerdir.²²⁸

13. Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869)

165/781 yılı civarında Sicistân veya Tüster'de doğmuştur. Aslen Tüsterli olup Kirman ve Sicistân'da ticaret yaptıktan sonra Sicistân'a yerleşen Fars asıllı zengin ve

²²¹ Eren, *a.g.e.*, s. 155.

²²² Tehzîb, IV, 521-522.

²²³ Sandıkçı, *a.g.e.*, 438.

²²⁴ Tehzîb, I, 563-564.

²²⁵ Eren, Mehmet, *a.g.e.*, s. 112.

²²⁶ Hocanın yazdırdığı hadisleri yazan öğrenci; Hocanın kalabalık bir yerde yazdırdığı hadisleri yüksek sesle tekrar ederek uzakta olanlara duyuran kimse. Aydınlı, Abdullah, *Hadis istilahları sözlüğü*, İstanbul, 2006, s. 228.

²²⁷ Tehzîb, V, 5-6.

²²⁸ Eren, Mehmet, *a.g.e.*, s. 156.

nüfuzlu bir aileye mensuptur. Başta kendisinden “Kitâbü Sîbeveyh”i iki defa okuduğu Ahfeş el-Evsat ile kıraat hocası Ya’kub el-Hadremî olmak üzere Dûrî, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, Eyyûb. b. Mütevekkil vb. gibi âlimlerden Hadis, Kıraat, Ku’an ilimleri, Arap dili grameri, Fıkıh ve Tefsir gibi alanlarda ders almıştır. Sicistânî, çok sayıda eser yazmış ve sayısız öğrenci yetiştirmiştir. Sicistânî’nin yetiştirmiş olduğu öğrencilerinden Müberrid, İbn Düreyd, İbn Kuteybe, Ebû Dâvûd, Râmehürmüzî, Muhammed b. Cerir et-Taberî gibi âlimler sayılabilir.²²⁹

Öğrencisi İbn Düreyd’in rivâyetine göre Sicistânî H. 255 yılı Muharrem doksan yaşlarında Basra’da vefat etmiştir.²³⁰

14. Ebû İshâk el-Cûzcânî (ö. 259/873)

Ebû İshâk, eski Horasan²³¹ bölgesindeki Cûzcân’da²³² doğdu. Daha sonra Dımaşk’a (Şam) giderek oraya yerleştiği ve ölünceye kadar orada yaşadığı için Şam muhaddislerinden sayılır.²³³ Cûzcânî, ilim öğrenmek için Mekke, Basra, Remle, Mısır gibi yerleri dolaşarak Yezîd b. Hârûn, Ebû Asım en-Nebîl, Haccâc b. Minhâl, Affân b. Müslim ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Ebû Zür’a er-Râzî, İbn Huzeyme, Ebû Hatim er-Râzî ve İbn Cerîr et-Taberî gibi büyük âlimler rivayette bulunmuşlar. Rivayetleri Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî’nin sünenlerinde yer alan Cûzcânî hakkında: Nesâî sikadır demiş ve Dârekutnî de onun sika hadis hafızları arasında yer aldığını söylemiştir. Zehebî onu Yahya b. Maîn ve Ebû Hatim er-Râzî gibi katı tenkitçilerden saymıştır.²³⁴

Dımaşk hatibi diye ün kazanan Cûzcânî, 259/873 yılında Dımaşk’ta vefat etmiş ve oraya defin edilmiştir.

²²⁹ Tüccar, Zülfikar, “Sicistânî, Ebû Hatim”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 139-141.

²³⁰ Tüccar, Zülfikar, “Sicistânî, Ebû Hatim”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 139-141.

²³¹ Günümüzde eski Horasan bölgesinin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Herat, Belh, Cûzcân ve Faryâb yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır. En geniş kesim İran’ın elindedir. Çetin, Osman, “Horasan”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 234.

²³² Cûzcân, Afganistan’ın otuz dört velayetinden biri olup Kuzey bölgesinde yer almaktadır. Bu şehir Hz. Osman’ın Valisi Ahnef b. Kays’ın kumandanlarından Emir Akra’ b. Hâbis tarafından (31-32/ 653-653) fethedilmiştir. Yazıcı, Tahsin, “Cûzcân”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 96.

²³³ Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 106.

²³⁴ Çakan, İsmail Lütfî, “Cûzcânî, Ebû İshak”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 97-98.

14.1. Eserleri:

14.1.1. Ahvâlü'r-ricâl

Birçok kaynakta “el-Cerh ve't-ta'dîl” ve “Kitâbü'd-Du'afâ” adlarıyla geçen bu eser, bazı kaynaklarda “eş-Şecere fî ahvâli'r-ricâl” şeklinde zikredilmektedir. Bu kitap, sekiz'i mükerrer olmak üzere 380 râvi hakkında kısa değerlendirmeleri ihtiva etmektedir.²³⁵

Ahvâlü'r-ricâl, Beyrut'ta 1405/1985 yılında basılmıştır.

14.1.2. Emârâtü'n-nübüvve

Eserden seçilmiş bir kısım Zâhiriyye Kütüphanesi'nde (Mecmua, nr. 104, vr. 162^a-169^a) bulunmaktadır.

14.1.3. el-Ebâtîl

Hadis tenkidine dair olan bu eserden seçilen küçük bir bölüm Zâhiriyye Kütüphanesi'nde (Umumi, nr. 548, vr. 97^b-100^a) bulunmaktadır.²³⁶

Ayrıca kaynaklarda Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin, “Kitabu's-Sikat”, “Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl” ve “el-Mütecem” adlı eserlerinin bulunduğu bildirilmektedir.²³⁷

15. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889)

Kütüb-i Sitte'den biri olan es-Sünen'in müellifi olan Sicistânî, 202/817 yılında Sicistân²³⁸, da doğdu. 203'te doğduğunu söyleyenler de vardır. Sicistân, bazılarının ileri sürdüğü gibi “Sicistâne” diye de anılan Basra'nın bir köyü olmayıp İran ile Afganistan arasındaki sınır bölgesidir. Ailesi aslen Yemen'in Ezd kabilesinden olduğu için Ezdî ve Sicistânlı anlamında Sicî nisbeleriyle de anılır.

Küçük yaşta doğduğu yer olan Sicistân'da başladığı Hadis bilgisini arttırmak için on sekiz yaşında seyahate çıkmıştır. İlk önce Bağdat sonra Basra'ya gitti ve orada uzun

²³⁵ Mohammad İsmail, Mohammad Yusuf, *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâli'r-ricâ Adlı Eseri*, s. 41.

²³⁶ Çakan, İsmail Lütfi, “Cûzcânî, Ebû İshak”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 97-98.

²³⁷ Sandıkçı, *a.g.e.*, ay.

²³⁸ Günümüzde bir kısmı İran, bir kısmı Afganistan sınırları içinde kalan ve tarihi bir bölge olan Sistân Arapça'ya Sicistân şeklinde geçmiştir. Bölge Horasan'ın güneyinde yer almasından dolayı başta “Şahnâme” olmak üzere bazı eski metinlerde Nîmrûz (gün ortası, öğle anlamına gelir aynı zaman da Afganistan'ın 34 ilinden bir il) adıyla zikredilmiştir, Özgüdenli, Osman Gazi, “Sistân”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 275; Yâkût, el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büdân*, III, 190.

süre kalıp, Müslim b. İbrahim el-Ezdî, Tebûzekî, Ârim el-Basrî ve Velîd et-Tayâlisî gibi muhaddislerden hadis öğrenen Ebû Dâvûd, daha sonra dönemin başka ilim merkezlerini dolaşmaya başlamıştır. Çoğu Buhârî ve Müslim'in de hocası olan birçok âlimden istifade etmiştir. Memleketi olan Herat ve başka yerlerde kendisinden pek çok muhaddis faydalanmıştır. Oğlu Abdullah başta olmak üzere Ebû İsa et-Tirmizî, İbn Ebü'd-Dünyâ, bir rivayete göre Nesâî, Abdân el-Ahvâzî gibi birkaç muhaddis ve âlimler ona talebelik ettiler. Basralı talebelerinden Muhammed b. Ahmed el-Lü'lû ile Ebû Bekir ibn Dâse kendisinden “es-Sünen”i rivayet edenlerin en tanınmışlarıdır.²³⁹

Ebû Dâvûd 16 Şevval 275 yılında Basra'da vefat etti ve Süfyân es-Sevrî'nin kabrinin yanına defedilmiştir.²⁴⁰

15.1. Eserler:

15.1.1. es-Sünen

Ebû Dâvûd'un en önemli eserleri olan bu eseri “el-Kütübü's-Sitte”ye dâhil edilmiştir. Ahkâm hadislerinin ağırlıklı olduğu bir hadis mecmuasıdır. Ebû Dâvûd “Sünen”ini tasnif etmek için yaklaşık 4800 kadar hadisi, 500.000 içerisinden seçmiştir. Ebû Dâvûd'un bu kitapta kaydettiği bütün hadislerin sahîh olmadığını unutmamak gerekir. Müellifin bizzat kendisi ileri derecede zayıf olan hadisleri belirtmeye özen gösterilmiştir. Ebû Dâvûd “Sünen”ine bazı zayıf hadisleri niçin aldığını “zayıf bir hadis, ulemanın görüşlerinden (re'y) daha iyidir” diyerek açıklamıştır. Üzerine birçok şerh yazılmış olan bu eser, başta Kahire olmak üzere birçok şehirde defalarca basılmıştır.²⁴¹

15.1.2. el-Merâsîl

Ebû Dâvûd'un bu eseri 223 râvi (mürasil) tarafından rivayet edilen 544 mürsel hadisi ihtiva etmektedir. Bu eser sahasının ilk ve orijinal eseri olup, bilindiği kadarıyla ilk defa Ali es-Sünnî et-Trablusî tarafından senedleri zikredilmeksizin neşredilmiş. Daha sonra senedleriyle birlikte muhtelif baskıları yapılmıştır.²⁴²

²³⁹ Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 119.

²⁴⁰ el-A'zemî, Muhammed Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, trc., Recep Çetintaş, İstanbul, 2010, s. 139.

²⁴¹ el-A'zemî, *a.g.e.*, s. 140-141.

²⁴² Polat, Salahattin, “el-Merasıl”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 168.

15.1.3. Mesâ'ilü'l-İmam Ahmed b. Hanbel

Bu eser “el-Mesâ'ilü'lletî hâlefe aleyhe'l-İmâm Ahmed b. Hanbel” adıyla da bilinmektedir. Ahmed b. Hanbel'e sorulan bazı soruların Ebû Dâvûd tarafından kaydedilen cevaplarından ibaret olan bu kitap, Fıkıh bablarına göre tertip edilmiştir. Bu kitap Muhammed Behçet el-Beytâr tarafından neşre hazırlanmış ve Reşîd Rızâ'nın takdim yazısıyla yayımlanmıştır.²⁴³

15.1.4. İcâbâtühû alâ su'âlâtî Ebî Ubeyd Muhammed b. Ali b. Osman el-Âcurrî

Râvilerin cerh ve ta'diline dair talebesi Ebû Ubeyd el-Âcurrî'nin sorularına verdiği cevapları ihtiva eden ve Âcurrî tarafından derlenen eser beş cüzden meydana gelmektedir. İbn Hacer'in “Tehzîbü't-Tehzîb”de çok faydalandığı bu eserin Köprülü Kütüphanesi'ndeki üçüncü cüzü (nr. 292, 30 varal) Muhammed Ali Kasım el-Ömerî tarafından yayımlanmıştır. Dördüncü ve beşinci cüzleri Bibliotheque Nationale'de bulunan (nr. 2085, 68 varak) eserin birinci ve ikinci cüzlerinin günümüze ulaşp ulaşmadığı bilinmemektedir.²⁴⁴

15.1.5. Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfi Sünenihî

“Risale fî vasfî te'lîfihî lî-kitabî's-Sünen” adıyla da anılan risale, bir müellifin kendi eserini tanıtip benzerleriyle karşılaştırması ve o devirde pek âdet olmayan bir usulü ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Eserin Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'deki yegâne nüshasını (Hadis, nr. 348, vr, 188^a-191^a) ilk defa Zâhid Kevserî (Kahire 1369), daha sonra da Muhammed Lutffî es-Sabbâğ (Beyrut 1394, 1405) yayımlamışlardır.²⁴⁵

15.1.6. Kitâbü'z-Zühd

Bu eserin Mağrib hattıyla yazılmış bir nüshası Fas'ta Karaviyyin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 80/133).²⁴⁶

15.1.7. Tesmiyetü ihve ellezîne ruviye anhümü'l-hadis

²⁴³el-A'zamî, *a.g.e.*, s. 140.

²⁴⁴Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 119.

²⁴⁵el-A'zamî, *a.g.e.*, ay.

²⁴⁶Belhî, *a.g.e.*, s. 91.

“Tesmiyetü'l-ihve min ehli'l-emsâr” adıyla da bilinen bu risale Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye bulunmaktadır (Mecmua, nr. 129, vr. 216^a-223^a).

15.1.8. Kitâbü'l-Ba's ve'n-nüsûr

Ebû Dâvûd'un bu eseri, Brockelmann tarafından Dımaşk'ta bulunduğunu söylemektedir (GAL [Ar.], III, 189).

15.1.9. Kitâbü'l-Kader

Günümüze gelip gelmediği bilinmeyen eser, “er-Red alâ ehli'l-kader” ve “er-Red ale'l-kaderiyye” adlarıyla da anılmaktadır.²⁴⁷

16. Osman b. Saîd es-Sicistânî (ö. 282/893)

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 200 (815) yılı civarında Sicistân'da doğduğu zikredilmektedir. Sicistân'ı olup Temîm kabilesinin Dârim koluna mensuptur. Hadis öğrenmek için Horasan, Hicaz, Irak, Suriye ve Mısır'ı dolaşmıştır. Bir süreliğine Mekke'de mücabit kalan es-Sicistânî, daha çok Herat'ta ikamet etmiş ve devrinin Herat muhaddislerinin en meşhurlarındandır.²⁴⁸

Hadis ilmini Yahyâ b. Ma'in ve Ali el-Medîmî'nin de arasında bulunan birçok muhaddisten öğrenen Dârimî, bu ilimde el-Buhârî, Ebû Zur'a ve Ebû Hatim'e denk tutulmuştur.²⁴⁹

Dârimî, Zilhicce 280 (Şubat 894) tarihinde Herat'ta vefat etti. 282 yılında öldüğü nakledilirse de bu rivâyet zayıf kabul edilir.²⁵⁰

16.1. Eseri:

16.1.1. el-Müsnedü'l-Kebir

Dârimî'nin bu kitabının hacmi çok büyüktür.²⁵¹

17. Ebü'l-Hasen el-Beğavî (ö. 286/899)

Horasan'da Merverrûz ile Herat arasında bulunan Bağşûr (Bağ) kasabasında doğduğu ve buraya nisbet edildiği anlaşılan Beğavî, daha sonra Mekke'ye yerleşti ve

²⁴⁷Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 121.

²⁴⁸Aydınlı, Abdullah, “Dârimî, Osman b. Saîd”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 467.

²⁴⁹Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 425.

²⁵⁰Aydınlı, Abdullah, “Dârimî, Osman b. Saîd”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 468.

²⁵¹Uğur *a.g.e.*, s. 93-94.

ölümüne kadar burada yaşadı. Affân b. Müslim, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, Ka'nebî ve Ali b. Ca'd gibi şeyhlerden hadis dersi aldı. Kendisinden yeğeni Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, Da'lec b. Ahmed, Taberânî.²⁵²

İbn Ebû Hatim'in sadûk; Dârekutnî'nin ise sika diye söz ettiği Beğavî, doksan yaşını geçmiş olduğu halde H. 286 yılında Mekke'de vefat etti.

17.1. Eseri:

17.1.1. Müsned

İsâbe'nin önemli kaynaklarından olan bu "müsned" in nüshası bize kadar ulaşmamıştır. El-Beğavî, Mukil yani rivâyeti az olan sahâbîlerin müsnedlerini de cem'etmiştir. Bu eseri kendisinden Ebû Ali Hâmid b. Muhammed en-Nerevî rivâyet etmiştir.²⁵³

Ayrıca Beğavî'nin, hocası Ebû Ubeyd'den naklettiği hadisleri ihtiva eden bir de hadis cüzü bulunmaktadır.

Beğavî, hocası olan Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın "Garîbü'l-hadis" adlı eserini de rivâyet etmiştir.²⁵⁴

18. Ebû Sa'îd el-Herevî (ö. 292/905)

Herevî; Ali b. el-Medinî, Ahmed b. Hanbel, İshâk, Hibbân b. Musâ, İbn Mümeyr, Ebâ Mus'ab ve Ya'kub b. Kasib'den hadis duymuştur. Ondan da İbn Ukayl, Ebû Abdullah b. El-Hurram ve Muhammed b. Salîh b. Hânî gibi âlimler hadis duymuşlardır.²⁵⁵

Hâkim'e göre döneminin imami olan Ebû Sa'îd el-Herevî, H. 292 yılında Herat'ta vefat etmiştir.²⁵⁶

19. Ebû Ali el-Belhî (ö. 295/908)

Ebû Ali el-Belhî diye meşhurdur. Aburrazzak b. Hemmâm, Kuteybe b. Saîd, İbrahim b. Yûsuf, Kuteybe b. Saîd, Hediyye b. Abdülvehhâb, Ali b. Hucr gibi Belh ve

²⁵² Çakak, İsmail Lütî, "Beğavî, Ali b. Abdülaziz", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 339.

²⁵³ Kettânî, *a.g.e.*, s. 94; Uğur, *a.g.e.*, s. 205.

²⁵⁴ Çakak, İsmail Lütî, "Beğavî, Ali b. Abdülaziz", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 339.

²⁵⁵ Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 428.

²⁵⁶ Tabakatu ulema-i Hadis, II, c. 410. s.

Merv bölgesi muhaddislerinden hadis tahsil etti. Kendi bölgesinde ilmini yaydıktan sonra ileri yaşlarında Nîşâbur'a geçti, oradan da Bağdat'a gitti. İbn Kâni, Ebû Bekir eş-Şâfiî ve Ciâbî gibi muhaddisler ondan hadis rivâyet ettiler.²⁵⁷

Zehebî'nin belirttiğine göre, senesinde Ebû Ali el-Belhî'nin de bulunduğu hadisler İbn Kâni'in "Mu'cem'inde" ve Temmâm b. Muhammed er-Râzî'nin "Fevâ'id'inde" yer almıştır.²⁵⁸

Hatib el-Bağdadî tarafından övülen Ebû Ali el-Belhî İslâm dünyasını ve özellikle Bağdat hilâfet merkezini tehdit altında tutan Şiî İsmailiyye mezhebinin siyasî temsilcileri durumundaki Karmatîler tarafından 295/908 yılı sonlarında Belh'te şehit edildi.²⁵⁹

19.1. Eserleri:

19.1.1. Kitabu'l-İlel fî'l-Hadis

19.1.2. Kitatu't-Tarih

Ez-Zübeyr el-Belhî'nin adlarını yokarıda zikrettiğimiz iki eseri hakkında bilgi bulunmamaktadır.²⁶⁰

20. Ebû Bekr el-Firyâbî (ö. 301/913)

207/822'de Günümüz Afganistan'ın Kuzey bölgesinde bulunan illerinden bir il olan Fâryâb'da doğdu. Türkî ve Horasânî nisbeleriyle de anılan Firyâbî, yine Firyâbî diye anılan hemşehrisi Muhammed b. Yûsuf'tan ayırmak için bazı kaynaklarda kendisine Firyâbî es-Sagîr denilmiştir. Çok genç yaşta Hadis dersleri almak için Mâverâünnehir, Horasan, Irak, Hicaz, Şam, Mısır, el-Cezîre gibi devrin ilim merkezlerini dolaşan Firyâbî,²⁶¹ Ali b. Medîni, Ebû Ca'fer en-Nüfeylî, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, İshak b. Râhûye ve Kuteybe b. Saîd gibi âlimlerden hadis dersleri almıştır. Zehebî, onun hocalarından 227'sinin adını eserine almıştır. Kendisinden İbn Mahled el-Attâr ed-Dûrî, Ebû Bekir en-Neccâd, Ebû Bekir eş-Şâfiî, Ebû Bekir el-Âcurrî, Râmhürmüzî, İbn Adî, Ebû Bekir el-Katfî, Ebû Bekir el-İsmâilî gibi tanınmış kişiler ha-

²⁵⁷ Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 440; Yıldırım, Ali, "Belhî Ebû Ali", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 412.

²⁵⁸ Yıldırım, Ali, "Belhî Ebû Ali", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 412.

²⁵⁹ Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 440.

²⁶⁰ Yıldırım, Ali, "Belhî Ebû Ali", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 412.

²⁶¹ Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 292.

dis, tefsir ve fıkıh tahsil etti.²⁶²

Devrinin önde gelen hadis hafızı ve âlimi olarak tanınan Firyâbî'nin hadis rivâyetinde sika olduğu ittifakla kabul edilmekte, cerh ve ta'dîl konusundaki görüşlerine güvenileceği belirtilmektedir.²⁶³

Firyâbî 4 Muharrem 301'de Bağdat'ta vefat etmiş ve oradaki Ebü Eyyûb Mezarlığı'na defin edilmiştir.

H. 224'de yani daha sadece 17 yaşındayken hadis yazmaya başlamıştır.²⁶⁴ Firyâbî, şarktan garba kadar islâm âleminin her tarafını gezmiş ve birçok büyük hadisçiden hadisler dinmiş ve yazmıştır. Hadis alanında birkaç kitap yazmıştır.²⁶⁵

20.1. Eserleri:

20.1.1. Fedâilü'l-Kur'ân

Bu eser Kur'an-ı Kerim'i ve özellikle Bakara, Âl-i İmrân ve Mülk sûrelerini okumanın, dinlemenin ve başkalarına okutmanın, Kur'an'ı hatmetmenin faziletine ve Resûl-i Ekrem'in Kur'an okuma tarzına dair 197 rivayeti bir araya getiren eser Yûsuf Osman Fazlullah Cibril tarafından yayımlanmıştır.²⁶⁶

20.1.2. Delâ'ilü'n-nübüvve

H. Peygamber'in Allah'ın resulü olduğunu gösteren mucizelere dair 53 rivayeti ihtiva etmekte olup Amir Hasan Sabrî tarafından neşredilmiştir (Mekke 1406/1986).

20.1.3. Kitâbü's-Sıyâm

Oruçla ilgili 192 rivayeti ihtiva eden eseri Abdülvekil en-Nedvî 1406/1986 yılında Bombay'da yayımlamıştır (Bombay 1412/1986).

20.1.4. Sifatü'l-münâfik

Nifak ve münafıklığa dair 118 rivayetin yer aldığı eseri Bedr el-Bedr (Küveyt 1405/1985) ve "Sifatü'n-nifâk ve zemmü'l-münâfikîn" adıyla Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beirut 1405/1985) neşretmiş, ayrıca Ebû Abdurrahman el-Mısırî el-Eserî'nin

²⁶² Sönmez, Mehmet Ali, "Firyâbî Ca'fer b. Muhammed", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 146.

²⁶³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIII, 529.

²⁶⁴ Zehebî, *Siyru Alâmi'n-Nübelâ*, XIV, 96.

²⁶⁵ Sandıkçı, *a.g.e.*, ay.

²⁶⁶ Kettânî, *a.g.e.*, s. 84.

şerhiyle birlikte basılmıştır (Tanha 1408/1988).

20.1.5. Ahkâmü'l-İdeyn

Ebû Abdurrahman Müsâid b. Süleyman b. Râşid eserdeki hadisleri “Sevâtı’u’l-kamereyn” adıyla tahriç ederek kitapla birlikte Beyrut’ta 1406/1986 yılında yayımlamıştır.²⁶⁷

20.1.6. Kitâbü'l-Kader

Firyâbî bu eserinde kaza ve kaderle ilgili 450 hadisi toplamıştır. Bu eseri Ubeydullah b. Muhammed Süleyman b. Bâleveyh rivâyet emiştir.²⁶⁸ Bu eser üzerine Suûdî Arabistan’ın Riyad şehrindeki “Câmiatü Melik Suûd” üniversitesinde 1403/1983 yılında Cemâl Hamdî ez-Zehbî adında bir şahıs yüksek lisans çalışması yapmıştır.²⁶⁹

20.1.7. Fevâ'id

Bu eserinde Firyâbî, çeşitli konulara dair 44 rivayeti toplamıştır. Fevâ'id, “Kitâbü's-Sıyâm” ile birlikte (s. 139-169) Abdülvekîl en-Nedvî tarafından Bombay’da 1412/1992 yılında yayımlanmıştır.

20.1.8. Mâ esnedehû Süfyân es-Sevrî

Eserin I. cildi Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de bulunmaktadır. Fihristi Mahtûtâtu Dâri'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de bulunmaktadır. Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî'nin bu eserleri yanlışlıkla Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'ye nispet edilmiştir.

Kaynaklar Firyâbî'nin şu eserlerinden de söz edilmektedir: “Kitâbü's-Sünen” ve “Kitâbü Menâkıbi Mâlik.”²⁷⁰

21. Ebû Bekr es-Sicistânî (ö. 316/929)

es-Sünen sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin oğlu olan İbn Ebû Dâvûd H. 230 yılında Sicistân (Sistân) da doğup Nîşâbur'da büyümüştür. Hadis hafızı olan İbn Ebû Dâvûd, dönemin ilim merkezlerinden Horasan, Cibâl, İsfahan, Basra, Bağdat, Kûfe, Mekke, Medine ve Şam gibi bölgeleri dolarak Fellâs, Bündâr lakabıyla bilinen Muhammed b. Beşşâr, Ali b. Haşrem, Hârûn b. İshâk ve Zühî gibi âlimlerden hadis

²⁶⁷ Kettânî, *a.g.e.*, s. 47.

²⁶⁸ Kettânî, *a.g.e.*, s. 44.

²⁶⁹ Sönmez, Mehmet Ali, “Firyâbî, Ca'fer b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 146.

²⁷⁰ Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 293.

tahsil etmiştir. Babasından da hadis öğrenen İbn Ebû Dâvûd, ilk hadis dersini, 241’de Tûs şehrinin velî muhaddisi Muhammed b. Eslem’den aldığını söylemektedir. Ondan da İbn Hibbân, Hâkim el-Kebîr, İbnü’l-Mukrî el-İsfahânî, Dârekutnî, İbn Şâhin ve Ebû Bekir el-Ebherî gibi âlimlere hadis öğrenmiştir.

Dârekutnî, onun sika bir ravî olmakla birlikte hadisler hakkında değerlendirme yaptığı zaman yanıldığını söylemektedir. Zehebî de onu aklamak için kitabına aldığını belirtmiştir. İbn Cerîr et-Taberî ve İbn Sâid el-Hâşimî gibi bazı akranları, muhaliflerinin onu haksız yere suçladığını bildirmiştir.

Selef akidesine bağlı zâhid bir âlim olan ve Hadis dışında Tefsir, Kıraat ve Fıkıh alanında da yetişen İbn Ebû Dâvûd, 18 Zilhicce 316’da Bağdat’ın Rûsâfe semtinde vefat etti ve Bâbülbustan Kabristanı’na defnedildi.²⁷¹

21.1. Eserleri:

21.1.1. Kitabü’l-Ba’s

Âhiret hayatına dair seksen hadis ihtiva eden eseri “Ebû’l-Vefâ Mustafa el-Merâgî Lübâbü’l-bahs fî şerhi Kitâbi’l-Ba’s” adıyla şerhederek yayımlamış (Kahire 1374), eser daha sonra Muhammed Saîd b. Besyûnî (Beyrut 1407/1987), Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî (Beyrut 1408/1988) ve hemen hiçbir emek sarfedilmeden, hatta hadislerin kaynakları bile gösterilmeden “el-Ba’s ve’n-nüsûr” adıyla Abdurrahman Hasan Mahmûd (Kahire 1410/1989) tarafından neşredilmiştir.

21.1.2. Müsnedü Âişe

Urve b. Zübeyr’in teyzesi Hz. Âişe’den rivâyet ettiği 102 hadisi ihtiva eden eseri Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin yayımlamıştır (Küveyt 1405/1985). Nüsha: Zâhiriyye, mecmû 81(53a-61b; 7. asır).²⁷²

İbn Ebû Dâvûd’un bunlardan başka “el-Müsnedü’s-sahâbe”, “el-Müsned fi’l-hadis”²⁷³ diye de anılan “Müsned”, “Müsnedü’l-ensâr”, “el-Meşâbîh fi’l-hadis”, “es-Sünen” ve 120.000 hadis ihtiva ettiği söylenen “et-Tefsîr” adlı eserlerinin bulunduğu

²⁷¹ Yıldırım, Ali, “İbn Ebû Dâvûd”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 429.

²⁷² Uğur, *a.g.e.*, s. 58.

²⁷³ Kettânî, *a.g.e.*, 30.

zikredilmiştir.²⁷⁴

22. Ebü'l-Kasım el-Beğavî (ö. 317/929)

el-Begaviyyü'l-kebir diye de tanınan Ebü'l-Kasım Beğavî, H. 214'te (829) Bağdat'ta doğmasına rağmen ailesinin memleketi olan Horasan'ın Bağşûr (Bağ) kasabasına nisbetle Beğavî diye şöhret buldu. Beğavî, amcası Ali b. Abdülaziz ve ana tarafından dedesi Ahmed b. Menî'in özel ilgileri sayesinde oldukça küçük yaşta hadis meclislerine devam etti ve bu ilmin tahsiline on bir yaşında başladı. Aralarında Ali b. Ca'd, Ali b. Medînî, Ahmed b. Hanbel, Ebü Nasr et-Temmâr gibi ünlü muhaddislerin de bulunduğu 300'ü aşkın şeyhten hadis tahsil etti. Beğavî İbn Sâid, Katîf, İsmâilî, İbn Şahin, Dârekutnî, İbn Kani', Taberânî, İbn Hibbân gibi yüzlerce muhaddise de hadis okuttu.²⁷⁵

Beğavî bir Ramazan bayramı gecesi 100 yaşını aşmış olduğu halde H. 317'de Bağdat'ta vefat etti ve Bâbüttîn Kabristanı'nda toprağa verildi.²⁷⁶

22.1. Eserleri:

22.1.1- Mu'cemü's-sahâbe

Beğavî'nin bu eseri, alfabetik olarak hazırlanmıştır. Bu eserde ashabin hayatı ve rivayetleri konu edilmektedir (Zâhiriyye ktp., Mecmûa, nr.94/11).²⁷⁷

22.1.2- Hikâyetü Şu'be ve Amr b. Mürre

Şu'be b. Haccâc'ın, hocası Tabîfîn âlimlerinden Amr b. Mürre hakkındaki rivayetlerini toplayan risale Zâhiriyye Kütüphanesi'ndedir (Mecmûa, nr. 21, 5 varak).

Beğavî ayrıca Ahmed b. Hanbel'in "Kitâbü'l-Eşribe'sini rivayet etmiş, "Hadisü Ebi Seleme ve Selâsetün ve selâsüne hadisen min hadîsi Ebi'l-Kasım" adlı eserleri kaleme almıştır. Onun bunlardan başka hocası Ali b. Ca'd'in hadislerinden derlediği on iki cüzlük "el-Ca'diyyât'ı", "es-Sünen alâ mezâhibi'l-fukahâ" adlı eseri ve dedesiyle amcasının müsnedlerinden faydalanarak meydana getirdiği "el-Müsned" adlı bir diğer eseri kaynaklarda zikredilmektedir.

²⁷⁴ Yıldırım, Ali, "İbn Ebü Dâvûd", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 429.

²⁷⁵ Yıldırım, Ali, "Begavî, Ebü'l-Kasım", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 339.

²⁷⁶ Uğur, a.g.e., s. 58.

²⁷⁷ Kettânî, a.g.e., s. 255.

23. İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965)

277'de (890) bugünkü Afganistan'ın Sicistân bölgesinde harabeleri bulunan Büst'te²⁷⁸ doğdu. Arap kabilelerinden Temîm'e mensup olduğu için Temîmî nisbesiyle de anılır. İlköğrenimini Büst ve çevresinde yaptıktan sonra yirmi üç yaşlarında iken tahsil maksadıyla Taşkent'teki İsbîcâb'dan başlayarak Horasan, Mâveraünnehir, Irak, Hicaz, Şam, Mısır ve İskenderiye'ye kadar uzanan bir seyahat gerçekleştirmiştir. Başta hadis olmak üzere fıkıh, Arap dili, kelâm, felsefe, tıp ve ilm-i nücûm alanlarında birçok hocadan faydalandı ve âlî isnadla rivâyet imkânı buldu. Basra'da en yaşlı hocası muhaddis, edip ve tarihçi Ebû Halîfe Fazl b. Hubâb el-Cumahî ile Zekeriyâyâ es-Sâcî; Mısır'da Nesâî; Musul'da Ebû Ya'lâ el-Mevsilî; Nesâ'da Hasan b. Süfyân; Harran'da Ebû Arûbe; Buhara'da Büceyrî; Nîsâbur'da Muhammed b. İshâk es-Serrâc gibi âlimlerden hadis rivâyet etmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî, İbn Habîb en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Ahmed en-Nûkâtî, Abdurrahman b. Muhammed el-İdrîsî gibi âlimler onun talebeleri arasında yer almaktadır.²⁷⁹

23.1. Eserleri:

23.1.1. el-Müsnedü's-sahîh ale't-tekâsîm ve'l-envâ

Ayrıca bu eser bazı kaynaklarda "Sahîhu İbn Hibbân", "es-Sünen" ve "et-Tekâsîm" adlarıyla da geçmektedir. Klasik tasnif metotlarından farklı olarak emirler, nehiyeler, haberler, mubahlar ve Peygamber'in fiilleri şeklinde beş bölüm halinde düzenlenen ve sahih hadisler yanında hasen hadisleri de ihtiva eden eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır.²⁸⁰

Abdülmuhsin el-Yemânî tarafından yayımlanan eseri, İbn Balaban (ö. 739/1339) "el-İhsân fî takribi Sahîhi İbn Hibbân" adıyla bâblara göre yeniden düzenlemiştir.²⁸¹

23.1.2. es-Sikât

Râvileri tanıtan alfabetik bir eserdir. Giriş bölümünde Hz. Peygamber'in hayatı ve gazveleri kısaca anlatılmış, 335 (946-47) yılına kadar gelen halife ve meliklerin iktidar

²⁷⁸ Büst, Afganistan'ın Sicistân bölgesinde harabeleri bulunan eski bir şehirdir. Hilmend ırmağının Ergendâb kolu ile birleştiği yerde bulunur; Herat'ı Girişk'ten geçerek Kadehar'a bağlayan yol üzerindedir. Yazıcı, Tahsin, "Büst", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 495.

²⁷⁹ Sönmez, Mehmet Ali, "İbn Hibbân", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 64.

²⁸⁰ Kettânî, *a.g.e.*, s. 255.

²⁸¹ Sönmez, Mehmet Ali, "İbn Hibbân", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 64.

dönemlerinin özet halinde tarihçesi verilmiştir. Eser Muhammed Abdülmüîd Han'ın yönetiminde Muhammed Abdürreşîd tarafından yayımlanmıştır.²⁸²

23.1.3. Kitâbü (Ma'rifeti)'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn

İbn Hibbân'ın bu kitabı, "Kitabü'l-Mecrûhîn", "Kitabü'd-Du'afâ" ve "Kitabü'l-Cerh ve't-t'adil" adlarıyla da bazı kaynaklarda geçmektedir. Bu eser Rivâyetleri tenkit edilen râvilere dair alfabetik bir eser olup giriş bölümünde cerh ve ta'dîl faaliyetlerinin tarihçesi özetlenmiş, yirmi çeşit cerh sebebi hakkında geniş bilgi verilmiştir. Râvilerin hangi sebeplerle cerhedildiğini belirten eser zayıf ve mevzu hadisleri tanımada önemli bir kaynaktır.

İbn Hibbân'ın kendi kitaplarında ve çeşitli kaynaklarda adı geçen diğer bazı eserleri de şunlardır: "İlelü hadîsi'z-Zühri" (yirmi cüz), "İlelü hadîsi Mâlik b. Enes" (on cüz), "Kitâbü mâ inferede bihî ehlü'l-Medîne mine's-sünen" (on cüz), Mekkeli ve Horasanlılar'ın infirâd ettikleri hadislere dair beşer cüzlük, Iraklılar'ın infirâd ettikleri hadislere dair on cüzlük üç eseri, Envâ'ul-ulûm ve evsâfuhâ (otuzcüz), "Fusûlü's-sünen", İbn Hibbân, ölümünden önce bütün kitaplarını hadis medresesine ve dışarıdan gelecek hadis talebelerinin kalabilecekleri misafirhane haline getirdiği "dârülilim" adıyla anılan Büst'teki evine vakfetmiş, bunların masraflarını karşılayacak vakıf gelirleri de bırakmıştır. Burada istinsah çalışmaları yapıldığı kitapların korunması için bir vasî tayin ettiği ve eserlerin kütüphanenin dışına çıkarılmamasını şart koştuğu bilinmekte, fakat bir asır sonra onun kitaplarından geriye çok azının kaldığı anlaşılmaktadır.²⁸³

24. Ebû Süleyman el-Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998)

Hattâbî, Receb 319/931'de bugün Afganistan sınırları içerisinde kalan Büst şehrinde doğdu. Asıl adı Hamd olmakla beraber yakın çevresi ona Ahmed diye hitap ettiği için her iki isimle de tanınmıştır. Hattâbî nisbesini büyük dedesi Hattâb'dan almıştır. Hattâbî'nin ailesinin yaşadığı ve kendisinin doğup büyüdüğü Büst şehrinin bir Türk şehri olması, bölge halkının İslâmiyet'le tanışmasından sonra da şehrin Müslüman

²⁸²Uğur, *a.g.e.*, s. 274.

²⁸³Sönmez, Mehmet Ali, "İbn Hibbân", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 64.

Türkler'in hâkimiyetinde kalması Hattâbî'nin Türk asıllı olduğuna bir işarettir.²⁸⁴

Ata yurdu olan Büst'te başladığı öğrenimine Nîsâbur, Bağdat, Basra ve Mekke gibi ilim merkezlerinde devam ettirmiştir. Büstî Hadis İlmîni Nîsâbur'da Ahmed b. Muhammed b. Abdûs en-Nîsâburî; Mekke'de Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî; Bağdat'ta Ebû Ali İsmail b. Muhammed b. İsmail es-Saffâr, Ebû Amr İbnü's-Semmâk, Ebû Bekir en-Neccâd; Basra'da Ebû Dâvûd'dan es-Sünen'ı rivayet eden ve İbn Dâse diye tanınan Ebû Bekir Muhammed b. Bekir el-Basrî gibi muhaddislerden tahsil etmiştir.²⁸⁵ Öğrenimini Mâverâünnehir ve Hicaz'da tamamladıktan sonra 350/961 yılı civarında Horasan bölgesine döndü. 359/970 yılına kadar Nîşâbur'da kalarak talebe yetiştirmiştir. Nîşâbur'dan Buhara'ya, oradan Belh'e geçti. Daha sonra Gazne, Fâris, Sicistân gibi şehirlerde ders verdi. Tekrar Büst'e dönerek hayatının sonuna kadar ilmî faaliyetlerine burada devam etti.²⁸⁶

Küçük yaşta iken ilim öğrenmek için memleketinden ayrılan Ebû Süleyman el-Büstî, hayatı boyunca ilim öğrenmek ve öğretmekle meşgul olmuştur. Ömrünün son yıllarına doğru Büst şehrine tekrar dönmüş ve burada sûfliğe yönelmiş ve halvete girmiştir. Nihayet 16 Rebîu'lâhir 388 (17 Nisan 998) tarihinde Büst'te vefat etmiştir.²⁸⁷

24.1. Eserleri:

24.1.1. Garîbu'l-Hadis

Kendi ifadesine göre Hattâbî, bu eserini 359/969 yılından önce yazmıştır. Hattâbî bu kitabını Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm ve İbn Kuteybe'nin Garîbu'l-hadis'lerine almadıkları ya da Hattâbî'nin bu iki âlimin yaptığı izahlara katılmadığı garîb kelimeleri açıklamak amacıyla telif edilmiştir. Eserde uzun bir mukaddimenin ardından sırasıyla merfû hadislerde, sahabe kavillerinde (mevkuf) ve tabîin sözlerinde (maktu) bulunan garîb kelimeler açıklanmaktadır. İçinde garîb kelimelerin yer aldığı hadisler ve haberler senedleriyle birlikte yazılmış önemli kişilere ait olup senedleri bulunmayan rivâyetlerdeki bazı garîb kelimeler eserin sonunda izah edilmiştir. Garîbu'l-badis, Abdülkerîm İbrahim el-Azbâvî'nin tahkiki ve Abdülkayyûm Abdürabbinnebî'nin

²⁸⁴ Karacabey, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, İstanbul, 2002, s. 25; Çakan, a.g.e., s. 189.

²⁸⁵ Karacabey, a.g.e., s. 28-32.

²⁸⁶ Karacabey, Salih, "Hattâbî", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 489.

²⁸⁷ Demir, Mustafa, *el-Hattâbî ve Garibu'l-Hadis Adlı Eseri*, s. 27.

hadisleri tahrîci ile neşredilmiştir (III, Dımaşk 1402-1403/1982-1983).²⁸⁸

24.1.2. Islâhu Galati'l-Muhaddisîn

“Tashîhu'l-muhaddisîn li-elfâz mine'l-hadis” adıyla da bilinen eserde Hattâbî, bazı muhaddisler tarafından yanlış rivâyet edildiğini söylediği 140 kadar kelimenin doğrusunu göstermiş, bunların bir kısmını da açıklamıştır. Müellif, kaynaklarda müstakil bir eser olarak anılan ve ayrı baskıları da yapılan bu çalışmayı esasen Garîbu'l-hadis'in son bölümü olarak yazmıştır. Bu eseri İlk defa Burhâneddin ed-Dağîstânî tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1355/ 1936; Delhi 1406).²⁸⁹

24.1.3. Me'âlimü's-Sünen

Bu eser Hattâbî'nin, Ebû Dâvûd es-Sicastânî'nin es-Sünen'i üzerine yazdığı şerhdir. Bu eser “kâle”, “kultü”, üslûbundaki şerhlerdendir. Özellikle âyetlere “kavluhû” diye işaret eder.²⁹⁰ Hattâbî ilk hadis şerhi olarak bilinen bu kitabını Garîbu'l-hadisten sonra yazılmıştır. Çünkü bu eserde “Garibu'l-Hadis”ne atıfta bulunmaktadır. Nüshalarının önemli bir kısmı İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan eserin çeşitli baskıları vardır. (nşr. Muhammed Râgîb et-Tabbâh. I-IV, Halep 1339-1343/1920-19).²⁹¹

24.1.4. A'lâmü'l-Hadis fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî

Buhârî'nin “el-Câmiu's-Sahîh”inin ilk şerhi olan eser kaynaklarda değişik adlarla anılmaktadır. Bu eserin adı “Kitâbü'l-A'lâm fî şerhi me'ânî Câmi'i's-sahîh”, “A'lâmü's-sünenşerhu'l-Buhârî”, A'lâmü's-sünen fî şerhi'l-müşkil min ehâdisi'l-Buhârî, Kitâbü Şerhi'l-Buhârî, ve “A'lâmü's-sünen fî şerhi Sahîhi'i-Buhârî” şekillerinde de verilmektedir. Hattâbî bu eserini “Me'âlimü's-Sünen”den sonra yazmakla birlikte bu iki şerhini âdetâ birbiriyle bütünleştirmiştir. Zira her iki kitapta bulunan hadisleri ikinci defa şerhetmemiş, bunları kısaca açıklasa bile önceki şerhine atıfta bulunmuştur. Bu sebeple A'lâmü'l-hadis'te el-Câmi'u's-sahîh'teki hadislerin ancak 1238'inin şerhi bulunmaktadır. Esasen Hattâbî'nin Ebû Dâvûd'un eserini fıkıh açısından, Buhârî'nin eserini de itikad açısından şerhettiği söylenebilir.²⁹²

²⁸⁸ Karacabey, Salih, *a.g.e.*, s. 71.

²⁸⁹ Karacabey, Salih, “Hattâbî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 489-491; Çakan, *a.g.e.*, s. 189.

²⁹⁰ Çakan, *a.g.e.*, s. 191.

²⁹¹ Karacabey, *a.g.e.*, s. 72; Çakan, *a.g.e.*, s. 189-191.

²⁹² Karacabey, Salih, “Hattâbî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 489.

24.1.5. Kitâbü'l-Uzle

Müellif bu eserinde uzlet konusunu hadislere dayanarak ele almıştır. Uzletin ne anlama geldiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Hattâbî'nin bu kitabını, diğer eserlerden sonra ve hayatının son dönemlerinde yazmış olması muhtemeldir. Önce Kahire'de neşredilen eser (1352), daha sonra Burhâneddin ed-Dağistânî'nin tashih ve notlarıyla birlikte İzzet Attâr (Kahire 1356/1937), Kusay Muhibbüddin el-Hatîb (Kahire 1385) yayımlanmıştır.²⁹³

Kaynaklarda Hattâbî'nin şu eserleri de zikredilmektedir: “Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr”, “et-Tıbbü’n-nebevî” (Mes’ele fi’t-tıb).²⁹⁴

25. Ebû Ubeyd el-Herevî el-Bâşânî (ö. 401/1011)

Hadis, Tefsir ve Dil âlimi olan Herevî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Abdülkays b. Rebîa soyundan geldiği için “Abdî”, Herat'ın bir köyü olan Bâşân'a (Fâşân) nisbetle Bâşânî (Fâşânî) nisbeleriyle de anılmaktadır.²⁹⁵

Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî, Ahmed b. Muhammed el-Herevî ve Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed el-Bezzâz'dan hadis öğrenmiştir. Herevî'nin talebeleri arasında Ebû Osman İsmail b. Abdurrahman es-Sâbûnî, Ebû Ömer Abdülvâhid b. Ahmed el-Melîhî, Ebû Sehl Muhammed b. Ali el-Herevî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Erdistânî gibi kişiler yer almaktadır.

Herevî 6 Receb 401 (13 Şubat 1011) tarihinde vefat etmiştir.²⁹⁶

25.1. Eseri:

25.1.1. Kitâbü'l-Garîbeyn fi'l-Kur'an ve'l-hadis

Herevî'nin günümüze ulaşan bu eseri adını taşımakta olup “Kitâbü'l-Garîbeyn, Garîbeyi'l-Kur'an ve'l-hadis, Garîbeyi'l-Kur'an ve's-sünne, Kitâbü'l-Garîbeyn fi lügati kelâmillâh ve ehâdîsi resûlih” gibi isimlerle de anılmaktadır. Eserde yer alan kelimeler alfabetik olarak sıralanmış, madde başlıkları bâblarla gösterilmiştir. Âyet ve hadislerde geçtiği kalıpla ele alınan kelimeler lügat, i'rab ve anlam açısından izah edilmeye çalışılmıştır. Garib lafızların yer aldığı âyet ve hadis metinlerinin sadece ilgili kısmı

²⁹³ Demir, Mustafa, *el-Hattâbî ve Garibu'l-Hadis Adli Eseri*, s. 27.

²⁹⁴ Karacabey, Salih, “Hattâbî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 491.

²⁹⁵ Demirci, Muhsin, “Herevî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 221.

²⁹⁶ Demirci, Muhsin, “Herevî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 221.

zikredilmiş, bazan şiirlerden de örnekler verilmiştir. Bu eserin nüshaları: Köprülü 375, 376, 379, 265, 377; Murad Molla 564; Ayasofya 870; Lâleli 632.²⁹⁷

26. Ebû Sa'd el-Mâlîni el-Herevî (ö. 412/1022)

Herat yakınlarındaki Mâlîn köyüne nisbet edildiğine göre aslen oralı olduğu söylenebilir. Tâvûsü'l-fukarâ lakabıyla tanınmış olup Cürcân, Nişâbur, İsfahan, Hûzistan, Basra, Bağdat, Küfe, Şam, Mısır, Mekke ve Medine gibi yerleri dolaşarak pek çok kimseden hadis dinledi. Sadece Kitâbü'l-Erba'în'indeki şeyhlerinin sayısı doksanı bulan Mâlîni İbn Adî, İbn Nuceyd, Katî, Ebü's-Şeyh ve Rabaî gibi hocalardan istifade etti.²⁹⁸

Hatîb el-Bağdâdî ve Zehebî, Mâlîni'nin vefatını, 17 Şevval 412'de (24 Ocak 1022) olduğunu kaydetmektedir.²⁹⁹

26.1. Eserleri:

26.1.1. Kitâbü'l-Erba'în fî süyûhi's-sûfiyye

Bazı mutasavvıflar vasıtasıyla zühd, dünyadan yüz çevirme, Allah'a yönelme, ilim tahsilinin önemi, tevekkül gibi konularda rivayet edilen kırk hadisi ihtiva etmektedir. Müellif, rivayetlerini eserine almak üzere seçtiği mutasavvıfların adlarını herhangi bir sıralama gözetmeksizin başlık olarak kullanmış, bunun altında senedde bu şahsın yer aldığı rivayeti kaydettikten sonra onun konuyla ilgili haberlerini zikretmiştir. Zehebî'nin münker rivayetlerin bulunduğunu söylediği eseri, Âmir Hasan Sabrî 1417/1997 yılında Beyrut'ta neşretmiştir.³⁰⁰

26.1.2. Hadis

Mâlîni'ninbu eserinin bir nüshası Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de kayıtlıdır (Mecmua, nr. 388/26).³⁰¹

26.1.3. el-Mü'telif ve'l-muhtelif

İbn Hacer'in "Tebîrü'l-müntebih'te" Ruşâtî vasıtasıyla nakilde bulunduğunu söylediği ve Ali el-Muttakî el-Hindî'nin "Kenzü'l-ummâl'ine" aldığı hadislerden ikisini

²⁹⁷ Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara, 1996, s. 101; Kettânî, *a.g.e.*, s. 332.

²⁹⁸ Kettânî, *a.g.e.*, s. 196.

²⁹⁹ Şenel, Abdülkadir, "Mâlîni", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 535.

³⁰⁰ Kettânî, *a.g.e.*, ay.

³⁰¹ Şenel, Abdülkadir, "Mâlîni", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 535.

ondan aktardığını ifade ettiği eserin günümüze ulaşmış ve ulaşmadığı bilinmemektedir.³⁰²

Mâlîni'nin isimlerini yukarıda zikrettiğimiz kitapları dışında “Ehâdîşü’î-İmâm Mâlik b. Enes, “Müsnedü şüyûhi’s-sûfiyye” ve “el-Esbâb ve’l-ensâb” adlı eserleri kaynaklarda zikredilmektedir.³⁰³

27. Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043)

Sahîh-i Buhârî râvilerinden biri olan Ebû Zer el-Herevî'nin kendisinden nakledildiğine göre 355 (966) veya 356 (967) yılında Herat'ta doğdu. Memleketinde, dedelerinden Semmâk'e nisbet edilerek İbnü's-Semmâk diye tanındı. Ensârî, Mekkî nisbeleriyle ve oğlu İsâ'dan dolayı Ebû İsâ künyesiyle de anılır.

Ebû Zer Herat'ta İbn Hamîrûye gibi muhaddislerden hadis öğrendi. Daha sonra tahsil için İslâm ülkelerini dolaşmaya başladı. Basra'da Hilâl b. Muhammed, Bağdat'ta Dârekutnî ve Bâkîllânî, Dımaşk'ta Abdülvehhâb b. Hasan el-Kilâbî, Mısır'da Ebû Müslim el-Kâtib, Mekke'de İbrahim b. Muhammed ed-Dîneverî'den faydalandı. Şahîh-i Buhârî'nin üç meşhur râvisinden Serahs'ta Abdullah b. Ahmed b. Hammûye el-Hamevî'den 373'te, Belh'te İbrahim b. Ahmed el-Müstemlî'den 374'te, Merv'de Muhammed b. Mekkî el-Küsmîhenî'den 387'de “Sahîh-i Buhârî'yi” okudu ve bu eseri daha sonra Horasan, Bağdat ve Mekke'de okuttu.³⁰⁴

Ebû Zer'in, Sahîh-i Buhârî'yi Buhârî'nin talebesi ve en önemli râvisi Firebrî'nin üç tanınmış öğrencisinden okumuş olması ve onlara ait üç nüshadan bir nevi tenkitli nüsha meydana getirerek onu Mekke'de hac mevsiminde yıllarca okutması kendisine ve nüshasına büyük şöhret kazandırdı. Bu hizmeti sebebiyle Sahîh-i Buhârî'nin üçüncü nesil râvileri içinde en önemlisi sayıldı. Pek çok hadis talebesi bu önemli hadis kitabını Ebû Zer'den dinlemek için Mekke'ye gelirdi. İbn Abdülber en-Nemerî ile Hatîb el-Bağdâdî de bu eserini kendisinden icazet yoluyla rivayette bulundular.³⁰⁵

Ebû Zer 5 Zilkade 434/1043'te Mekke'de vefat etti. 433 (1042) ve 435'te (1044) öldüğünü söyleyenler de vardır.

zâhidâne yaşamayı seven ve eline geçen her şeyi etrafındakilere dağıtan Ebû

³⁰² Kettânî, *a.g.e.*, s. 196.

³⁰³ Şenel, Abdülkadir, “Mâlîni”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 535.

³⁰⁴ Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Zer el-Herevî”, *DİA*, İstanbul, 1996, X, 269.

³⁰⁵ Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Zer el-Herevî”, *DİA*, İstanbul, 1996, X, 269.

Zer'in, eser yazmak ve talebe okutmak dışında bir şeyle meşgul olmadığı rivayet edilmektedir. Bunun sonucu da birçok eser geride bırakmıştır.

27.1. Eserleri:

27.1.1. Fevâ'id

Bu eserin bir nüshası, Bağdat'ta Evkâf Kütüphanesi'nde bir mecmua içinde bulunmaktadır.³⁰⁶

27.1.2. Ehâdîs

Kahire'de Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de nüshası mevcuttur.

27.1.3. el-Müstedrek alâ Sahîhi'l-Buhârî ve Müslim

Zehebî, "el-Müsnedü's-sahîhi'l-mücerred ale'l-Buhârî ve Müslim" diye de anılan eseri görüp ondan faydalandığını söyler.

27.1.4. el-Müstedrek ale's-Sahîhayn³⁰⁷

27.1.5. Mu'cemü's-şüüh

Bu eser hakkında bazı kaynaklarda değişik bilgiler verilmektedir. Eserde 1100 âlim hakkında bilgi verildiğini kaydetmekte, ancak kitabı iyi tanıdığı anlaşılan Abdülhay el-Kettânî eserde 329 âlim ile 620 hadisin yer aldığını söylemektedir. Bunun dışında, Ebû Zer'in kendileriyle görüştüğü halde rivayette bulunmadığı âlimlere dair bir eseri olduğu kaydedilmektedir. Muhtemelen bu iki eserdeki âlimlerin sayısı 1100'ü bulmaktadır.

Ebû Zer'in bunlardan başka, kendisine gelen rivayetlerden faydalanarak kaleme aldığı Allah'ın sıfatlarına dair *es-Sünne ve's-sıfât* ile *ed-Du'â' (ed-De'avât)*, *Fezâ'ilü'l-Kur'an*, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, *Fezâ'ilü Mâlik b. Enes*, *Mesânîdü'l-Muvatta' (el-Muvatta'ât)*, *Kerâmâtü'l-evliyâ'*, *el-Menâsik*, *Bey'atü'l-Akabe*, *Mâ ruvi'ye fi bismillâhirrahmâninahîm*, *Fezâ'ilü'l-ideyn*, *Fazlü yevmi âşûrâ*, *er-Rüyâ ve'l-menâmât*, *er-Ribâ*, *el-Yemînü'l-fâcire ve şehâdetü'z-zûr* ve *et-Tefsîr* adlı eserlerinin bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir.³⁰⁸

³⁰⁶ Kettânî, *a.g.e.*, s. 183.

³⁰⁷ Kettânî, *a.g.e.*, 16.

³⁰⁸ Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Zer el-Herevî", *DİA*, İstanbul, 1996, X, 269.

28. Ebû Muhammed el-Beğavî (ö. 516/1122)

Çocukluk ve gençlik yılları hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Kendisine Horasan'da Merverrûz ile Herat arasında bulunan Bağşûr (Bağ) kasabasına nisbetle Beğavî denmiştir. Ferrâ' lakabı kürkçülük yapan babasına aittir. Bu sebeple İbnü'l-Ferrâ diye de anılır.³⁰⁹

1067 yılı civarında ilim tahsili için Merverrûz'a giderek Şafîî fakihî Kadı Hüseyin b. Muhammed el-Merverrûzî'den hadis okudu. Horasan illerini dolaşıp Ebû Ömer Abdülvâhid el-Melîhî, Ebü'l-Hasan Ali el-Cüveynî, Ebü Bekir Yaküb es-Sayrafi gibi hocalardan çeşitli dersler aldı. Seçkin talebeleri arasında, “Şerhu's-sünne”nin râvisi Hafede diye tanınan Ebü Mansûr Muhammed el-Attârî, Ebü'l-Feth Muhammed el-Hemedânî, Ebü'l-Mekârim Fazlullah en-Nûgânî de yer almaktadır.³¹⁰

Kur'an ve Sünnet kültürünün yaygınlaşmasına gayret ederek Müslümanları bu iki kaynağa sarılmaya çağırdı. Bu sebeple de kendisine “Muhyissünne” ve “Rüknüddin” lakapları verildi. Bütün çalışmalarını sünnet üzerinde yoğunlaştırdığını belirten Beğavî, hadis metinleri üzerinde daha fazla durulmasını sağlamak için senedsiz hadis nakil geleneğini başlatmıştır. Nitekim kendisinden sonra bilhassa halk için tertip ve tasnif edilen hadis kitaplarında hadis senedleri alınmamış, sahabeden olan râvi zikredilmekle yetinilmiştir.³¹¹

Beğavî seksen yaşlarında Merverrûz'da vefat etmiş ve çok sevdiği hocası Kadı Hüseyin el-Merverrûzî'nin yanına Tâlekân Kabristanı'na defnedilmiştir. Kaynaklarda vefat tarihi 510 (1116) olarak da geçmektedir.

28.1. Eserleri:

Arap ve Fars dilleriyle eser vermiş olan Beğavî'nin çalışmaları hadis, tefsir ve fıkıh ilimlerine dairdir. Biz burada konumuzun dışına çıkmama adına sadece Hadise dâir yazdığı eserleri alacağız ve şöyledir:

28.1.1. Şerhu's-sünne

Tanınmış muhaddislerin eserlerinden seçtiği hadisleri konularına göre sıraladıktan sonra az kullanılan kelimeleri açıklayarak ve âlimlerin ihtilâf ettiği fikhî problemleri,

³⁰⁹ Çakan, *a.g.e.*, s. 142.

³¹⁰ Güngör, Mevlut, “Begavî, Ferrâ”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 340.

³¹¹ Güngör, Mevlut, “Begavî, Ferrâ”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 341.

hadisten elde edilen hükümleri belirterek şerh etmiştir. Bu kitabın isminden de anlaşılacağı gibi herhangi bir kitabın şerhi değildir, hadis kitaplarından seçilmiş sünnet belgelerinin (hadisler) şerhidir. Bu niteliğiyle “Şerhu’s-sünne”, bir çeşit “fıkhu’l-hadis” çalışmasıdır. Müellife Muhyissünne lakabını kazandıran bu eser, Züheyr eş-Şâvîş ve Şuayb el-Arnaût tarafından son cildi fihrist olmak üzere 16 cilt halinde Dımaşk (1390-1400/1970-980) ve Beyrut’ta (1403/1983) yayımlanmıştır.³¹²

28.1.2. Mesâbîhu’s-sünne

Güvenilir hadis kaynaklarından senedlerini çıkararak seçtiği hadisleri önce konularına göre sıralamış, sonra da her babı kendi arasında sahih ve hasen hadisler olmak üzere ikiye ayırmıştır. 4719 hadisi ihtiva eden eser, İslâm âleminde büyük bir şöhret kazanmış ve üzerinde otuzdan fazla âlim tarafından şerh ve talik yazılmıştır. Kitap Çelebi’ye göre 4719 hadis ihtiva eder.³¹³ Beğavî bu eserinin kitabının özelliklerini şöyle anlatmaktadır: “Hadis imamlarının nakline itimad ederek ve uzatmaktan sakınmak maksadıyla hadislerin senedlerini (tamamen) terkettim. Bazen sadece hadisi Hz. Peygamber’den nakleden sahâbînin ismini verdim”.³¹⁴ Eser H. 1294 ve 1318 yıllarında Kahire’de yayımlanmış, son olarak Yusuf Abdurrahman el-Mar’aşî, Muhammed Selim İbrahim ve Cemal Hamdi ez-Zehebî tarafından hadislerin kaynağı tahkik edilerek dört cilt halinde Beyrut’ta basılmıştır (1407/1987).³¹⁵

28.1.3. el-Cem’ beyne’s-Sahîhayn

Hem Sahîh-i Buhârî hem de Sahîh-i Müslim’de bulunan hadisleri senedsiz olarak bir araya getirdiği bu eserin günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir.³¹⁶

28.1.4. el-Envâr fî şemâ’ili’n-nebiyyi’l-muhtâr

“İrşâdü’l-envâr” diye de anılan eser 101 bab olup hadisler senedleriyle birlikte zikredilmiştir (Brockelmann, GAL Suppl., I, 622).³¹⁷

28.1.5. Şerhu Câmi’i’t-Tirmizî

³¹² Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 2009, s. 191.

³¹³ Uğur, *a.g.e.*, 110.

³¹⁴ Çakan, *a.g.e.*, s. 142.

³¹⁵ Çakan, *a.g.e.*, s. 142-144; Kettânî, *a.g.e.*, s. 38.

³¹⁶ Nurî, M. Yaşar, “el-Cem’ Beyne’s-Sahîhayn”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 282.

³¹⁷ Güngör, Mevlut, “Beğavî, Ferrâ”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 340.

Beğavî'nin ayrıca el-Erhaûne hadîsen adlı bir kitabıyla, hocaları hakkında bilgi verdiği Mu'cemü'ş-şüyûh adlı bir eseri kaynaklarda zikredilmektedir.

29. Nûrüddîn Abdurrahmân el-Câmî (ö. 898/1492)

817/1414 yılında Horasanın Câm şehrinin Harcird kasabasında doğdu. Daha çok unvanı olan “Molla Câmî” olarak tanınan Câmî, tahsilini Semerkant ve Herat gibi ilim merkezlerinde tamamlamıştır. Ömrünün son 18 yılında (1474-1792) Herat şehrinde kendisine Sultan Hüseyin Baykara tarafından yaptırılan bir medresede Hadis, Arap Dili ve Edebiyatı ve Tefsir dersleri okutan Câmî, 18 Muharrem (9 Kasım 1492) cuma günü Herat'ta vefat etti ve oraya defnedildi.³¹⁸

Câmî'nin başlıca edebî eserleri Farsça olmakla birlikte Arapça eser de yazmıştır. Birçok ilimle ilgili eserler yazan Câmî, İslâmî İlimlerle ilgili de eserler kaleme almıştır. Tezimizin konusu ile alakalı olmasından dolayı Câmî'nin hadisle ilgili iki tane eserini kısaca tanıtmaya çalışacağız.

29.1. Eserleri:

29.1.1. Çihil Hadis

Bu eser Câmî'nin manzum eserlerinden biridir. “Hadis-i Erba'în” diye de anılan bu risale, kırk hadisin Farsça manzum tercümelerinden ibarettir. Bu eser Tahran'da 1295/1916 yılında “Erba'în” adıyla taş basması olarak neşredilmiştir.³¹⁹

29.1.2. Risâle-i Şerh-i Hadis

Câmî'nin bu eseri mensur eserlerinden biridir. Bu eserinde Câmî, Bbû Zer el-Ukaylî'nin rivayet ettiği bir hadisin şerhini yapmıştır. Bu eser “Nuruosmaniye ktp., nr. 4171” bulunmaktadır.³²⁰

30. Ali el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605)

İlk tahsilini doğduğu şehir olan Herat'ta yapan Kârî, daha sonra ilim öğrenmek için gittiği Mekke'ye yerleşmiştir. Mekke'de Ali el-Müttakî el-Hindî, İbn Hacer el-Heysemî ve Allâme Kutbüddin el-Mekkî gibi âlimlerden ders almış ve devrinin önde gelen âlimleri arasında yer almıştır. Kıraat ilmine olan vukufundan dolayı el-Kârî veya

³¹⁸ Okumuş, Ömer, “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 94.

³¹⁹ Okumuş, Ömer, “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 94.

³²⁰ Okumuş, Ömer, “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 94.

genel olarak Molla Ali el-Kârî diye anılır. Kârî, başta Fıkıh ve Hadis olmak üzere Kıraat, Tefsir, Akait ve Kelam, Tasavvuf, Tarih ve Dil ve Edebiyat alanlarında 180'e yakın eser yazmış ve bunların hemen hepsinin yazma nüshaları günümüze kadar gelmiştir.³²¹

30.1. Eserleri:

30.1.1. Mirkâtu'l-mefâtih

Ali el-Kârî'nin "Mişkâtu'l-mesâbih" üzerine yazdığı bu eser, Hanefî ulemâsı tarafından kaleme alınan şerh ve hâşiyelerde kendisine çokça müracaat edilen önemli bir şerhtir. Hatib et-Tebrîzî'nin Beğavî'ye ait "Mesâbihu's-sünne"yi tamamlayarak yazdığı "Mişkâtu'l-Mesâbih" adlı eserinin en önemli şerhi olup Kahire ve Mültan'da basılmıştır. Bu eserin 10 ciltlik modren bir baskısı 1992 yılında Mekke'de gerçekleştirilmiştir.³²²

30.1.2. el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdûa'(el-Mevdû'âtü'l-kübrâ)

Ali el-Kârî'nin son eserlerinden biri olan "Mevdûât" veya "el-Mevdûâtü'l-kübrâ" isimleriyle bilinen "el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdû'a" daha kolay istifâde edilebilmesi için halk arasında doşan hadislerden yalnızca mevdu veya asılsız olanlarını bir araya getirme düşüncesiyle telif edilmiştir. Üç ana bölümden oluşan bu eserde alfabetik olarak sıralanmış 625 adet mevzu hadis mevcuttur. Bu eser "el-Mevdû'ât" ve "Medzû'âtü Ali el-Kârî" adlarıyla da basılan eseri Muhammed es-Sabbâğ tahkik ederek 1971 yılında Beyrut'ta neşretmiştir. Bu eser, Ahmet Serdaroğlu tarafından bazı kısaltmalar yapılarak Türkçeye çevrilmiştir.³²³

30.1.3. el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'(el-Mevzû'âtü's-sugrâ)

Ali el-Kârî'nin "el-Mevzû'âtü's-sugrâ" diye bilinen bu eseri H. 1302 ve 1315 yıllarında iki kez Lahor'da basılan bu eseri, daha sonra Abdülfettâh Ebû Gudde tahkik etmiş ve Halep, Beyrut ve Kahire'de basılmıştır. Ali el-Kârî, mevzu hadislerle dair bu iki eserinde mevzu olduğu konusunda ittifak bulunan hadisleri toplamış ve alfabetik olarak düzenlemiştir. 417 mevzu hadisin yer aldığı el-Mevzû'âtü's-sugrâ'da hadisler hakkında çok kısa bir değerlendirmede bulunurken 625 hadisi ihtiva eden diğer eserinde ise

³²¹ Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 403.

³²² Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 403; Çakan, *a.g.e.*, s. 201.

³²³ Çakan, *a.g.e.*, s. 178.

âlimlerin görüşlerini daha geniş şekilde zikretmekte ve tamamlayıcı bilgiler vermektedir. Bu hadislerden 402'si her iki eserde de bulunmaktadır. el-Mevdû'âtu'l-kübrâ'daki hadislerden on beşi, diğer eserdekilerden de yedi tanesi hasen veya zayıf hadis olup mevzu değildir.³²⁴

30.1.4.el-Ehâdîsü'l-kudsiyye ve'l-kelimâtü'l-ünsiyye

Aksekili Köse Mehmed Efendi tarafından haşiyelerle birlikte 1312 yılında yapılan neşri yanında, 1316 (İstanbul) ve 1927 yıllarında da basılmıştır. Hasan Hüsnü Erdem eseri Türkçe'ye tercüme etmiştir. Baskıları: a. İstanbul H. 1316; Halep M. 1927, İbnü'l-Arabî'nin "Mişkâtu'l-envâr"ının arakasında.³²⁵

30.1.5.Şerhu'ş-Şifâ

Ali el-Kârî'nin bu eseri, Kâdî İyâz'ın eş-Şifâ adlı eserinin önemli şerhlerinden biridir ve 1264'le 1319 arasında İstanbul'da birçok defa basılmış ve Bulak'ta 1275, Kahire'de ise 1327 yılında birer kez basılmıştır.³²⁶

30.1.6.Senedü'l-enâm şerhu Müsnedi'l-İmâm

Bu eser Ebû Hanîfe'nin Müsned'inin³²⁷ şerhi olup Lahor (1300, 1312), Delhi (1313) ve Beyrut'ta (1405) basılmıştır.

30.1.7.Cem'u'l-vesa'il fî şerhi'ş-Şemâ'il

Tirmizi'nin eş-Şemâ'ilü'l-Muhammediyye adlı eserinin en önemli şerhi olup İstanbul (1290) ve Kahire'de (1317, 1318 I-II, kenarında Münâvî'nin şerhi de olmak üzere olarak) neşredilmiştir.

30.1.8.Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker

İbn Hacer'in hadis usulüne dair yazdığı önemli eseri "Nuhbetü'l-fiker"e yine kendisi tarafından yapılan şerhin hâşiyesidir.

30.1.9.el-Birre fî hubbi'l-hirre

Bu küçük risale G. Rex Smith tarafından edisyon kritiği yapılarak neşredilmiştir.

³²⁴Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 403; Çakan, *a.g.e.*, s. 179.

³²⁵Kenttânî, *a.g.e.*, s. 121; Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 404.

³²⁶Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 404.

³²⁷Uğur, *a.g.e.*, s. 198-199.

30.1.10.el-Mübînü'l-mu'în li-fehmi'l-Erba'în

Bu eser Nevevî'nin el-Erba'în adlı eserinin şerhi olup 1327 ve 1329 yıllarında Kahire'de basılmıştır.³²⁸

30.1.11. Cem'ul- erba'în fî fazâ'ili'i Kur'ani'l-mübîn

Bu eserin pek çok yazmalarından bazıları: Reisülküttap 1146 (8-10 yk.), Es'ad Efendi 3524 (29-32 yk.), Süleymaniye 1040 (216-220 yk.), Hüsrev P. 749 (1-5 yk.), Fatih 298 (75-79 yk.).

Bu eseri Ahmed b. Ali el-Kastamonî, “el-Kâşifü'l-mübîn li-fehmi'l-Erba'în” adı ile neşretmiştir. Yazması: Kahire I, 386, hadis 108 (410 yk., H. 1208).

30.1.12. Erba'ûn hadisen fî cevami'l-kelim

Pek çok yazma nüshası bulunan bu eserin bazıları: Reisülküttap 1146 (286 yk.), Bağdatlı Vehbi 2101 (121 yk.).

30.1.13. Hafdu'l-cenâh bi-ref'i'l-cünâh bi-erba'în hadisen fî bâbi'n-nikâh

Bu eserin bazı nüshaları: Fatih 5332, H. Mahmud 536, Reisülküttap 1201, Lale İsmail 696, Hamidiye 1439, Fatih 5327.

30.1.14. Erba'ûn hadisen fî fadâ'ili'n-nikâh

Bu eserin bazı yazmaları: Damad İbr. 297 (212-5 yk.); H. Hüsnü P. 251 (243-5 yk.).³²⁹

B. GÜNÜMÜZDEKİ HADİS ÖĞRETİMİ

1. Resmî Olan Yerlerde Hadis Öğretimi

Günümüz Afganistan'ında Hadis ilmi, devlet okulları olan düz okullar ve özel okullar, resmî medreseler olarak bilinen Dârülhuffâz ve Dârülulûm medreseleri, yüksek okullar (Dârülulûm ve Dârümuallimîn) ve üniversitelerin ilahiyat (şer'ıyyât) fakültelerinde öğretilmektedir.

³²⁸Özel, Ahmet, “Ali el-Kârî”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 404.

³²⁹el-Kettânî, *a.g.e.*, s. 207.

Tam ismi: Devlet-i Cumhûrî-i İslâmî-i Afganistan³³⁰ olan, Afganistan devleti tarafından kurulup denetlenen resmî okullarda, medreselerde olduğu kadar olmazsa da islâmî ilimlere önem verilmektedir. Bütün islâmî ilimlerin yanı sıra hadis ilmine de önem verilmektedir. Afganistan'daki okulların orta kısmında (ortaokulda 7-9) üç sınıfta haftalık birer ders olmak üzere üç sene boyunca hadis okutulmaktadır.

1.1. Okullar

1.1.1. Devlet Okulları (Resmî Okullar)

Hadis öğretimi Afganistan'daki Devlet Okullarının (Resmî Okullar) orta kısmında (ortaokulda 7-9) yani yedi, sekiz ve dokuzuncu sınıflarda haftalık bir ders olmak üzere üç yıl boyunca devam ettirilmektedir.

Okullarda okutulan hadis kitaplarını incelemeye aldığımızda görüyoruz ki, bu hadis kitapları; Afganistan'ın Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmaktadır. Bu kitaplar, Afganistan'ın okullarında okutulan bütün kitaplar gibi öğrencilere bedava dağıtılmaktadır.

1.1.1.1. Yedinci Sınıfta Okutulan Hadis Kitabı

Afganistan'ın okullarının yedinci sınıfında okutulan hadis kitabı, bir heyet tarafından hazırlanmış ve Afganistan Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basılmıştır. Bu kitap 57 sayfadan oluşmakta ve usul türü bir kitap olup dili Farsçadır. Besmele ile başlayan bu kitabın girişinde, Afganistan'ın tarih ve kültüründen kısaca bahsedildikten sonra Afganistan'da eğitim-öğretime verilen önemden söz edilir. Daha sonra İslâm Dininin ikinci temel kaynağı olan Hadis ve Hadis İlminin amacı ve mahiyetinden bahsedilmektedir.

Bu kitabın ana bölümünde ise, Hadis İlminin tanımı (tarifi), amacı, konusu ve tedvini ile ilgili kısa bir açıklama yapıldıktan sonra hadisin çeşitlerinden bahsedilir. Daha sonra meşhur hadis kitaplarından oluşan “el-Kütübu's-Sitte” (الكتب الستة) nin adı ve yazarları verilmektedir. Bu kitapta çoğu “Kütübu's-Sitte”den olmak üzere 20 tane hadis seçilerek alınmıştır. Her konu hakkında seçilmiş olan bu hadislerin önce Farsça anlamları verilerek daha sonra bu hadisler hakkında açıklamalar yapılır. Daha sonra o hadislerle ilgili dikkat edilmesi gereken çeşitli hususlara temas edilir.

³³⁰ Afganistan Anayasası, 2. madde, Kabil, 2004.

Bu kitapta hadisin tanımı (ta'rifi) şöyledir: “Hadis: lügatte yeni anlamına gelmektedir”. İstılahta ise Hadis İlmi: “Öyle bir ilimdir ki o ilimde Hz. Muhammed’in konuşmaları, yaptıkları ve takrirlerinden bahsedilir.” Hadis İlminin konusu ise bu kitapta; “Hz. Peygamber'in sözü, fiili ve takririnden bahsedilir” Hadis İlminin amacına gelince “Hadis İlminin amacı (ğarazı), Hz. Peygamber'in takip ettiği yolu takip etmek ve dünya-âhiret'in refahıdır.”³³¹

Hadislerin tedvini konusunda ise bahsettiğimiz kitapta şöyle geçmektedir: “Hz. peygamber'in hadisleri kendi döneminde ve Râşit Halifeler döneminde kitap şeklinde tedvin edilmemişti. Bu manada tedvin işi ikinci Ömer olarak ün kazanan Ömer b. Abdulaziz (H. 66) zamanında olmuştur.” Hadis çeşitlerine gelince Afganistan okullarının yedinci sınıfında okutulan hadis kitabında; “hadis çeşitleri: hadisin birçok çeşidi vardır ama burada hadis çeşitlerinin bir kısmından kısaca bahsedeceğiz. a) Haber-i Mütevâtir b) Haber-i Vahit.”

Daha sonra bu kitapta yirmi tane hadisi farklı konulardan (amelde ihlâs, İslâm, iman ve ihsan, hayâ, kitabu'llah ve sünneti Resûlullah'la amel, ilmin faziletleri, temizlik, namaz, orucun faziletleri, zekât, hac, cihat, Müslümanların hakları, ebeveyn hakları, komşu hakları, kadın hakları, evlatlara şefkat, helal kazanç, yemek yemenin âdâbı, su içme âdâbı ve oturma âdâbı) verilerek o hadislerin anlamları verilir, açıklamalar yapılır ve o hadisten çıkarılan hükümlere yer verilir.

1.1.1.2. Sekizinci Sınıfta Okutulan Hadis Kitabı

Afganistan'da ki okulların sekizinci (orta iki) sınıfında okutulan hadis kitabı da, Afganistan Millî Eğitim Bakanlığında bir heyet tarafından hazırlanmış bir kitap olup on altı hadisten oluşmaktadır. Bu kitapta yer almakta olan on altı hadis farklı konular içermekte ve beş farklı meşhur hadis kitabından seçilerek alınmıştır. Bu hadislerin dördü Buhârî'nin “Sahih”inde, beşi Müslim'in “Sahih”inde, ikisi Ebû Davud'un “Sünen”inde, üçü Tirmizî'nin “Sünen”inde ve ikisi de Beyhakî'nin “el-Câmi li Şu'abi'l-İman” adlı eserinde geçmektedir.

³³¹ Heyet, *Afganistan'daki Resmî Okulların Yedinci Sınıfında Okutulan Hadis Kitabı*, Afganistan İslâmî Cuhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı, Müfredat Geliştirme ve Ders Kitapları Hazırlama Başkanlığı, Kabil, 2009.

Bu kitaptaki hadisler konu açısından çok güzel ve öğrencilere yararlı olacak mahiyette seçilmiştir. Kitabın ilk hadisi, Allah ve Resülü'nün sevgisini konu edinmiş ve Buhârî'nin “Sahihi”nde geçen bir hadistir. Bir sonraki hadis ise Resüllah'a itaat hakkındadır. Kitabın devamında ise öyle dikkat çekici konular vardır ki günümüz Afganistan halkını (büyük-küçük) doğrudan ilgilendirmektedir. Bu konuların biri “uyuşturucu”, bir diğeri de “Müslüman'a silahla işaret etmekten kaçınmaktır”. Uyuşturucu ve kullanımı, Afganistan'da büyük sorun olduğu herkes tarafından bilinen bir olaydır. Bu başlık altında Ebû Dâvûd'un “Sünen”inde geçen bir hadis nakledilmiştir. Ümmü Seleme annemizden rivayet edilen hadis şöyledir:

عن أم سلمة رضي الله عنها قالت: نهى رسول الله (ص) عن كل مسكرٍ ومفتّرٍ. (رواه ابوداود)

Hadisin yukarıdaki şekilde Arapça metni verildikten sonra altına Farsça tercümesi yazılır. Ardından o hadiste anlatılmak istenilenler güzel bir üslupla anlatılır. Örneğin; yukarıdaki hadis geçen uyuşturucunun zararları ve günümüz Afganistan'daki yol açtığı birçok problemler gibi.³³²

1.1.1.3. Dokuzunu Sınıfta Okutulan Hadis Kitabı

Afganistan'daki okulların dokuzuncu sınıfında okutulan hadis kitabına gelince bu kitap yedinci ve sekizinci sınıflarda okutulan kitaplara göre biraz hacimli olup hadisler derinlemesine açıklanır. Bu kitapta geçen on dokuz hadisin beşi Buhârî'nin “Sahih”inden, sekizi Müslim'in *Sahih*'inden, dördü Tirmizî'nin Sünen”inden ve iki tanesi de Beyhakî'nin el-Câmi' li-Şua'bi'l-İman”ından alınmıştır.

Belirli konularla ilgili birer hadis ele alınarak o hadisin anlamı verilir, daha sonra o hadiste geçen hadis terimleri üzerinde genişçe durularak anlatılır. Hadisin anlamı iyice serh edildikten sonra o hadiste anlatılan konu hakkında Kur'an-ı Kerimde geçen âyetlerden örnekler verilerek karşılaştırma yapılır.

Örneğin bu kitabın ilk hadisi, “iyiliği emretmek ve kötülükten kaçındırmak”, la ilgili bir hadistir.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ (رض) قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيَعْرِضْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَ ذَلِكَ أَوْعَى الْإِيمَانِ. (رواه مسلم)

³³² Heyet, *Afganistan'daki Resmî Okulların Sekizinci Sınıfında Okutulan Hadis Kitabı*, Afganistan İslâmî Cuhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı, Müfredat Geliştir ve Ders Kitapları Hazırlama Başkanlığı, Kabil, 2009.

Bu hadisin Arapça metnini verdikten sonra; örnek bir Müslüman ve iyi vatandaşın ülkesi ve halkı için yararlı olacağı ve insanlar tarafından sevilip sayılacağından bahsedilir. Hadis öğretimi devlet okullarında bu şekildedir. Şimdi medreselerdeki hadis öğretimine de biraz değinelim.³³³

1.1.2. Özel Okullar

Son yıllarda Afganistan eğitimine kayda değer bir katkısı olan özel okulların sayısı 650'yi bulmaktadır. Bu okullarda eğitim paralı olduğundan özel okul kurmak Afganistan'da bir gelenek haline gelmiştir.

1.1.2.1. Afganistan'ın Kendi Halkı Tarafından Kurulan Özel Okullar

Afganistan'ın kendi halkı tarafından kurulan özel okullarda okutulan ders müfredatı, Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kurulup denetlenen okullarda okutulan ders müfredatı ile hemen hemen aynıdır. Farklılıklar olsa da bu farklılıklar sadece dinî derslerin dışındaki derslerde gözükmektedir.

1.1.2.2. Yabancı Yatırımcılar Tarafından Kurulan Özel Okullar

Afganistan'da yurtdışından gelen yatırımcılar, vakıflar ve yardım sever insanlar tarafından yapılan okulların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu okullar Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İran, Türkiye vb. gibi ülkelerin yapmış olduğu okullardır. Adını saydığımız ülkeler tarafından kurulan okullar, Türkiye'nin kurmuş olduğu birkaç okul dışında hiçbir dinî bir okul değildir.

Biz tezimizin bu aşamasında Türkiye tarafından Kabil şehrinde kurulan “Stara-e Naw” adındaki medrese tipi okulunda verilen hadis ve hadis usûlü dersleri ve okutulan kitapları kısaca anlatmaya çalışacağız.

Bu okulların dokuzuncu, onuncu, on ikinci, on üçüncü ve on dördüncü sınıflarında Hadis dersleri öğretilmektedir. Aynı zamanda on ikinci ve on dördüncü sınıflarında Hadis Usûlü dersleri öğretilmektedir.

Bu okullarda okutulan hadis kitaplar ise şöyledir: 9. Sınıfta “Riyazussalihin Şerhinin” birinci cildi, 10. Sınıfta “Riyazussalihin Şerhinin” ikinci cildi, 13. Sınıfta

³³³ Heyet, *Afganistan'daki Resmî Okulların Dokuzuncu Sınıfında Okutulan Hadis Kitabı*, Afganistan İslâmî Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı, Müfredat Geliştirme ve Ders Kitapları Hazırlam Başkanlığı, Kabil, 2009.

“Kütüb-i Sitteden Seçme Hadisler” ve 14. Sınıfta yine “Kütüb-i Sitteden Seçme Hadisler” okutulmaktadır.

Bu okulun 12. Ve 14. Sınıflarında Hadis Usûlü dersleri okutulmaktadır. Bu okulun 12. Sınıfında Hadis Ulûlü adına M. Fethullah GÜLEN’in “Sonsuz Nur” adlı eserinin Arapça tercümesinden dersler verilmektedir. Bu okulların 14. Sınıfında “Mukaddime-i İbn Salah” okutulmaktadır.³³⁴

1.2. Medreseler

1.2.1. Dârülhuffâz Medreseleri

Hadis öğretimi Dârülhuffâz okullarında ise altıncı sınıfta başlayıp on ikinci sınıfa sonuna kadar devam etmektedir. Ama bu altı yılda haftalık hadis ders saatleri değişmektedir. Mesela: altı, yedi, sekiz, dokuz ve onuncu sınıflarda haftalık iki ders saati, on bir ve on ikinci sınıflarda ise haftada üç ders saati vardır. Bu altı yıllık bir dönem içerisinde de şu hadis kitapları okutulmaktadır; “el-Sa’yu’l-Hasis fî Mustalahı’l-Hadis”, “Kırk Hadis”, “Riyazü’s-Sâlihîn” ve “Mişkâtü’l-Mesabih”.

Altıncı ve yedinci sınıflarda Nevevî’nin “Kırk Hadisi” okutulur. Sekiz, dokuz ve onuncu sınıflarda ise “Riyazüs’Salihin” ve on birinci sınıfta “el-Sa’yu’l-Hasis fî Mustalahı’l-Hadis” (bu kitap Muhammed Enver Badahşanî tarafından Farsça da yazılan bir kitaptır. Bu kitap bir giriş ve on bir bölüm [bâb]den oluşmaktadır. Bu hadis usulü kitabında anlatım tarzı soru ve cevap şeklindedir) adlı bir usul kitabının yanı sıra “Mişkâtü’l-Mesabih” (bu kitabın yazarı; 737/1336 vefat etmiş olan Hatib-i Tebrizidir. Bu kitap on üç sünenden [hadis kitaplarından] toplanmış ve altı bin yüz yetmiş dört hadisten oluşmaktadır) ’in ilk yarısı okutulur. On ikinci sınıfta da “Mişkât’ın” ikinci yarısı okutulur.³³⁵

1.2.2. Dârülulûm Medreseleri

Hadis ilminin öğretimi Afganistan’daki Dârülulûm Liselerinin sekizinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci sınıflarında haftalık ders saatleri değiştirilerek okutulmaktadır. Dârülulûm medreselerinin sekizinci, dokuzuncu, onuncu ve on birinci sınıflarda haftalık ikişer ders saati ve on ikinci sınıfında haftalık üç ders

³³⁴ Afganistan’ın Kabil şehrindeki Türkiye tarafından kurulan “Stara-e Naw” adındaki (İmam Hatip Türü) okulunun ders müfredatı (Öğretim Programı).

³³⁵ *Nisab-ı Ta’limi Dâru’l-Hüffaz Ha*, Vezaret-i Maarif-i Afganistan, Kabil, 2004.

saati hadis öğretilmektedir. Bu medreselerin beş ders yılında “Teysiru Mustalahı’l-hadis” ve “Mişkâtü’l-Mesâbih” adındaki hadis kitapları okutulmaktadır.

Afganistan’ın Dârülulûm medreselerinin sekizinci sınıfında “Teysiru’l-Mustalahı’l-Hadis” adlı bir hadis usulü kitabı okutulmaktadır. Bu medreselerin dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci sınıflarda ise hemen bütün İslâm ülkesinde özellikle de Hint alt kıtasında çok önemli hadis kitapları arasında yer alan “Mişkât-ı Şerif” diye de tanınan “Mişkâtü’l-Mesâbih” okutulur.

1.2.3. Dinî Medreseler

Son yıllarda Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı bir proje ile resmî olmayan medreseleri kendi bünyesine almaya başlamıştır. Daha birkaç sene öncesine kadar Resmî olmayan medreselerde okuyup belirli bir seviyeye gelen öğrenciler sadece bir câmide imam veya bir medresede müderrislik yapmaktaydı. Bu da medrese okuyanların çok az bir yüzdesine nasip oluyordu. Medreselerin resmîleştirilmesiyle medrese mezunları bütün devlet dairesinde işe girebilmekteler.

Bu gün 590 dinî medrese Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde eğitim ve öğretime devam etmektedir. Bumedreselerde 5500’ü kız öğrencisi olmak üzere toplam 129 bin öğrenci eğitim almaktadır. Bu medreselerde okutulan dersler ve kitaplar ise devlet denetiminde olup derslerin %40’ı çağdaş ilimlerden oluşması şarttır.

1.3. Meslek Yüksek Okulları

Afganistan’da Meslek Yüksek Okulların sayısı 1391/2012 yılı itibariyle 163 tanedir. Meslek Yüksek Okullara 1391 eğitim yılında kabul edilen öğrenci sayısı ise 63.580 tanedir. Bu Yüksek Okullar arasında sayı bakımından en çok olanları ise sırasıyla şöyledir: Dârülulûm, Dârümuallimîn, Ziraat, Maden, El Sanatları, Veterinerlik ve Muhasebe.³³⁶

1.3.1. Dârülulûm Meslek Yüksek Okulları

Dârülulûm Meslek Yüksekokulları Afganistan’ın Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde olup sayıları 2012 yılında 50’yi bulmuş durumda. Dinî ilimleri öğretme

³³⁶ <http://moe.gov.af/fa/page/6522>.

adına en çok öğrenci yetiştiren ve resmî bir kurum olan bu okullara 2012 yılında 1700 kız olmak üzere toplam 10000 öğrenci kabul edilmiştir.³³⁷

Bu Yüksek Okulların dört döneminde de hadis öğretilir ve bu süre zarfında Tirmizî'nin "Sünen"i ile Buhârî'nin "Sahihi" okutulur.³³⁸ Bu dört dönemin ilk iki döneminde Tirmizî'nin Süneni okutulmaktadır. Son iki dönemde ise imam Buhârî'nin "Sahihi" okutulur.

1.3.2. Dârümuallimîn Yüksek Okulları

Afganistan'da Dârümuallimîn ilk defa Habîbullah Han döneminde 1291/1913 yılında açılmıştır.³³⁹ İlk dönemlerde medresede eğitim alan kişilere eğitim verirken daha sonraları lise mezunu kişilere eğitim vermeye başlamış ve okullara mesleki öğretmenler yetiştirmektedir.

Dârümuallimîn Yüksek Okulları Afganistan'daki öğretmen (Meslekî öğretmen) eksikliğinin giderilebilmesi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Günümüzde 42 tanesi mevcut olan bu Meslek Yüksek Okulunun önemi ise 1391/2012 yılında kabul edilen öğrencilerin sayısına bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Bu Yüksek Okullara 1391 eğitim yılında toplam 30000 öğrenci kabul edilmiştir. Bu öğrencilerden 10000'i SBS (Kânkur) sınavı yoluyla, 20000'i de öğretmenlik görevleri filen devam eden öğrencilerdir.³⁴⁰

Dört dönemlik bu Yüksek Okulların bir döneminde Hadis Usûlü ve iki döneminde de Hadis öğretilmektedir. Bu süreç içerisinde okutulan kitaplar ise şöyledir: Hadis Usûlü alanında Mahmud Tahhan'ın "Teysîru Mustalahi'l-Hadis" adlı kitabı okutulmaktadır. İki dönemlik Hadis derslerinde ise Dârümuallimîn tarafından hazırlanıp basılan ders müfredatında belirlenen birçok konuyu ihtiva eden 32 tane seçme hadis açıklamalarıyla birlikte öğretilmektedir.³⁴¹

³³⁷ <http://moe.gov.af/fa/page/6522>.

³³⁸ *Nisab-ı Ta'limi Dâru'l-Ulum Ha*, Vezaret-i Maarif-i Afganistan, Kabil, 2004.

³³⁹ Andişmend, *a.g.e.*, s. 12; Kamgar, *a.g.e.*, s. 24.

³⁴⁰ <http://moe.gov.af/fa/page/6522>.

³⁴¹ *Mezâmin-i Rişte-i Ulum-i Dinî*, Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen Yetiştirme Genel Başkanlığı (Riyâset-i Umûmî-i Terbiye-i Muallim), Kabil, 2006.

1.4. Üniversitelerin İlahiyat Fakültelerinde Hadis Öğretimi

Afganistan'da ilk üniversite 1932 yılında ülkenin başkenti olan Kabil şehrinde "Kabil Üniversitesi" adı altında kurulmuştur.³⁴² Bu Üniversitede 1960-1961 yılında 1987 öğrenci, 285 öğretim üyesi vardır.³⁴³2012 yılına gelindiğinde Afganistan'da, 31'i Devlet ve 71'i özel olmak üzere toplam 102 Üniversite ve Yüksek Tahsil Kurumu bulunmaktadır.

Afganistan'ın Devleti tarafından kurulmuş olan 31 üniversitede toplam 99.530 öğrenci eğitim görmektedir. Bu öğrencilerden 80.585'i erkek ve 18.945'i de kız öğrencilerden oluşmaktadır. Ayrıca bu üniversitelerde 3496 öğretim elemanı görev yapmaktadır. Bu hocalardan 2986'sı erkek ve 510'u ise bayandır. Bu üniversitelerden sadece 9 tanesinde ilahiyat (şer'ıyyât) fakültesi mevcuttur. Bu fakültelerde 4605 (3734 erkek ve 871 kız) öğrenci eğitim ve öğretim görmektedir.

Burada Kabil Üniversitesi İlahiyat Fakültesini tanıtıp bu fakültede hazırlanan öğretim programlarını zikretmekle yetenceğiz. Çünkü bu müfredat ve programlar hemen hemen ülkenin diğer İlahiyat Fakültelerinde de aynen uygulanmaktadır.

1.4.1. Kabil Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kabul Üniversitesinin İlahiyat (Şer'ıyyât) Fakültesi 1330/1951 yılında bu üniversitenin beşinci fakültesi olarak -daha Afganistan'da ikinci bir üniversite açılmadan- hizmete açılmıştır. Bu fakülte Afganistan'da yükseköğretim adına din eğitimi veren ilk resmî kurum olarak tarihe geçmiştir.

Bu fakülte 1987 yılında üniversiteye dönüştürülerek,"İslâmî İlimler ve Araştırmalar Üniversitesi" "Puhantun-ı Tahkikât ve Tahsilât-ı Ulûmı İslâmî", adını almıştır. Bu üniversitenin dört tane fakültesi vardı. 1371/1992 yılında bu üniversite, Afganistan mücahitlerin eline geçmesiyle birlikte "Davet ve Cihat Üniversitesinin" bünyesine alınmıştır. Bundan iki yıl sonra (1373/1995) tekrar eskiden olduğu gibi "Kabil Üniversitesinin" bir fakültesi olarak hizmetine devam etmiş ve günümüzde de böyle devam etmektedir.³⁴⁴

³⁴²Saray, Mehmet, "Afganistan", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 408.

³⁴³İn'âmullah Han, *Bugünkü İslâm Devletleri ve Ülkeleri*, trc, Osman Keskiöglü, İstanbul, 1996, s. 31.

³⁴⁴ Sıddıqı, Jawad, "Afganistan'da Yükseköğretimde Din Eğitimi", A.Ü, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 2007, sy. II, s. 141; Andişmend, *a.g.e.*, 169; <http://ku.edu.af/fa/page/879>.

Kabil Üniversitesinin İlahiyat Fakültesinin öğrenci kaynağını kuruluşundan 1966 yılına kadar Dârülhuffâz ve Dârülulûm medreselerinden mezun olan erkek öğrenciler oluşturmuştur. 1966'dan sonra kız okulların ilk ve orta kısmına din öğretmenleri yetiştirmek amaçlı bu fakültede “Kız İslâm Öğretimi” programı açılmıştır. Bu tarihten itibaren düz liselerden mezun olan kız öğrencileri de bu fakülteye kabul edilmeye başlanmıştır.

Günümüzde Kabil Üniversitesinin İlahiyat Fakültesi ülkenin en kalabalık İlahiyat Fakültesi olup 1106 (621'i erkek 495'i kız) öğrenci eğitim almaktadır. Ayrıca bu fakülte Afganistan'da ilk defa ikinci öğretimi uygulanan fakültedir. Bu fakültede “Fıkıh ve Usûlü Fıkıh”, “T'alîmat-ı İslâmî”, “Akide ve Felsefe” ve “Sakafat-ı İslâmî” olmak üzere 4 tane anabilim dalı vardır. Bu fakültede iki farklı program uygulanmaktadır. Bunlar “İslâm Öğretimi” ve “Fıkıh ve Kanun” programlarıdır. Ayrıca “İslâm Öğretimi” programı Kabil Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde erkek ve kızlar için ayrı ayrı düzenlenmektedir. Genelde kız öğrencilerin medreselerden değil de düz okullardan gelmeleri nedeniyle değişiklikler görülmektedir.

Afganistan'ın İlahiyat Fakültelerinde iki değişik ders programının uygulanmasının sebebi, bu programların mezunlarının değişik yerlerde görev yapabilmeleridir. Örneğin; İslâm Öğretimi programının amacı ilk ve ortaokullara din öğretmenleri yetiştirmekken, Fıkıh ve Kanun programının amacı ise din hizmetleri, vaaz ve irşat işlerinde görevlendirilmek üzere müftü, vaiz ve adliye kurumlarına da hâkim yetiştirmektir.³⁴⁵

Kabil Üniversitesini ve bu üniversitenin İlahiyat Fakültesini tanıttıktan sonra öğretim programlarının niteliğini değerlendirmek için aşağıda ders programlarından ilk olarak “Fıkıh ve Kanun” programını, sonra da “İslâm Öğretimi” programını zikredeceğiz.

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN FIKIH VE KANUN PROGRAMININ BİRİNCİ DÖNEM DERS PROGRAMI

³⁴⁵ Sıddıqı, *a.g.m.*, s. 140.

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	تفسير	Tefsir
2	تاريخ تشريع	Teşri Tarihi
3	فقه	Fıkıh
4	مبادئ فقه	Hukuka Giriş
5	عقیده (الهیات)	Akaid (İlahiyat)
6	عربی (صرف و نحو)	Arapça (Sarf ve Nahiv)
7	منطق قدیم	Klasik Mantık
8	سيرة النبي (ص)	Siretü'n Nebi
9	مبادئ فقه	Fıkha Giriş

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN FIKIH VE KANUN
PROGRAMININ İKİNCİ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	حدیث احکام	Ahkâm Hadisleri
2	فقه	Fıkıh
3	اصول فقه	Usûlü Fıkıh
4	عربی (صرف و نحو)	Arapça (Sarf ve Nahiv)
5	عقاید (نبوت)	Akaid (Nübüvvet)
6	سيرة النبي (ص)	Siretü'n Nebi
7	حقوق اساسی	Hukuk
8	منطق جدید	Modern Mantık
9	تاريخ معاصر افغانستان	Afganistan'ın Çağdaş Tarihi

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN FIKIH VE KANUN
PROGRAMININ ÜÇÜNCÜ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	تفسیر احکام	Ahkâm Tefsiri
2	فقه	Fıkıh
3	اصول فقه	Usûlü Fıkıh
4	نظام مالی اسلام	İslâm Mali Hukuku
5	عقاید (سمعیات)	Akait (Sem'ıyyât)
6	تاریخ ادیان	Dinler Tarihi
7	عربی (صرف و نحو)	Arapça (Sarf ve Nahiv)
8	حقوق وجایب	Vecibeler Hukuku
9	بلاغت	Belagat

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN FIKIH VE KANUN
PROGRAMININ DÖRDÜNCÜ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	احادیث احکام	Ahkâm Hadisleri
2	فقه	Fıkıh
3	اصول فقه	Fıkıh Usûlü
4	تاریخ تمدن اسلام	İslâm Medeniyet Tarihi
5	عربی (صرف و نحو)	Arapça (Sarf ve Nahiv)
6	میراث	Miras (Feraiz)
7	حقوق وجایب	Vecibeler Hukuku
8	بلاغت	Belagat

9	علوم قرآن	Kur'an İlimleri
---	-----------	-----------------

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN FIKIH VE KANUN
PROGRAMININ BEŞİNCİ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	علوم حدیث	Hadis İlimleri
2	تفسیر احکام	Ahkâm Tefsiri
3	فقه	Fıkıh
4	اصول فقه	Usûlü Fıkıh
5	حقوق عینی	Hukuk-ı Ayni
6	حقوق جزای عمومی	Genel Ceza Hukuku
7	حقوق تجارت	Ticaret Hukuku
8	حقوق بین المللی عمومی	Genel Uluslar arası Hukuk

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN FIKIH VE KANUN
PROGRAMININ ALTINCI DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	احادیث احکام	Ahkâm Hadisleri
2	فقه	Fıkıh
3	اصول فقه	Fıkıh Usûlü
4	قواعد کلیه فقه	Külli Fıkıh Kaideleri
5	حقوق جزای خصوصی	Özel Ceza Hukuku
6	حقوق بین المللی عمومی	Genel Uluslararası Hukuku

7	اصول محاكمات مدنى وتجارتى	Medeni ve Ticari Hükümler Usûlü
8	حقوق عينى	Hukuk-ı Ayni

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN FIKIH VE KANUN
PROGRAMININ YEDİNCİ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	تفسير احكام	Ahkâm Tefsiri
2	فقه	Fıkıh
3	فقه مقارن	Fıkıh Makarın
4	قواعد فتواء	Fetva Usûlü
5	كريمولوجى	Kriminoloji
6	حقوق بين المللى خصوصى	Özel Uluslararası Hukuku
7	اصول فقه	Fıkıh Usûlü
8	اصول محاكمات جزايى	Ceza Hükümleri Usûlü

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN FIKIH VE KANUN
PROGRAMININ SEKİZİNCİ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	احاديث احكام	Ahkâm Hadisleri
2	فقه	Fıkıh
3	اصول فقه	Fıkıh Usûlü
4	حقوق اداره	İdari Hukuk
5	طب عدلى	Adli Tıp

6	حقوق كار	İş Hukuku
7	نظام الحكم در اسلام	İslâm'da Hüküm Usûlü
8	سيمنار ومونوگرافى	Seminer ve Tez (Bitirme Tezi)

Kabil Üniversitenin İlahiyat Fakültesinin Fıkıh ve Kanun programı ders programına baktığımızda ağırlıklı olarak temel İslâm ilimleri dersleri görülmektedir. “Adalet Bakanlığı ve Yargı organlarına eleman yetiştirmek” Fıkıh ve Kanun öğretim Programının amaçlarından biri olduğu için Fıkıh ve Hukuk derslerinin bu programda kayda değer ağırlığı görülmektedir.

Bu fakültenin ders programında İslâm dinin ikinci temel kaynağı olan Hadise de önemli yer verilmiştir. Sekiz dönemden beş dönemde hadis dersleri yer almaktadır. Hadis derslerinde okutulan hadisler de ahkâm hadisler olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Her sınıfın ikinci döneminde ahkâm hadisleri okutulurken, üçüncü sınıfın birinci (beşinci dönem) döneminde “Ulûmu'l-Hadis”³⁴⁶ okutulmaktadır. Böylelikle bu programın sekiz döneminden beşinde Hadis öğretilmektedir.

**KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN İSLÂM ÖĞRETİMİ
PROGRAMININ BİRİNCİ DÖNEM DERS PROGRAMI**

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	عقاید (الهیات)	Akâit (İlahiyat)
2	تفسیر	Tefsir
3	حدیث	Hadis
4	عربی (صرف و نحو)	Arapça (Sarf ve Nahiv)
5	منطق قدیم	Klasik Mantık
6	فقه	Fıkıh

³⁴⁶ Hadisin sened ve metninin muhtelif durumlarını ele alıp inceleyen değişik bilgi kollarının oluşturduğu ilim dalı. Bu bilim dalına *Dirâyetu'l-hadis ilmi*, *Usûlü'l-hadis*, *hadis ilmi* gibi isimler de verilir. Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözcüğü*, s. 325.

7	علوم قرآن	Kur'an İlimleri
8	بلاغت	Belagat
9	تاریخ تشريع	Teşri Tarihi

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN İSLÂM ÖĞRETİMİ
PROGRAMININ İKİNCİ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	عقاید (الهیات)	Akaid (İlahiyat)
2	تفسیر	Tefsir
3	حدیث	Hadis
4	فقه	Fıkıh
5	منطق جدید	Modern Mantık
6	تاریخ معاصر افغانستان	Afganistan'ın Çağdaş Tarihi
7	اصول فقه	Fıkıh Usûlü
8	عربی (صرف و نحو)	Arapça (Sarf ve Nahiv)
9	بلاغت	Belagat

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN İSLÂM ÖĞRETİMİ
PROGRAMININ ÜÇÜNCÜ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	عقاید (نبوت)	Akaid (Nübüvvet)
2	تفسیر	Tefsir
3	فقه	Fıkıh

4	عربی (صرف ونحو)	Arapça (Sarf ve Nahiv)
5	اصول فقه	Fıkıh Usûlü
6	علوم حدیث	Hadis İlimleri
7	مبادی فلسفه	Felsefeye Giriş
8	روانشناسی عمومی	Genel Psikoloji
9	حدیث	Hadis

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN İSLÂM ÖĞRETİMİ
PROGRAMININ DÖRDÜNCÜ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	عقاید (سمعيات)	Akaid (Sem'ıyyât)
2	تفسیر	Tefsir
3	حدیث	Hadis
4	فقه	Fıkıh
5	عربی (صرف ونحو)	Arapça (Sarf ve Nahiv)
6	اصول فقه	Fıkıh Usûlü
7	تاریخ تمدن اسلام	İslâm Medeniyet Tarihi
8	تاریخ فلسفه	Felsefe Tarihi
9	روانشناسی تربیتی	Eğitim Psikolojisi

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN İSLÂM ÖĞRETİMİ
PROGRAMININ BEŞİNCİ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
----	------------------	------------------

1	تفسير	Tefsir
2	فقه	Fıkıh
3	حدیث	Hadis
4	سيرة النبي (ص)	Siretü'n Nebi
5	عربی (صرف و نحو)	Arapça (Sarf ve Nahiv)
6	فلسفه اسلامی	İslâm Felsefesi
7	اصول فقه	Fıkıh Usûlü
8	مبادئ حقوق	Hukuka Giriş
9	پیداگوزی	Pedagoji

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN İSLÂM ÖĞRETİMİ
PROGRAMININ ALTINCI DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	تفسير	Tefsir
2	حدیث	Hadis
3	فقه	Fıkıh
4	اصول فقه	Usûlü Fıkıh
5	سيرة النبي (ص)	Siretü'n Nebi
6	عربی (صرف و نحو)	Arapça (Sarf ve Nahiv)
7	فلسفه اسلام	İslâm Felsefesi
8	تاریخ ادیان	Dinler Tarihi
9	حقوق و جابیب	Vecibeler Hukuku

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN İSLÂM ÖĞRETİMİ
PROGRAMININ YEDİNCİ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	تفسير	Tefsir
2	حدیث	Hadis
3	فقه	Fıkıh
4	اصول فقه	Fıkıh Usûlü
5	عربی (صرف و نحو)	Arapça (Sarf ve Nahiv)
6	نظام مالی اسلام	İslâm Mali Hukuku
7	حقوق اساسی	Hukuk
8	تصوف و عرفان	Tasavvuf ve İrfan
9	قواعد کلیه فقه	Fıkıh Küllî Kaideleri

KABİL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİNİN İSLÂM ÖĞRETİMİ
PROGRAMININ SEKİZİNCİ DÖNEM DERS PROGRAMI

NO	DERSLER (FARŞÇA)	DERSLER (TÜRKÇE)
1	تفسير	Tefsir
2	حدیث	Hadis
3	فقه	Fıkıh
4	قواعد الفتوى	Fetva Usûlü
5	میراث	Miras (Feraiz)
6	عربی (صرف و نحو)	Arapça (Sarf ve Nahiv)
7	نظام الحكم	Hüküm Usûlü
8	تصوف و عرفان	Tasavvuf ve İrfan

9	سيمنار ومونوگراف	Seminer ve Tez (Bitirme Tezi)
---	------------------	-------------------------------

Kabil Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Fıkıh ve Kanun programı ders programında olduğu İslâm Öğretimi programı ders programında da temel İslâm ilimleri dersleri ağırlıklı olarak yer almıştır. İslâm Öğretimi öğretim programının temel amaçlarından biri de ilk ve ortaöğretim için öğretmen yetiştirmektir.

Genelde kız öğrencilerinin yer aldığı bu programda diğer temel İslâm bilimleri ile birlikte Hadis'e çok önemli bir yer ayrılmıştır. Bu sekiz dönemin hepsinde Hadis öğretilmektedir. Hatta üçüncü (ikinci sınıf birinci) dönemde birde "Ulûmu'l-Hadis" dersi verilmektedir.

Kabil Üniversitesinin İlahiyat Fakülte tanıtıldıktan sonra Afganistan Devleti tarafından kurulan diğer sekiz üniversitenin ilahiyat fakültelerini de kuruluş tarihlerine göre kısaca tanıtmaya çalışacağız.

1.4.2. Belh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu fakülte 1993 yılında Afganistan'ın kuzey bölgesindeki tarihi şehirlerinden biri olan Mezar'ı Şerif şehrinde kurulmuştur. Belh Üniversitesinin 9 fakültesinden biri olan bu fakülte, 648 (557 erkek 91 kız) öğrenciye ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca bu fakültenin ikinci öğretimde okumak isteyen öğrencilere de kapısı açıktır.

1.4.3. Nengerhar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1994 yılında kurulmuş olan bu fakülte Afganistan'ın Pakistan sınırında bulunan şehirlerinden Celalâbâd şehrinde yer almaktadır. Bu fakültede 47'si kız olmak üzere toplam 634 öğrenci eğitim ve öğretim görmektedirler.

1.4.4. Herat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Afganistan'ın en eski şehirlerinden olan Herat şehrinde 1367/1985 yılında kurulan Herat Üniversitesinin 10 fakültesinden biri olan İlahiyat Fakültesi 1372/1994 yılında eğitime açılmıştır.³⁴⁷ Bu fakülte ülkenin en köklü ilahiyat fakültelerinden biri olup

³⁴⁷ Andişmend, *a.g.e.*, s. 285.

günümüzde de gözde ilahiyatlardan biri olan bu fakültede, 648'i erkek olmak üzere toplam 676 öğrenci eğitim almaktadır.³⁴⁸

1.4.5. Tahar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1995 yılında kurulan bu fakülte çok eski tarihe sahip olan ve eskiden “Toharistan” diye anılan Tahar vilayetinin merkezi Talikan şehrinde kurulmuştur. Bu fakültede 545 (46 kız 499 erkek) öğrenci eğitim görmektedir.

1.4.6. el-Birûnî Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Afganistan'ın kuzey illerinden Kapisa ilinde bulunan bu fakülte 2000 yılında kurulmuştur. Bu fakültede 466 (41 kız 425 erkek) öğrenci eğitim almaktadır.

1.4.7. Host Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu fakülte Afganistan'ın güney bölgesinde bulunan Host Vilayetinin merkezi olan Host şehrinde 2003'te kurulmuştur. Sadece erkek öğrencilerin eğitim aldığı bu fakültede 266 öğrenci eğitim ve öğretim görmektedir.

1.4.8. Koner Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

2006 yılında kurulan bu fakülte, Afganistan'ın güneydoğu vilayetlerinden Kunar vilayetinin merkezi olan Esedâbâd şehrinde bulunmaktadır. Bu fakültede hepsi erkek olmak üzere 113 öğrenci eğitim almaktadır.

1.4.9. Kandahar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu fakülte 2008 yılında ülkenin güney vilayetlerinden Kandahar vilayetinde kurulmuştur. Bu fakültede 8'i kız olmak üzere toplam 141 öğrenci eğitim görmektedir.

2. Resmi Olmayan Yerlerde Hadis Öğretimi

2.1. Medreseler

Medrese İslâm tarihinde eğitim ve öğretim kurumlarının genel adıyla, ³⁴⁹ Afganistan'da ise Arapça ve dinî ilimlerin öğretildiği yerlere verilen isimdir. ³⁵⁰ Medrese kültürü Afganistan'da çok eski tarihe dayanmaktadır. İlk medreselerin ne zaman inşa

³⁴⁸ <http://merzaie.blog.af/> دانشگاه-هرات; <http://www.mohe.gov.af/?p=private>.

³⁴⁹ Bozkurt, Nebi, “Medrese”, *DİA.*, Ankara, 2003, XXVIII, 323.

³⁵⁰ Kamgar, *a.g.e.*, s. 15-16.

edildiği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre ilk medreseler Belh ve Buhârâ'da Budist viharaları taklit edilerek yapılmıştır.³⁵¹

Bu medreseler İslâm Tarihi boyunca İslâm ülkelerinde olduğu gibi Afganistan'da da çok önemli bir yere sahiptirler. Bu medreselerin kaynağı yukarıda da bahsettiğimiz üzere öğrenci bakımından ev mollaları, mescit ve camilerdir. Maddî açıdan ise bu medreselerin (resmî olmayan medreselerin) bütün masraflarını -müderrisin alacağı maaşı ve yemeği ve öğrencinin ekmek dışında ki yemeği- halk tarafından karşılanmaktadır.³⁵²

Afganistan'daki resmî olmayan bütün medreselerin eğitim yılı "Hicrî Kamerî" takvime göre başlatılır ve bitirilir. Medreselerin eğitimi Ramazan bayramından hemen sonra başlayan dersler, aralıksız olarak on bir aya yakın bir süre devam eder ve bir sonraki yılın ramazan ayına kadar sürer. Medreselerde haftalık ders günleri ise Cumartesi günü sabah namazından hemen sonra başlar ve Perşembe günü öğleye kadar devam eder.

Afganistan'daki resmî olmayan medreseleri genel hatlarıyla üçe ayırarak incelemek mümkündür. Bu medreselerde tabii olarak üç seviyeli bir eğitim ve öğretim sistemi uygulanmaktadır.

2.1.1. Birinci Seviye

Bu medreselerden birincisi seviyede olanları, mescit veya cami avlusunda veya cami binasına bitişik olarak iki-üç oda (hücre) yapılarak ortaya çıkan küçük bir medrese türüdür. Bu tür medreselerde verilen ders seviyesi de ibtidâî (Başlangıç) seviyededir. Bu medreselerde genelde caminin imamı (imam hatibi) müderrislik yapmaktadır. Bu medreselerin öğrencileri de cami yakınlarında yaşayan (cami cemaati) ailelerin çocuklarından oluşmaktadır. Bu tür medreselerde yatılı okuyan öğrenci yoktur. Bu medreselerde okuyan öğrencilerin hemen hepsi resmî okullarda da okumaktadırlar. Okulda sabahçı olan öğrenciler öğleden sonra, öğlenci öğrenciler de sabahleyin bu medreselerde eğitim ve öğretimlerine devam ederler.

Bu tür medreselerin hocalığını (müderrisliğini) genelde mescidin imamı veya caminin imam hatibi yapmaktadır. İmamlar müderrislik yapabilecek dinî bilgiye sahip

³⁵¹ Bozkurt, Nebi, "a.g.md.", *DİA*, XXVIII, 324.

³⁵² Kamgar, *a.g.e.*, s. 14.

değilse -ki bu az görülen bir olaydır- bir başka molla (Mevlevî) getirilerek görevlendirilir maaşı, yiyeceği ve bütün masrafları cami cemaati veya bir hayırsever kişi tarafından karşılanır.³⁵³

Bu tür medreselerde takip edilen ders metodu ve okutulan en yaygın kitaplar ise şöyledir: Arapça öğretmek amaçlı Farsça yazılmış olan ve “Binâ” adında Arapça Sarf kitapla başlar, “Mu’zî” denilen kitap Arapça yazılmış ve satır satır Farsçaya tercüme edilen bir kitapla devam eder. Bu kitap aynı zamanda Türkiye’de okutulan “Bina” kitabıdır. “Zencanî” adındaki okutulan kitap ise Türkiye’de okutulan “Emsile-i Muhtelif” denilen bir Arapça Sarf kitabıdır. Daha sonra “Avâmil” kitabı okutulmaktadır. Birinci seviye medrese dersleri, Arapça Nahiv kitap olan “Kâfiye” ile son bulur. Yukarıdaki zikrettiğimiz beş kitap hepsi birlikte “Kâfiye-i Mürekkeb” adı altında Özbekistan’ın Taşkent şehrinde basılmaya başlamış, günümüzde de Pakistan’da aynı baskı esas alınarak basılmaya devam etmektedir.

Yukarıda adını zikrettiğimiz kitapların yanı sıra “Sarf-ı Mîr, Nahv-i Mîr, Hidayetü’n-nahiv” vb. birçok kitap okutulmaktadır. Ayrıca fıkıhla ilgili de “Şûrutü’s-salât”, “Kudûrî” ve “Muhtasaru’l-vikâye” okutulur. Hadisle ilgili de genelde “Zadüttalibîn”³⁵⁴ Erba’în(Kırk Hadis)³⁵⁵ okutulmaktadır. Ayrıca şunu da belirtelim ki, yukarıda zikrettiğimiz kitapların hepsinin Arapça metnin altında satır satır Farsça ve bazısında Peştuca ve Farsça tercümeleri bulunmaktadır.

Bu tür medreseleri bitiren öğrenciler Farsçayı okuyup anlayacak seviyeye gelirlerken Arapçayı (Sarf ve Nahiv) da okuyabilecek hale gelirler. Ama bu kitapların

³⁵³ Kamgar, *a.g.e.*, s. 13.

³⁵⁴ Afganistan’ın medreselerinde okutulan hadis kitaplardan kitaplarından olan “Zadüttalibîn”, Pakistan’ın Lahor şehrindeki “Cami’i Eşrefiyye” adlı medresenin müderrislerinden Muhammed Atiku’r-Rahman adında bir âlim tarafından yazmıştır. Bu kitabın üzerine Mevlana Âşık el-Berranî “İrşadut-Talibin”adlı bir şerh yazmıştır. Asıl dili Arapça olan bu kitabı Salahu’d-Din Ammâr Farsçaya çevirmiştir. Bu kitap 1999/1378 yılında Pakistan’ın Peşaver şehrindeki Hakkaniye yayınevinde yayınlamıştır. http://www.imdadululoom.com/urdu/index.php?option=com_content&view=article&id=82&Itemid=58.

³⁵⁵ Çeşitli konulara dair kırk hadisi ihtiva eden eserlerin ortak adı. Arapça’da erbeün hadis, Farsça’da çihil hadis, Türkçe’de kırk hadis diye anılan kitap türü, II. (VIII.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır. İlk kırk hadis kitabını Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797) kaleme almıştır. Ama bunun mahiyeti hakkında bilgi yoktur. Daha sonra Muhammed b. Eslem et-Tûsî (ö. 242/856) el-Erba’ün’unu bablara göre tasnif etmiştir. Ardından kırk hadis yazama geleneği devam etmiş ve günümüzde bile kırk hadis yazan âlimlere rastlamak mümkündür. Kandemir, M. Yaşar, “Kırk Hadis”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 467.

birçoğu öğrenciler tarafından ezber yapılıyor. Bundan sonra, devam etmek isteyen öğrenciler başka büyük bir medreseye gitmek durumunda kalacaklardır.

2.1.2. İkinci Seviye

Bu seviye medreseler daha birkaç senesine öncesine kadar Afganistan'ın en büyük medresesi konumundaydılar. Bu tür medreselerde bütün dersler sadece bir kişi (bir müderris) tarafından tedris edilmektedir. Bu medreselerde ders veren müderris aynı zamanda medresenin camii veya medresenin yakınındaki bir caminin imam hatipliğini de yapar ve Cuma günleri cami cemaatine vaaz verir ve Cuma namazını kıldırır.

Bu tür medreselerde hemen bütün İslâm dünyasında olduğu gibi bütün İslâmî ilimlerinden birçok kitap okutulmaktadır. Bu medreselerde yaygın olarak okutulan kitaplardan bahsetmek gerekirse, **Arapça** (Nahiv): “Molla Câmî veya Şerhi cami” ve “Abdulgafur”; **Meanî**: “Muhtasaru'l-maani” ve “Mutevvel”; **Fıkıh**: “Hidâye” ve “Şerh'il-Vikâye”; **Fıkıh Usûlü**: “Nurû'l-envar”, “Mevlevî” ve “Tevzîhu't-tenkîh”, “Telvîh”; **Hikmet** (Felsefe): “Meybezi” ve “Sedrâ”; **Mantık**: “Kadı” ve “Hamdullah”; **Tefsir**: “Celâleyn Tefsiri”, “Ruhu'l-meanî” ve “Kadı Beydavî”; **Hadis Usûlü**: “Nuhbetu'l-Fiker”³⁵⁶, **Hadis**: “Mişkatül Mesabih”³⁵⁷ ve Buhârî'nin “Sahîh'ini”³⁵⁸ zikredebiliriz.³⁵⁹

³⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) yazmış olduğu bu esere, İbnü's-Salâh eş-Şehrîzûrî'nin, hadis ilimlerini altmış beş nevi halinde incelediği Mukaddime'sinin buna kırk nevi daha eklenerek yapılmış bir muhtasarı olup H. 812 yılında (1409) tamamlanmış ve müellifi tarafından 818/1415 yılında “Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-fiker” adıyla şerh edilmiştir. Kandemir, M. Yaşar, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 514.

³⁵⁷ Bu kitap Hatîb et-Tebrîzî'nin Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) güvenilir hadis kaynaklarından derlediği hadisleri ihtiva eden “Mesâbihu's-Sünne” adındaki eserine ilaveler yaparak hazırladığı bir eserdir. Tebrîzî bu eserinde Begavî'nin sahih ve hasen diye ikiye ayırdığı hadisleri yeniden düzenleyip ilavelerde bulunmuş, onun hadisleri seçme şartlarını dikkate alarak esere üçüncü bir bölüm eklemiş, müellifin kapalı bıraktığı yerleri açıklamış ve hadislerin râvilerini zikretmiştir. Bu eser birçok dile evirilerek İslâm âleminin hemen bütün bölgesinde defalarca neşredilmiştir. Hatiboğlu, İbrahim, “Mesahibu's-sünne”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 258.

³⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî'nin (ö.256/870) yazmış olduğu bu eserin tam adı “el-Câmi'u's-sahîh”dir. Kur'an-ı Kerim'den sonra en güvenilir kitap kabul edilmektedir. Yaklaşık 600.000 kadar hadisten seçilerek on altı yılda meydana getirilmiştir. Buhârî bu eserine Buhârâ'da yazmaya başlamış, çalışmasına Mekke, Medine ve Basra'da devam etmiştir. Bu esere İslâm dünyasında üzerine yüzlerce inceleme ve şerhler yazılmış ve birçok kere basılmıştır. El-A'zamî, M. Mustafa, “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”, *DİA*, İstanbul, 1992, XI, 368.

³⁵⁹ Kamgar, *a.g.e.*, s. 14.

Bu medreselerde yukarıda adlarını zikrettiğimiz kitapları okuyup bitirebilmek için herhangi bir süre belirtilmemektedir. Yani bu medreselerin özelliklerinden biri de, Osmanlı Medreselerinde olduğu gibi öğrencilerin sınıf değil, ders/kitap geçme yöntemi uygulanmaktadır.³⁶⁰

Bu tür Medreselerde eğitimini bitiren öğrencilere özel bir davetiye ile civar ilçe ve illerden tanınmış din adamları (Mevlevîler), Tarikat Şeyhleri ve devlet adamları davet edilerek bir tören -Türkiye'deki mezuniyet törenlerine benzer bir tören ama yemekli- hazırlanır. Bu öğrencinin medrese eğitimini bitirdiğine dair bilgi verilir ve özgeçmiş anlatılır. Tören sonunda o öğrenciye meşhur bir Mevlevî ya da bir tarikat şeyhi tarafından sarık takılır ve böylelikle "Mevlevî" olur. Bu da demek oluyor ki, bu şahıs bundan sonra herhangi bir camide imam veya herhangi bir medresede müderrislik yapabilecek konumdadır.³⁶¹

2.1.3. Üçüncü Seviye

Bu tür medreseler bugünkü Afganistan medreselerinin en yüksek seviyeli medresesidir. Böyle medreselerde en az beş altı melevî müderrislik yapmakta ve bunların başında bir baş müderris (ser müderris) bulunmaktadır.

Afganistan'da bu seviye olan medreselerin sayısı oldukça azdır.³⁶² Bu medreselerde eğitim sistemi birkaç sene öncesine kadar o medreselerin "ser müderris"i tarafından tasarlanıyor ya da eski geleneğe -Afganistan'ın Kuzey bölgesinde Buhârâ geleneği ve Güney bölgesinde ise Hint alt kıtasının geleneği sürdürülürdü- göre devam ediyordu. Ama 2002 yılından itibaren bu durum değişerek en azından Afganistan'ın Kuzeyindeki birkaç vilayetin bu tür medreselerde aynı ders müfredatı okutulmaya başlanmıştır. Bu ders müfredatı sekiz aşamalı bir sistem olup 2010 yılına kadar devam etmiştir. Bu müfredat Mevlevî Abdul Hafız Kurayşî³⁶³'nin öncüllüğünde hazırlanıp

³⁶⁰ Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", U. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa, 2008, S. XVII, s. 28.

³⁶¹ Kamdar, *a.g.e.*, s. 15.

³⁶² Afganistan'ın Fâryâb ilinin 15 ilçesinden biri olan Kurğan ilçesindeki "S'ad b. Ebî Vakkâs" medresesinin müderrislerinden ve aynı zamanda bu ilçenin kadısı olan "Mevlevî Said Abdülkerim Mahdumun" anlattığına göre Kurğan ilçesinde toplam 16 resmî olmayan medrese mevcutken bu seviyede olan medrese sayısı ise sadece birdir.

³⁶³ Bu genç Molla Pakistan'ın Karaçi şehrinde ki Dâru'l-Ulum Medresesi mezunudur. Şimdi ise Cûzcân Velayetinin merkezi olan Şiberğan şehrine yirmi km. uzaklığında olan bir medresede baş müderrislik yapmaktadır.

Afganistan Kuzeyindeki vilayetlerinden birçoğunun tanınmış din adamları tarafından kontrol edilip tasvip edilmiştir.

Bu medreselerde 2002-2010 yılları arasında uygulanan eğitim ve öğretim sistemi ve ders müfredatı sekiz aşamadan oluşan bir ders müfredatıdır. **i.** الثانوية العامة “*essaneviyetu’l âmmetu’s-saniye*”; **ii.** الثانوية العامة الثانية “*essaneviyetu’l âmmetu’s-saniye*”; **iii.** الخاصة الأولى “*el-hassetu’l ulâ*”; **iv.** الخاصة الثانية “*el-hassetu’s-saniye*”; **v.** العالمية الأولى “*el-âliyyetu’l ulâ*”; **vi.** العالمية الثانية “*el-âliyyetu’s-saniye*”; **vii.** العالمية الألى “*el-âlimiyyetu’l-ulâ*”; **viii.** العالمية الثانية “*el-âlimiyyetu’s-saniye*”.³⁶⁴

Afganistan’daki bu tür medreselerde başka İslâmî ilimlerin yanı sıra hadis ilmi de okutulmaktadır. Bu medreselerde okutulan hadis kitapları sırasıyla şöyledir; Zadüttalibin, Kırk Hadis, Riyazus’Salihin, Kitabu’l-Âsâr, Muvatta-i İmam Mâlik, Nahbetü’l-Fiker, Teysiru Mustalahı’l-hadis, Mişkât-ı Şerif, Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim, Sünen-i Ebu Davut, Sünen-i İbn Mâce, Sünen-i Tirmizî, Sünen-i Nesa-i ve Tahavî.

Bu medreselerde Hadis ilmi dışında Tefsir, Fıkıh, Mantık, Hikmet, Akait, (kelam) Belağat, el-Edebü’l-Arab, İktisat, Tecvit, Hesap ve Arapça (sarf ve nahiv) gibi ilimler de okutulmaktadır.

Son yıllarda Afganistan Devleti’nin medreseler ve İslâmî ilimlerin öğretimine verdiği önem kayda değer ölçüde artması, herkes tarafından bilinen bir olaydır. Afganistan’daki resmî olmayan medreselerde okuyan öğrenciler Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sınavlara tabi tutulmaktadır. Bu sınavlardan geçerli not alan öğrencilere lise ve hatta yüksek okul diploması verilmektedir. “Seviye Tespiti” denilen bu sınavlar Afganistan’ın başkenti olan Kabil şehrinde ve birçok bölgede yılda üç kez yapılmaktadır.³⁶⁵

Devletin resmî olmayan medreseler hakkındaki eğitim politikasını değiştirerek bu medreselere yaklaşmak istemesi bu medreselerin müderrisleri ve bütün din adamları tarafından kabul görüldüğü kanaatindeyim. Çünkü Afganistan’daki resmî olmayan medreselerde düzenlenen yeni ders müfredatlarına bakıldığında görülecektir ki, resmî

³⁶⁴ *Nisab-ı Ta’limî-i Medasır ve Dârülulûm ha ki der Sektori Husûsi Faaliyet Mikunend*, Afganistan’ın Kuzey bölgesindeki medreselerde 2002-2010 yılları arası uygulanan ders müfredatı.

³⁶⁵ <http://www.dw.de//ارزيابي-سويه-تعليمي-طلاب-ديني-درافغانستان-أغاز-يافت/a-5245371-1>.

okullarda (devlet okullarında) okutulan birçok dersi içermektedir. Aynı zamanda sınıflar halinde eğitim verilmeye başlanmıştır.

Bu ders müfredatlarından 1389/2010 yılında hazırlanan “Nisab Dersi-i Şurâ-i İncicam-ı Medaris-ı Dinî-i Afganistan” adındaki müfredatı incelemeye alacağız. Bir heyet tarafından hazırlanan bu müfredat on altı sınıf ve “İptidayiye, Sanevîye, Âliye ve Âlimiye” olmak üzere dört dönemden oluşmaktadır.

1. İptidaye Dönemi: Bu dönem altı sınıflık (altı senelik) bir dönemdir. Bu dönemde okutulan dersler ve kitapların %60’a yakını resmî okullarda okutulan kitaplardır. Bu altı sınıfta 44 ders okutulmakta ve bunlardan 24’ü resmî okullarda okutulan kitaplardır. Böylelikle medresede okuyan öğrenci Afganistan’da zorunlu olan ilköğretim eğitimini de bitirmiş oluyorlar. Bu dönemde İslâmî ilimleri öğretimi adına Kur’an okuma ve Tecvit, Kur’an’ın son cüzi ezberletilir. Din Eğitimi dersleri okutulur. Fıkıh’tan da bazı küçük kitaplar okutulur.

2. Saneviye Dönemi: Bu dönem de altı sınıftan oluşmakta ve 7-12. Sınıfları içerir ve altı sene devam etmektedir. Bu dönemde Arapça (Sarf, Nahiv ve el-Arabiyye Beyne Yedeyk), Belagat, Fıkıh, Usûlü Fıkıh, Mantık, Akait, Tarih, Teşri Tarihi, Siretü’n-nebi, İngilizce, Bilgisayar, Sosyoloji, Kur’an Meali, Tecvit, Dari (Farsça) Edebiyatı, Hadis ve Hadis Usûlü okutulmaktadır.

Bu dönemde hadis ile ilgili okutulan kitaplar şöyledir: Erba’în-ı Nevevî, Riyazü’s-Sâlihîn, Âsarüs-sünen ve Muvattâ-i İmam Muhammed okutulmaktadır. Hadis Usûlü ile ilgili “Teysiru Mustalahul Hadis” adlı bir kitap okutulmaktadır.

3. Âliye Dönemi: Bu dönem iki yıllık bir dönemdir ve 13 ve 14. sınıfları içermektedir. Bu dönemde Hadis, Hadis Usûlü, Tefsir, Tefsir Usûlü, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Akait, Felsefe, Mantık, Dinler Tarihi, Feraiz, Belagat, Arap Dili ve Edebiyatı, Aruz ve Matematik gibi dersler okutulmaktadır.

Bu dönemde hadis ve hadis usûlü ile ilgili okutulan kitapları şöyle sıralayabiliriz: Hadis ile ilgili okutulan kitaplar, Şerhu Meâni’l-âsâr ve Mişkatül-Mesabih (Birinci Cilt) dir. Hadis Usûlü ile ilgili okutulan kitaplar ise: Nuhbetü’l-fiker ve Tedrîbu’r-Râvî dir.

4. Âlimiye Dönemi: İki yıllık olan ve Afganistan medreselerinin en son dönemi olan Âlimiye Döneminde ağırlıklı olarak hadis öğretilmektedir. Bu dönemin birinci

senesinde, Hadis, (Mişkatül-Mesabih ikinci cilt) Tefsir, Tefsir Usûlü, Fıkıh, Kavaid-i Fıkhiye (Mecelleti'l-Ahkâm), Tarih, Akait ve Pedagoji okutulurken bu dönemin ikinci senesinde ise -ki medrese eğitiminin son senesidir- sadece hadis okutulmaktadır.

Afganistan'da medrese eğitiminin son sene olan bu dönemin ikinci yılına "Devre-i Hadis" denilmektedir. Büyük bir ihtimalle Pakistan medreselerinden esinlenerek yapılan müfredattaki son döneme girebilmek için öğrencilerden bir önceki dönemleri bitirdiklerine dair bir belge istenmektedir. Tabii tutulacakları sınavdan geçerli not almaları da şarttır.³⁶⁶ Hadis dönemini okumak için genelde medreselerin başka dönemlerini bitiren öğrenciler, meşhur medreselere gelirler; hatta Devre-i Hadisi okumak için Pakistan'a gidenler de vardır.

Bu dönemde okutulan kitaplar genelde Kütüb-i Sitte³⁶⁷ ve İmam Mâlik'in Muvattâ'ıdır. Afganistan'ın resmî olmayan medreselerinde okutulan bütün kitaplar -özellikle hadis kitaplar- Pakistan'da basılmış kitaplardır.

"Afganistan'da Hadis Öğretimi" başlığı altında, "Afganistan'da Yetişen Muhaddisler" ve "Bugünkü Hadis Öğretimi" şeklinde iki önemli konuyu irdelemiş bulunuyoruz. Naklettiğimiz bilgilerden anlaşıldığına göre Afganistan toprakları genel anlamda dinî ilimlerin, özellikle de dinî ilimler arasında Hadis ilminin yaygın olarak eğitim ve öğretiminin yapıldığı önemli bir İslâm Coğrafyasıdır.

Hakkında bilgi verdiğimiz 30 ilim adamının ilmî anlamda kimliğini temsil eden ilim, Hadis ilmi olmuştur. İslâm dünyasında Hadis sahasında yayılmış çok önemli eserler, bu coğrafyanın ortaya koyduğu kaynaklardır. Yazılan eserler muhtava olarak, hem Rivâyetü'l-hadis hemde Dirayetü'l-hadis'i ilgilendiren önemli ve ciddi çalışmalardır.

Ebû İshâk elCûzcânî'den, Ebû Dâvûd es-Sicistânî'ye İbn Hibbân el-Büstî'den, Hattâbî, Ali el-Kârî ve Beğavî'ye hadis ilminin muhtelif meselelerinde dair çok ciddi eserler vermiş birkaç hatırlamamız bize yeterli fikir verecektir.

110http://www.imdadululoom.com/urdu/index.php?option=com_content&view=article&id=64&Itemid=58.

³⁶⁷ Hadislerin büyük bir kısmını ve genellikle güvenilir olanlarını ihtiva eden altı hadis kitaptır. Mütün-i Sitte, Buhârî ve Müslim'in "el-Câmi'u's-sahîh"leri ile Ebû Dâvûd ve Nesâfî'nin "es-Sünen"leri ve Tirmizî'nin "el-Câmi'u's-sahîh"i bazı muhaaddislerin İmam Mâlik'in "Muvatta"'ını, bazılarının da Abdurrahman ed-Dârimî'nin "es-Sünen"ini ilave ederek oluşturdukları altı kitaptan ibarettir. Kandemir, M. Yaşar, "Kütüb-i Sitte", *DİA*, Ankara, 2003, XXIV, 6.

Bu bakımdan “Bugünkü Hadis Öğretimi” kısmında ortaya konulan program ve müfredatların münderecatında görülen Hadis ağırlığını, bu topraklardaki ilmî geleneğin doğal bir sonucu saymak gerekir.

SONUÇ

İslâm'ın ikinci temel kaynağı olan Hadis, bütün İslâm ülkesinde olduğu gibi, Afganistan'ın eğitiminde de İslâm'ın bu topraklarda yayıldığı ilk yıllardan itibaren yer almaya ve önem verilen bir ilim olmaya devam etmiştir. Hicrî 21-22 yıllarında İslâm Ordusu bu toprakları fethetmeye başlamışlardır. Müslümanlar, fethettikleri topraklarda ilk olarak yaptığı iş olan mescit ve medrese inşa etme işini bu topraklarda da yapmışlardır. Hatta bazı kaynaklara göre İslâm Tarihinde ilk medrese, bugünkü Afganistan sınırları içinde bulunan Belh Şehri'nde kurulmuştur. Yapılan bu medreselerde diğer ilimlerin yanı sıra “Hadis İlmî” de öğretilmeye başlanmıştır.

Kurulduğu yıllardan (M. 1875) bu yana Afganistan'ın resmî okullarında Hadis ilmi, her dönemde okutula gelmiştir. Resmî medrese (Dârülhuffâz, Dârülulûm ve Dinî Medreseler), Yüksek Okul ve Üniversitelerin ders müfredatında da hep yerini alan hadis derslerine çok önem verilmiştir.

Hadis dersleri, Afganistan'daki resmî okulların orta kısmında 7. 8. ve 9. sınıflarda haftalık birer saat olmak üzere okutulmaktadır. Bu okullarda okutulan hadis kitapları Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmaktadır. Afganistan'daki Resmî medreselerden biri olan “Dârülhuffâz Medreseler”inde Hadis dersleri, altıncı sınıfta başlayıp on ikinci sınıfın sonuna kadar devam etmektedir. Genelde hafız yetiştirilen bu medreselerde klâsik hadis kitapları okutulmaktadır. O kitaplar şunlardır: “es-Sa'yu'l-Hasis fî Mustalahi'l-Hadis”, “Kırk Hadis”, “Riyazü's-Sâlihîn” ve “Mişkâtü'l-Mesâbih”. Bir başka resmî medrese olan “Dârülulûm Medreseler” inde ise Hadis dersleri sekizinci sınıfta başlayıp, on ikinci sınıfın sonuna kadar devam etmektedir. Afganistan'daki Yüksek Okullardan “Dârümuallimîn” ve “Dârülulûm” yüksek okullarının her ikisinde de Hadis dersleri okutulmaktadır. Dârümuallimîn yüksek okulunun (Şu'be-i Diniyyât) “Dinî Bölümü”nün üç döneminde Hadis dersleri okutulmaktadır. Bunlardan birinci dönemde; “Teysîru Mustalahi'l-Hadis” adında bir Hadis Usûlü kitabı okutulurken; ikinci ve üçüncü dönemlerde ise Dârümuallimîn Başkanlığı tarafından hazırlanan müfredatta belirlenmiş 32 tane seçme hadis okutulmaktadır.

Afganistan'da İslâmî ilimlerin öğretildiği resmî kurumların en yüksek basamağı üniversitelerin İlahiyat (Şer'ıyyât) Fakülteleridir. Bu fakültelerde iki değişik ders programı uygulanmaktadır: Bunlardan birincisi, “İslâm Öğretimi” programıdır. Dört

sene süren bu program sekiz dönemden oluşmaktadır. Hadis dersleri bu sekiz dönemin tamamında okutulmaktadır. Bunlardan ikincisi “Fıkıh ve Kanun” programıdır. Bu programdaki sekiz dönemin, altı döneminde Hadis dersleri okutulmaktadır. Bir dönem Hadis Usûlü okutulup geriye kalan beş döneminde ise seçme Ahkâm Hadisleri okutulmaktadır.

Hadis öğretimi Afganistan’daki resmî olmayan medreselerin müfredatının neredeyse bütün aşamalarında mevcuttur. Bu medreselerde daha birkaç sene öncesine kadar sekiz aşamalı bir programı uygulanmaktaydı. Sekiz sene süren bu programın ilk yedi senesinde, Hadis ve Hadis Usûlü okutulduğu halde, sekizinci senesi sadece “Hadis Dönemi”ne (Devre-i Hadis) ayrılmıştı. Son yıllarda Afganistan Devleti’nin resmî olmayan medreselere verdiği önemin artmasının bir neticesi olarak, medrese müfredatlarında çok büyük bir değişiklik yapılmış durumdadır. Örneğin 2010 yılında bir heyet tarafından hazırlanan ve Afganistan’ın Kuzey bölgesindeki büyük medreselerde takip edilen müfredata bakıldığında, ilk altı senede okutulan derslerin %75’e yakını resmî okullarda okutulan derslerle aynı olduğu görülmektedir. 2010 yılında bir heyet tarafından hazırlanıp Afganistan’ın Kuzey bölgesindeki birçok medresede takip edilen müfredat, on altı senelik bir programdır. Bu müfredat dört aşamadan oluşmaktadır. Bu programda sekizinci seneden itibaren Hadis dersleri okutulmaya başlar ve on beşinci senenin sonuna kadar Hadis ve Hadis Usûlü ile ilgili olarak, “Kırk Hadis”, “Riyazü’s-Salihîn”, “Mişkâtü’l-Mesâbih” “Âsâru’s-Sünen”, “İmam Muhammed’in Muvattâ’ı”, “Şerhu Meâni’l-Âsâr” “Mustalahu’l-Hadis”, “Tedrîbu’r-Râvî” ve “Nuhbetü’l-Fiker” gibi birkaç eser okutulmaktadır. Bu müfredatın on altıncı senesinde tamamen Hadis öğretilmektedir. Başka bir tabirle Afganistan’daki resmî olmayan medreselerde, eğitimin son noktası Hadis’le konuluyor, dersek yanlış bir şey söylemiş olmayız diye düşünüyorum. Devre-i Hadis (Hadis Dönemi) diye adlandırılan bu dönemde “Kütübü’s-Sitte” ile İmam Mâlik’in “Muvattâ”ı okutulmaktadır.

Bugünkü Afganistan toprakları İslâm’ın zuhur ettiği ilk dönemlerde Horasan, Sicistân, Bağ, Herat, Büst, Belh, Firyâb, Gazne ve Tahoristan gibi birçok bölge (en azından bir kısmını) ve şehirleri içinde barındırmaktaydı. Bu bölge ve şehirlerin İslâm Kültürüne yaptığı katkılar ise herkes tarafından bilinen bir geçektir. Bu topraklar İslâm âlemine, birçok alanda âlimler sunmuştur. Kütübü’s-sitte’ye dâhil edilen “es-Sünen” in sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), Buhârî’nin hocalarından olan Muhammed

b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/827), Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskın el-Herevî (ö. 244/838), Ebû İshâk el-Cûzcânî (ö. 259/873), Yahyâ b. Mûsâ Ebû Zekerıyyâ el-Belhî (ö. 239/853), Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998), Sahih-i Buhârî râvılerınden Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043), Nûrüddîn Abdurrahman el-Câmî (ö. 898/1492), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi âlimler bu topraklarda doğan veya yetişen muhaddis âlimlerden birkaçıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- Afganistan Anayasası**, Kabil, 1424/2004.
- Afganistan Maarif Yasası**, Kabil, 1422/2001.
- Ahmed**, Reşid, *Taliban, İslâm, Naft ve Bâzi-i Buzirg-i Naw der Asya-i Miyana*, trc., Abdulvodud Zaferî, Kabil, 2008.
- Aliâbâdî**, Ali Rıza, *Afganistan*, İran Dışişleri Bakanlığı, Tahran 1996.
- Altun**, Ara, “Gazneliler”, *DİA*, XIII, 484-486, İstanbul, 1996.
- Amaç**, Aziz Muhammed, *Tarihçe-i Muhtasar-ı Talim ve Terbiye-i Cumhuri Afganistan*, İrfan Dergisi, S. II, Eki, Kabil, 1991.
- Amîd**, Hasan, *Fargan-i Amîd*, I-III, İntişarat-ı Amîr Kebir, Tehran, 1986.
- Amirî**, Abdulhak, *Tahawulat-ı İktisadî der Afganistan*, Maywand, Kabil, 2004.
- Andişmend**, Muhammed Ekrem, *Maarif-i Asrî Afganistan*, Maywand, Kabil, 2011.
- Arız**, Gulam Cîlânî, *Serhedat ve Taksimat-ı İdari Afganistan Dar Tulu Tarih*, Kur, Peşaver, 2003.
- Aydınlı**, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Hadisevi, İstanbul, 2006.
- , “Dârimî, Osman b. Saîd”, *DİA*, VIII, 467-469, İstanbul, 1993.
- Ayyubî**, Said Abdullah, *Afganistan der yek Nigah*, İntişârât-ı Risalet, Kabil, 2011.
- Belhî**, Ebû Hamid Hamidullah Hamidî, *Zindeginâme-i Şeş İmam-ı Büzerg-ı Hadis*, İntişârât-ı Nu'mânî, Kabil, 2010.
- Belhî**, Sayfiyyuddîn Ebû Bekir Vâiz (ö. 584/1180), *Fedâil-i Belh*, (trc., Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Hüseyinî Belhî), Bahâran, Kabil, 2010.
- Bilgü**, İlhan, “Afganistan”, *DİA*, I, 408-411, İstanbul, 1988.
- Bozkurt**, Nebî, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, 323-327, Ankara, 2003.
- Canan**, Mehmet Zeki, *İslam Tarihi I Cahiliye Devri-Siyer-i Nebî Halifeler Devri*, yy, İstanbul, 1977.
- Cliford**, Mary Louise, *Serzamin ve Mardum-i Afganistan*, trc., Murtaza As'adî, Âmuziş-ı Âlî, Tahran, 1991.

- Cûyenî**, Ata Melik, (ö. 682/1283) *Tarih-i Cihanguşa*, İntişârât-ı Emir Kabir, Tahran,1984.
- Çakan**, İsmail Lütfi, “Beğavî, Ali b. Abdülaziz”, *DİA*, V, 339, İstanbul, 1992.
- , “Cûzcânî, Ebû İshak”, *DİA*, VIII,97-98, İstanbul, 1993.
- ,*Hadis Edebiyatı*, VII, Baskı, İfav, İstanbul, 2009.
- , “Kuteybe b. Saîd”, *DİA*,XXVI, 491-492, Ankara, 2002.
- Çetin**, Osman, “Horasan”, *DİA*, XVIII, 234-241, İstanbul, 1998.
- Demir**, Mustafa, *el-Hattâbî ve Garibu'l-Hadis Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.
- Demirci**, Muhsin, “Herevî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, 220-221, XVII,İstanbul, 1998.
- Deniz**, Abik, “Sebâtü'l-Âcizîn'in Kazan Sahasında Bir Şerhi: Risâle-i Azize”, Modern Türklük Araştırma Dergisi, S. IV, s. 28-44, Ankara, 2007.
- Devletâbâdî**, Basir Ahmed, *Şunasnâme-i Afganistan*,Şehit Kitapçılık Kum,1992.
- el-A'zamî**, M. Mustafa, “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”, *DİA*, XI, 368-372, İstanbul, 1992.
- ,*Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, trc., Recep Çetintaş, iz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- el-Cezerî**, İbnu'l-Esîr, (ö. 630/1233), I-III, *el-Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Dâru Sadır, Beyrut, ts.
- Eren**, Mehmet, *Buhârî'nin Sahih'i ve Hocaları*, Nükte Kitap, Konya, 2003.
- Fayda**, Mustafa, “Hulefâ-yi Raşîdîn” *DİA*, XVIII, 324-338, İstanbul, 1998.
- Gold**, Marit, *Maarif der Şu'le hay Âteşi Hamalât balay Maarif der Afganistan*, Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Kabil, 2009.
- Gören**, Hilal, “Dârülulûm”, *DİA*, VIII, 553-555,İstanbul, 1993.
- Guzarış-ı Destâword ha-y Sal-ı 1391 Nizam-ı Maarif-ı Cumhûrî-i İslamî Afganistan**,Afganistan Millî Eğitim Bakanlığı, Kabil, 2013.

Güngör, Mevlut, “Beğavî, Ferrâ”, *DİA*, V, 340-341, İstanbul, 1992.

Habibî, Abdulhay, *Sehm-i Afganistan der İntikal-ı Ferheng-ı Asya-i Miyane*, yy, Kabil, 2002.

-----, *Tarih-i Muhtasar-ı Afganistan*, yy, Kabil, 1967.

Han, İn'âmullah, (ö. 1997) *Bugünkü İslam Devletleri ve Ülkeleri*, trc. Osman Keskiğlu, Çelikkilt Matbaası, Ankara, 1966.

Hatiboğlu, İbrahim, “Mesahibu's-sünne”, *DİA*, XXIX, 258-260, Ankara, 2004.

Heyet, *Mezâmin-i Rişte-i Ulum-i Dinî*, Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen Yetiştirme Genel Başkanlığı (Riyâset-i Umûmî-i Terbiye-i Muallim), Kabil, 2006.

Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *UÜİFD*, S. I, 33-40, Bursa, 2008.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed Ebû'l-Fadl Şehâbuddîn el-Askalânî (ö. 852/1448), *Tehzibu't-Tehzib*, I-XII, Dâru Sâdir, Beyrut, 1968.

Kabil Üniversitesi Şer'ıyyât Fakültesi İslâm Öğretimi Lisans Programı Ders Çizelgesi, K. Ü. Şer'ıyyât Fakültesi, 2004.

Kamgar, Cemil er-Rahman, *Muarifi-i Afganistan*, İntişârât-ı Maywand, Kabil, 2008.

-----, *Kronoloj-i Havâdis-i Tarih-i Afganistan*, İntişarâtı Maywand, Kabil, 2008.

Kamus-ı Guğrafiya-i Afganistan, Ancumen-i Ariyana Dâiretül-Maarifi Afganistan, I-IV, Devlet Matbesi, Kabil.

Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, *DİA*, X, 119-121, İstanbul, 1994.

-----, “Ebû Zer el-Herevî”, *DİA*, X, 269-270, İstanbul, 1996.

-----, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, XIX, 514-531, İstanbul, 1999.

-----, “Kırk Hadis”, *DİA*, XXV, 267-270, Ankara, 2002.

-----, “Kütüb-i Sitte”, *DİA*, XXIV, 6-8, Ankara, 2003.

Karacabey, Salih, “Hattâbî”, *DİA*, XVI, 489-491, İstanbul, 1997.

-----, “XV. ve XVI. Asır Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi”, *UÜİFD*, S. IV, 227-235, Bursa, 1992.

-----,*Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Kavas, Ahmet, “Kabil”, *DİA*, XXIV, 28-29, İstanbul, 2001.

Kazım, Seyid Abdullah, *Zenan Zir Feşar Anana ve Teceddüt*, yy, Kaliforniya, 2005.

Kazu, İbrahim Yaşar ve **Güleçen**, Sadık, “Afganistan Eğitim Sisteminin İncelenmesi”, Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, S. III, 25-34, Elazığ, 2008.

Kettânî, Ebû Abdullah Muhammed b. C'afer b. İdris (ö. 1345/1927), *er-Risâletü'l-Müstatrafe Li-Beyâni Meşhûri Kutubi's-Sunneti'l-Müşşerefe,-Hadis Literatürü*-trc.: Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Kitapçı, Zekeriya, *Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya,1989.

Koçkuzu, Ali Osman, “Firyâbî Muhammed b. Yûsuf”, *DİA*, XIII, 146, İstanbul, 1996.

Konukçu, Evren, “Gazne”, *DİA*, XIII, 479-480, İstanbul, 1996.

Koyuncu, Recep, *Hatip Olarak el-Ahnef b. Kays*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

Misbahzâde, Said Muhammed Bakır, *Tarih-i Siyâsî Muhtaser-i Afganistan*, Marandiz, Meşhet, 2009.

Mohammad İsmail, Mohammad Yusuf, *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâli'r-ricâ Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.

Mojdeh, **Wahid**, *Afganistan ve Penc Sâl Sülte-i Taliban*, II. Baskı, Saba, Kabil, 2002.

Muhammed b. Ahmed ed-Dimaşkî es-Salihî, (ö. 744/1343), *Tabakatu Ulemai'l-Hadis*, I-IV, thk., Ekrem el-Bûşî, Muessestu'r-Risale, Beyrut, 1417/1994.

Mülâyim, Selçuk, “Herat Cuma Camîi”, *DİA*, XVII, 218-219, İstanbul, 1998.

Nisab-ı Ta'limi Dâru'l-Hüffaz Ha, Vezaret-i Maarif-i Afganistan, 2004.

Nisab-ı Ta'limî-i Medasır ve Dârülulûm ha ki der Sektöri Husûsî Faaliyet Mikunend, Afganistan'ın Kuzey bölgesindeki medreselerde 2002-2010 yılları arası uygulanan ders müfredatı.

- Nisab-ı Talimi Maarif-i Afganistan**, (Afganistan Maarif Bakanlığının Eğitim Planı), Maarif Bakanlığı, Kabil, 2002.
- Nisab-ı Talimi Maarif-i Afganistan**, (Afganistan Maarif Bakanlığının Eğitim Planı), Maarif Bakanlığı, Kabil, 2003.
- Numanî**, Şiblî, (ö. 1914) *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, I-II, trc. M. Talip Yaşar Alp, yy, İstanbul, 1986.
- Nurî**, M. Yaşar, “el-Cem’ Beyne’s-Sahîhayn”, *DİA*, VII, 282-283, İstanbul, 1993.
- Okumuş**, Ömer, “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, VII, 94-99 İstanbul, 1993.
- Özel**, Ahmet, “Ali el-Kârî”, *DİA*, II, 403-405, İstanbul, 1989.
- Özgüdenli**, Osman Gazi, “Sîstân”, *DİA*, XXXVII, 274-276, İstanbul, 2009.
- Öztürk**, Cemil, “Dârümuallimîn”, *DİA*, VIII, 551-552 İstanbul, 1993.
- Polat**, Salahattin, “el-Merasıl”, *DİA*, XXIX, 168-169, Ankara, 2004.
- Rahi**, Ahtar, *Tezkire-i Musenniñin Dersi Nizamî*, trc., Sayyad, Muhammed Zabur, Mektebi Fârukiyye, Peşaver, 2009.
- Sandıkçı**, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, DİB. Ankara, 1991.
- Saray**, Mehmet, “Afganistan”, *DİA*, I, 401-411, İstanbul, 1988.
- , “Abdurrahman Han”, *DİA*, I, 163, İstanbul, 1988.
- , *Afganistan ve Türkler*, II. Baskı, Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Savaş**, Rıza, *Râşîd Halifeler Devrinde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul, 1996.
- Sıddıqı**, **Jawad**, “Afganistan’da Yükseköğretimde Din Eğitimi”, *AÜİFD.*, S. II. 135-148, Ankara, 2007.
- Sıddîkî**, M. Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, trc., Yusuf Ziya Kavakçı, II. Baskı, Yeni Zaman Yayınları, İstanbul, 2004.
- Sönmez**, Mehmet Ali, “İbn Hibbân”, *DİA*, XX, 63-64, İstanbul, 1999.
- , “Firyâbî Ca’fer b. Muhammed”, *DİA*, XIII, 145-146, İstanbul, 1996.
- Şenel**, Abdülkadir, “Mâlînî”, *DİA*, XXVII, 535, Ankara, 2003.

- Terbiyet**, Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı, Özel Okullar Başkanlığı, Sezonluk Dergi S. XII, Kabil, 2011.
- Tüccar**, Zilfıkar, “Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm”, *DİA*, X, 244-246, İstanbul, 1994.
- , “Sicistânî, Ebû Hatim”, *DİA*, XXXVII, 139-141, İstanbul, 2009.
- Uğur**, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDVY., Ankara, 1996.
- Uslu**, Recep, “Herat”, *DİA*, XIIIV, 215-227, İstanbul, 1998.
- Varol**, Mahmet Bahaüddin, “İlk Dönem İslâm Siyâsî Tarihinin Şekillenmesinde Horasan Bölgesinin Yeri ve Önemi”, *SÜİFD.*, S. XVIII, s, 118-119, Konya, 2004.
- , “Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, *SÜİFD.*, S. XI, 157-175, Konya, 2001.
- Vezaret Tahsilât-ı Âlî Tey Seh Sal-ı Guzeşte**, (Afganistan Yükseköğretim Bakanlığı Çalışma Bildirisi), Kabil, 2004.
- Yâkût**, Ebû Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî, (ö. 626/1228), *Mu'cemü'l-Büldân* (I-IV), Dâru Sâdir, Beyrut, 1979.
- Yardım**, Ali “Belhî Ebû Alî”, *DİA*, V, 412, İstanbul, 1992.
- Yazıcı**, Tahsin, “Cûzcân”, *DİA*, VIII, 96-99, İstanbul, 1993.
- , “Belh”, *DİA*, V, 410-412, İstanbul, 1992.
- , “Büst”, *DİA*, VI, 495, İstanbul, 1992.
- , “Cûzcân”, *DİA*, VIII, 96-97, İstanbul, 1993.
- Yıldırım**, Ali, “Beğavî, Ebü'l-Kasım”, *DİA*, V, 339-340, İstanbul, 1992.
- , “Belhî Ebû Ali”, *DİA*, V, 412, İstanbul, 1992.
- , “İbn Ebû Dâvûd”, *DİA*, XIX, 429, İstanbul, 1999.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXV, thk., Şuayb el-Arnâvût, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.
- Zehir**, Payende Muhammed, “Afganistan”, *Âriyana Dayretu'l-maarif*, I-XII, Kabil Genel Mataa, Kabil, 1955.

INTERNET WEB SAYFALARI

<http://da.azadiradio.org/content/article/24659534.html>.

<http://moe.gov.af/fa>

<http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=41637>.

http://www.bbc.co.uk/persian/afghanistan/2012/04/120427_k02-afg-mosques-imams.shtml.

<http://www.citypopulation.de/Afghanistan.html>.

<http://www.dw.de>.

<http://www.mohe.gov.af>.

EKLER

AFGANİSTAN'IN HARİTASI

AFGANİSTAN'IN KUZEY BÖLGESİNDEKİ RESMÎ OLMAYAN
MEDRESELERDE 2011 YILINDAN İTİBAREN TAKİP EDİLMEMEYE
BAŞLANAN DERS MÜFREDATI

نصاب درسی :

شورای انسجام مدارس دینی افغانستان

تاریخ : ۱۳۸۹ هـ ش.

لایحه عمل

دوره ابتدائیه
صنف سوم

ردیف	مضمون	نام کتب	ساعات	ملاحظات
۱	قرآن شریف	حفظ فاتحه باده سوره آخره و تفسیر: پارچه اول قرآن		
۲	فقه	تعلیم الاسلام - اول		
۳	ریاضی	طبق تعلیمات عمومی		
۴	خط	ایلام و انشاء		
۵	زبان اول	طبق تعلیمات عمومی		
۶	آداب زندگی	سیرت پیامبران صحابه و ائمه		
۷	ورزش			
۸				
۹				

دوره ابتدائیه
صنف اول

ردیف	مضمون	نام کتب	ساعات	ملاحظات
۱	قلمرو	علاق		
۲	دینیات	شش کلمه و نماز عملی		
۳	آداب زندگی	سلام و کلام و آداب بابر خوردن و غیره		
۴	زبان اول	طبق تعلیمات عمومی		
۵	ریاضی	طبق تعلیمات عمومی		
۶	خط	حروف نویسی		
۷				
۸				
۹				

دوره ابتدائیه
صنف چهارم

ردیف	مضمون	نام کتب	ساعات	ملاحظات
۱	قرآن شریف	حفظ الی رسمه و التجز و نظره نصف اخیر قرآن		
۲	فقه	تعلیم الاسلام - حصه دوم		
۳	ریاضی	طبق تعلیمات عمومی		
۴	خط	ایلام و انشاء		
۵	زبان اول	طبق تعلیمات عمومی		
۶	عقاید	طبق تفهیم تعلیم		
۷	عربی	دفتر داتن عربی		
۸	تربیه بدنی	=		
۹				

دوره ابتدائیه
صنف دوم

ردیف	مضمون	نام کتب	ساعات	ملاحظات
۱	قرآن شریف	ناظره		
۲	ریاضی	طبق تعلیمات عمومی		
۳	دینیات	طبق تعلیمات عمومی		
۴	خط			
۵	آداب زندگی	دعاهای مأثوره		
۶	زبان اول	طبق تعلیمات عمومی		
۷	ورزش			
۸				
۹				

دوره ثانویه
صنف هشتم (درجه اولی)

موضوع	ساعات	نظام کتب	مضمون	شماره
			فقه	۱
			فقهی و شریعتی	
			صرف	۲
			صرف باالمرکز	
			نحو	۳
			نحو	
			قرآنی	۴
			الطریقه الصریحہ و مفید الطالبین	
			منطق	۵
			تیسر المنطق	
			اجتماعیات	۶
			طبق تعلیمات عمومی	
			آداب اسلامی	۷
			کتاب تألیف شراری ثنائی حصہ اول	
				۸
				۹

دوره ثانویه
صنف هشتم (درجه ثانیہ)

موضوع	ساعات	نظام کتب	مضمون	شماره
			تاریخ	۱
			جزء ثانی مع ترکیب	
			فقه	۲
			نور الایضاح	
			صرف	۳
			زنجانی	
			نحو	۴
			شیخ مائتہ عامل و مبادیہ النحو	
			حدیث	۵
			اربعین نووی	
			منطق	۶
			اسماعیلی و عرفان	
			تجوید	۷
			جمال القرآن	
			آداب اسلامی	۸
			کتاب تألیف شواری ثنائی حصہ دوم	
			عقاید	۹
			فقه اکبر	

دوره ابتدائیہ
صنف پنجم

موضوع	ساعات	نظام کتب	مضمون	شماره
			قرآن شریف	۱
			حفظ جزء عمہ و تجوید عملی	
			فقه	۲
			تعلیم الاسلام حصہ سوم	
			ریاضی	۳
			طبق تعلیمات عمومی	
			خط	۴
			خوشنویسی	
			زبان اول	۵
			طبق تعلیمات عمومی	
			عقاید	۶
			طبق تعلیمات عمومی	
			انگلیسی	۷
			آشنایی با حرف انگلیسی	
			سیرت	۸
			سیرت مختصر پیامبر اکرم ﷺ	
				۹

دوره ابتدائیہ
صنف ششم

موضوع	ساعات	نظام کتب	مضمون	شماره
			تجوید	۱
			و تجوید عملی	
			فقه	۲
			خلاصہ المسائل	
			ریاضی	۳
			طبق تعلیمات عمومی	
			زبان اول	۴
			طبق تعلیمات عمومی	
			عقاید	۵
			طبق تعلیمات عمومی	
			انگلیسی	۶
			ضوابط تعلیمات عمومی	
			تاریخ	۷
			تاریخ اسلام	
			اجتماعیات	۸
			طبق تعلیمات عمومی	
				۹

دوره ثانویه
صنّف یازدهم (درجه خامسه)

ردیف	مضمون	ننام کتب	ساعات	ملاحظات
۱	توجه	ده پاره اخیر		
۲	فقه	هدایه اول		
۳	صرف	فصول اکبری		
۴	نحو	شرح جامی عرب		
۵	عربی	آثار سنن		
۶	منطق	سلم		
۷	اصول فقه	نور الانوار تالیف		
۸	عربی	تعمیریه بین بدیک طردوم		
۹	بلاغت	تلخیص المصابیح		
۱۰	عقاید	کلام اهل سنت و التمهید علی التمهید		
۱۱	فارسی	گلستان سعدی		
۱۲	انگلیسی و کمپیوتر			

دوره ثانویه
صنّف دوازدهم (درجه سادسه)

ردیف	مضمون	ننام کتب	ساعات	ملاحظات
۱	تفسیر	جالین		
۲	فقه	هدایه دوم		
۳	نحو	شرح جامی سنن		
۴	حدیث	مؤلفات امام محمد		
۵	حکمت	عبدیه التکمیل		
۶	اصول فقه	حلمی		
۷	صرف	تعمیریه بین بدیک طردوم		
۸	بلاغت	مختصر المصابیح فی اول		
۹	عقاید	مختصر الحمول الصمدیه با شرح الفیقه الطحاویه		
۱۰	تاریخ	تاریخ افغانستان بعد از ظهور اسلام		
۱۱	سیرت	سیرت		

دوره ثانویه
صنّف نهم (درجه ثالثه)

ردیف	مضمون	ننام کتب	ساعات	ملاحظات
۱	توجه	ده پاره اول		
۲	صرف	کتاب الدقائق اولین		
۳	صرف	علم الصیغه		
۴	صرف	تالیف		
۵	حدیث	رياض الصالحین حصه اول		
۶	صرف	شرح نهج البلاغه		
۷	صرف	فوائد مکيه		
۸	صرف	ابواله تتهی		
۹	انگلیسی و کمپیوتر	=		

دوره ثانویه
صنّف دهم (درجه رابعه)

ردیف	مضمون	ننام کتب	ساعات	ملاحظات
۱	توجه	ده پاره وسطا		
۲	صرف	شرح وقایه		
۳	صرف	شرح الازواج		
۴	صرف	الاجرو الواضیح		
۵	صرف	مصطلح الحدیث		
۶	صرف	بدریح المیزان		
۷	صرف	اصول اللغوی		
۸	صرف	تعمیریه بین بدیک جلد اول		
۹	صرف	فحص التعلیق اولین		
۱۰	صرف	تاریخ الشریع		

دوره عالیہ
صنف پانزدہم

موضوعات	ساعات	نصام كتب	مضمون	تعداد
			تفسیر	۱
			تفسیر	۲
			تفسیر	۳
			تفسیر	۴
			تفسیر	۵
			تفسیر	۶
			تفسیر	۷
			تفسیر	۸
			تفسیر	۹

دوره عالیہ
صنف شانزدهم

موضوعات	ساعات	نصام كتب	مضمون	تعداد
			تفسیر	۱
			تفسیر	۲
			تفسیر	۳
			تفسیر	۴
			تفسیر	۵
			تفسیر	۶
			تفسیر	۷
			تفسیر	۸
			تفسیر	۹
			تفسیر	۱۰
			تفسیر	۱۱

دوره عالیہ
صنف سترہم (درجہ اولیہ)

موضوعات	ساعات	نصام كتب	مضمون	تعداد
			تفسیر	۱
			تفسیر	۲
			تفسیر	۳
			تفسیر	۴
			تفسیر	۵
			تفسیر	۶
			تفسیر	۷
			تفسیر	۸
			تفسیر	۹
			تفسیر	۱۰
			تفسیر	۱۱
			تفسیر	۱۲

دوره عالیہ
صنف چہاردهم (درجہ ثانیہ)

موضوعات	ساعات	نصام كتب	مضمون	تعداد
			تفسیر	۱
			تفسیر	۲
			تفسیر	۳
			تفسیر	۴
			تفسیر	۵
			تفسیر	۶
			تفسیر	۷
			تفسیر	۸
			تفسیر	۹
			تفسیر	۱۰
			تفسیر	۱۱

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Abdul Naim SULAİMANQUL	İmza:	
Doğum Yeri:	ANDHUY/FARYAB/AFGANİSTAN		
Doğum Tarihi:	06.01.1984		
Medeni Durumu:	Evli		

Öğrenim Durumu

Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
Lise	Andhuy Dâruhuffâz Lisesi			
Lisans	S.Ü.İ.F	İlahiyat programı	KONYA	2010
Yüksek Lisans	N.E.Ü.S.B.E		KONYA	2013
İlgi Alanları:	Hadis			

Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Doç. Dr. Muhittin UYSAL Khairuddin SARDAR Muhammed Shakib ASİM Muciburrahman TİMUR
Tel ve e mail	0555 675 22 55/0093788460634, jawlan2000@hotmail.com
Adres:	1. Nacib Zerrab (Halı) Market, No: 158, Kabul, Afganistan.